

Bonifacy Zielonka

Cmentarzysko w Bodzanowie w pow. aleksandrowskim

Le cimetièrre de Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów

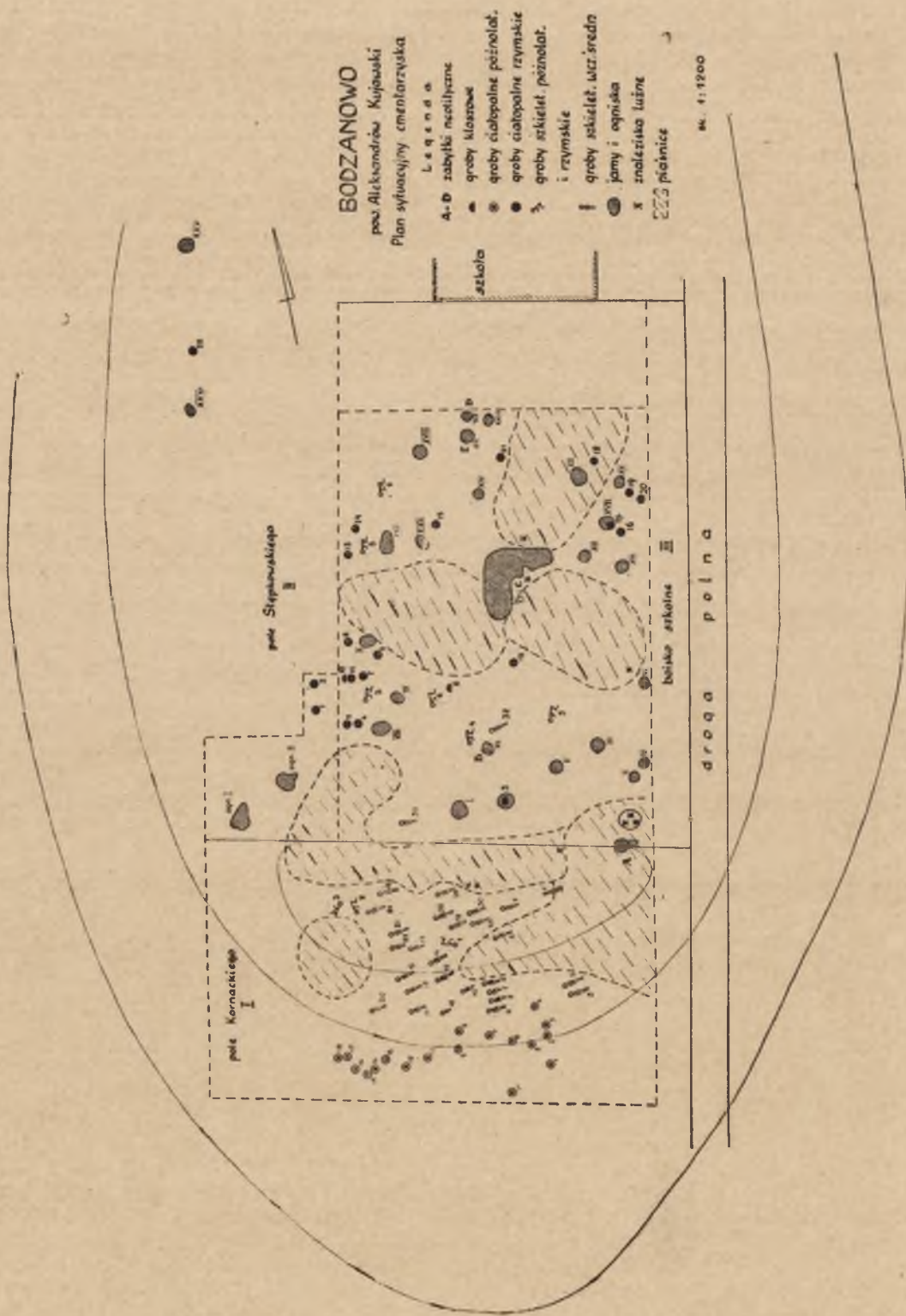
Miejscowość Bodzanowo z przysiółkiem Adolfin leży w odległości 18 km na południe od Aleksandrowa Kujawskiego, 14 km na północny wschód od Radziejowa oraz 1 km na południe od bagnistej ongiś doliny Bachorzy. Przeważa tam czarnoziem pochodzenia bagiennego, poprzerywany płatami piaszczystych, niskich wydm, stanowiących widoczne z dala wyniosłości na jednostajnej równinie.

Cmentarzysko bodzanowskie leży na piaszczystym wzgórzu o powierzchni około 1 ha, a jego najwyższa część góruje o 3,20 m ponad nizinym otoczeniem (patrz tabl. I). Obszar zabytkowy przecina droga polna, wiodąca na północ do Bodzanowa. Najwyższa partia wzniesienia, którą stanowi czarnoziem próchniczny o miąższości 60 cm, będąca pod uprawą, nosi ślady długowiecznego używania przez człowieka. Gleba zawiera zabytki neolityczne i z późniejszych okresów w postaci narzędzi kamiennych i ułamków ceramiki. Jest to zatem stanowisko wielokulturowe.

W oddaleniu 50 m od szczytu wzgórza, na jego północnym zboczu, zbudowano w roku 1930 gmach szkolny, pobierając na miejscu piasek potrzebny do budowy. Tak samo okoliczni mieszkańcy kopiąc na wzgórzu piasek od lat niszczyli stanowiska grobowe. W roku 1950 zniwelowano północne zbocze, obniżając je w pobliżu szczytu o 1 m, wskutek czego górne warstwy kulturowe uległy zniszczeniu wraz z zabytkami. Jeszcze w okresie międzywojennym liczne, przygodnie

odkryte tam zabytki z wczesnej epoki żelaza i okresu rzymskiego przekazywałem Muzeum Archeologicznemu w Warszawie. Część zabytków odkrytych podczas niwelacji została przekazana Muzeum w Toruniu. Należą do nich 4 groty oszczepów, żelazna zapinka, ułamek brązowego sitka i nożyc z okresu rzymskiego oraz naczynie z okresu wczesnośredniowiecznego, pochodzące z jednego ze zniszczonych grobów szkieletowych.

Zakład Antropologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu powiadomiony o dewastowanym cmentarzysku wyznaczył kredyty potrzebne na badania ratownicze oraz wydelegował asystenta Zakładu mgra Leszka Saramę, z którym przeprowadziliśmy jesienią 1953 r. badania na południowym odcinku cmentarzyska, gdzie odkryto 18 grobów ciałopalnych z okresu lateńskiego, 3 groby szkieletowe z tegoż okresu oraz 27 grobów szkieletowych z okresu wczesnego średniowiecza. Obszar badanego odcinka wynosi 700 m². Jesienią 1954 r. przeprowadzono badania na zniwelowanej, północnej części wzgórza oraz częściowo na przyległym, zachodnim odcinku, stanowiącym uprawne pole ob. Stępkowskiego o łącznej przestrzeni 1500 m². Zespół pracowników naukowych powiększono o dwie studentki Uniwersytetu Poznańskiego Danutę Kalenkiewiczównę i Zofię Woźnicką, które swą wydaną pracą przyczyniły się do należytego wykonania dokumentacji. Prace kreślarskie i konserwatorskie

Tabl. I. Plan cmentarzyska w Bodzanowie w pow. aleksandrowskim
Tabl. I. Plan du cimetière à Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów

wykonywał Bronisław Trytko, laborant Zakładu Antropologii z Wrocławia.

Na odcinku III stanowiącym boisko szkolne odkryto 5 jam neolitycznych kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych, jamy z ogniskami i materiałami odpadkowymi z okresu lateńskiego i rzymskiego, 3 groby kloszowe (nr 3, 6, 10) w stanie szczątkowym, 6 grobów szkieletowych z okresu rzymskiego, 16 grobów ciałopalnych z obu podokresów rzymskich oraz 2 groby szkieletowe z okresu wczesnośredniowiecznego. Na polu Stępkowskiego odkryto 2 duże ogniska lateńskie oraz 2 groby ciałopalne z okresu rzymskiego (nr 1, 2). Podczas orki właściciel pola uszkodził jeszcze jeden grób ciałopalny (nr 22). Zachodni i północny teren przyległy do cmentarzyska (pole Stępkowskiego) zawiera ślady osadnictwa okresu lateńskiego oraz stanowiska mieszkalne z późnego okresu rzymskiego. Potwierdziły to badania z roku 1955, w których wyniku odkryto 8 grobów ciałopalnych z okresu rzymskiego oraz ślady chat z ogniskami. Opracowanie naukowe wyników badań z 1955 r. oddano do opublikowania w „Wiadomościach Archeologicznych“.

Ze względu na spóźnioną porę jesienną i konieczność oddania stanowiska do dyspozycji szkoły i pod uprawę, prace odbywały się w warunkach nie sprzyjających i musiały być terminowe. Nie sprzyjał należytej dokumentacji fakt, że stanowisko zawierało materiał przemieszany wskutek długowiecznego używania cmentarzyska, prac niwelacyjnych oraz dorywczych odwiedzin okolicznych mieszkańców, szukających tam skarbów i eksploatujących piasek.

Na podstawie uzyskanego inwentarza grobowego można wnioskować, że cmentarzysko bodzanowskie założone zostało co najmniej w podokresie środkowolateńskim i jako miejsce pochówka utrzymało się do XIII w. Opis materiału zabytkowego podaję w porządku chronologicznym poświęcając więcej uwagi zabytkom okresu rzymskiego i wczesnośredniowiecznego.

Numeracją arabskimi cyframi oznaczono oddzielnie groby ciałopalne lateńskie i oddzielnie rzymskie. To samo odnosi się do grobów szkieletowych lateńsko-rzymskich i wczesnośredniowiecznych. Jamy oznaczono cyframi rzymskimi.

Teren badany w latach 1953—1954 oznaczono liniami przerywanymi. Groby i jamy badane w roku 1955, a w tym artykuły nie opisane, oznaczone są nie zakreskowanymi polami.

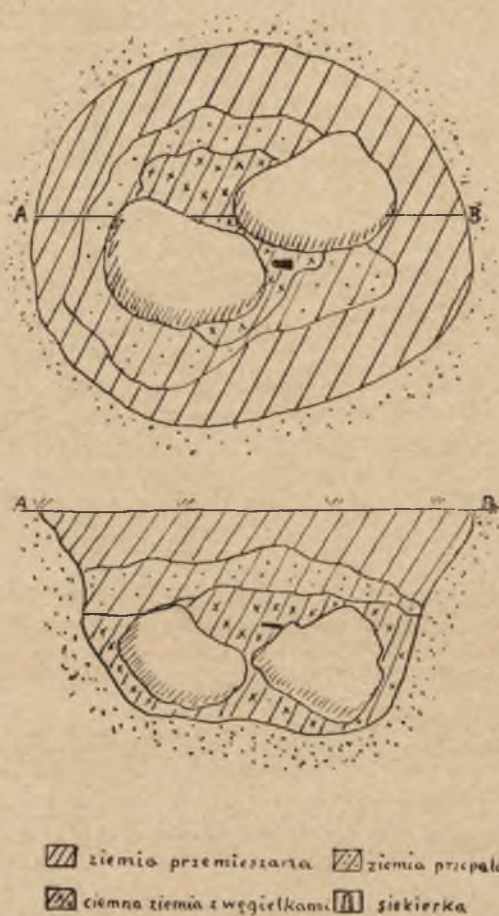
Rysunki wykonała artysta grafik Danuta Ziółkowska z Torunia.

OBIEKTY Z MŁODSZEJ EPOKI KAMIENNEJ

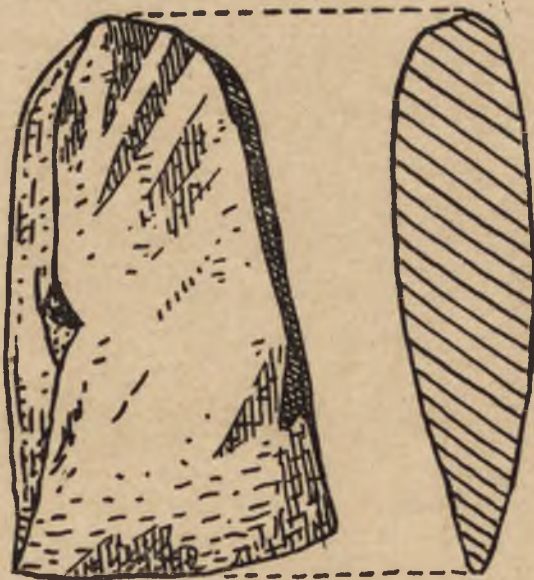
Jama A (XI) ¹

Na granicy odcinka I i III przy drodze odkryto okrągłą jamę o wymiarach 1×1,16 m,

¹ Numeracja rzymska obejmuje łącznie jamy z epoki kamiennej i wczesnego okresu żelaza.

Ryc. 1. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Jama neolityczna A (XI). Rzut poziomy i przekrój. Skala 1:20.
Fig. 1. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Plan horizontal et coupe de la fosse néolithique A (XI).
Échelle 1:20.

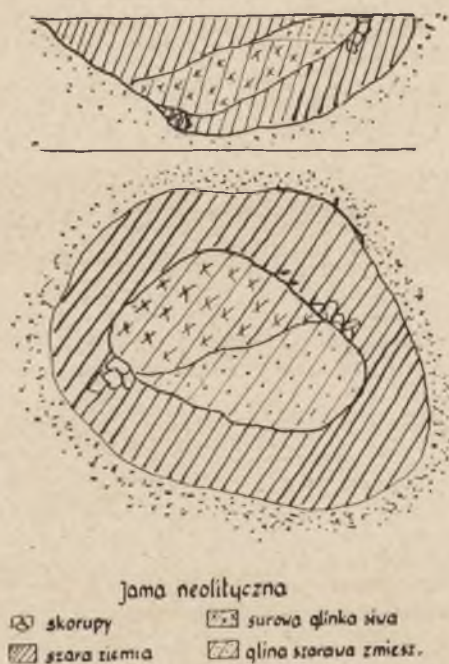

Ryc. 2. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Siekierka krzemienienna z jamy A (XI), w. n.
Fig. 2. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Hache en silex de la fosse A (XI), gr. nat.

wypełnioną z wierzchu przemieszaną ziemią, głębiej zaś przepaloną ziemią z węgielkami (ryc. 1). Na dnie znajdowały się dwa wielkie kamienie i siekierka krzemienista 7,5 cm długa (ryc. 2). Głębokość jamy wynosiła 60 cm.

Jama B (VII)

Na głębokości 20 cm od obecnej powierzchni boiska zarysowała się jama o średnicy 1 m i głębokości 30 cm (ryc. 3). Zawierała ona opadającą ukośnie warstwę gliny oraz w dwóch gniazdach ułamki naczyń kultury pucharów lejkowatych, a mianowicie naczynie doniczkowe

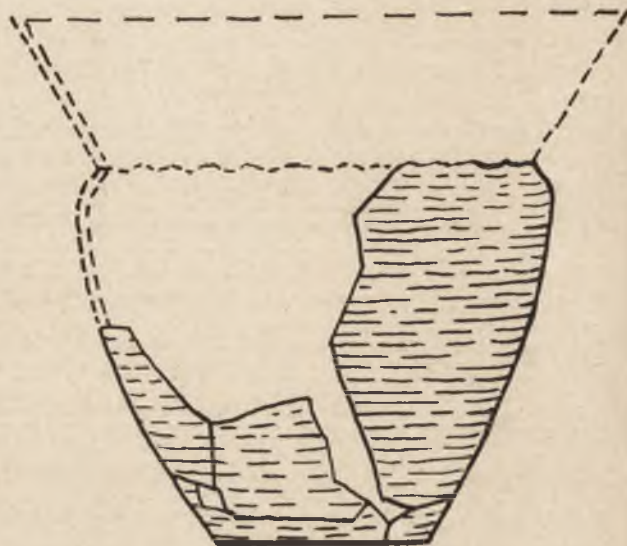
Ryc. 3. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Jama B (VII). Przekrój i rzut poziomy, skala 1:20.

Fig. 3. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fosse B (VII). Coupe et plan horizontal. Échelle 1:20.

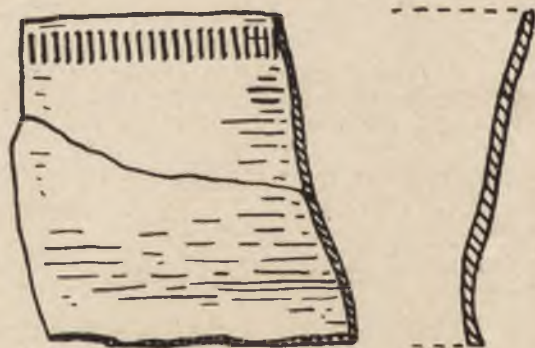
o zaokrąglonym załomie brzuśca. Średnica brzuśca 13 cm, wysokość bez szyjki 10,5 cm, średn. dna 6 cm. Powierzchnia gładzona, barwy ciemnobrunatnej. Oprócz tego znajdowały się tam ułamki naczyń z lejowatą szyjką, zdobioną pod krawędzią poziomym szeregiem pionowych, tłoczonych słupków (ryc. 4a—b). Powierzchnia gładzona, barwy ciemnobrunatnej i ceglastej.

Jama C (XXIV)

W obrębie jamy z inwentarzem okresu rzymskiego, na pierwotnym piaszczystym złożu (punkt C na planie), natrafiono na czworosścienną, gładzoną siekierkę krzemienią z żółtawego surowca. Szerokie ścianki są gładzone, wąskie zaś noszą ślady łupania. Dług. 7 cm, szer. ostrza 3 cm, obuszka 1,5 cm (ryc. 5c). Obok siekierki leżały ułamki kulistego naczynka z cy-

a

b

Ryc. 4. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość jamy B, 1/2 w. n.

Fig. 4. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la fosse B, 1/2 w. nat.

lindryczną szyjką, poziomo żeberkowaną. Przy krawędzi i u nasady szyjki poziome szeregi tłoczonych kółek (ryc. 5a). Brzusiec pokryty pasmami pionowych żeberk obramowanych tłoczonymi kółkami. Średnica brzuśca ok. 12 cm, szyjki 6,5 cm. Gлина bez domieszki tłuczonego kamienia. Wśród skorupki leżało wałkowate uszko z poziomym otworkiem (ryc. 5b).

Jama D (XX)

Jama o średnicy 1,50 m i głębokości 1,20 m zawierała na dnie w ciemnej ziemi ułamki kości zwierzęcych oraz ułamki baniastej amfory z wąską szyjką i guzowatymi uszkami o poziomych otworach, połączonych wypukłą, falistą (okularową) listwą (ryc. 6). Naczynie posiadało pierwotnie cztery uszka na obwodzie brzuśca. Gлина z domieszką tłuczonego kamienia, po-

Ryc. 5. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zabytki neolityczne z jamy C (XXIV): a) naczynie gliniane, $\frac{1}{2}$ w. n. b) ucho naczynia, $\frac{1}{2}$ w. n. c) siekierka krzemienista, w. n.

Fig. 5. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Trouvailles néolithiques provenant de la fosse XXIV: a) vase en argile, $\frac{1}{2}$ gr. nat. b) anse d'un vase, $\frac{1}{2}$ gr. nat. c) hachette en silex, gr. nat.

wierzchnia powleczone warstwą delikatnej glinki, barwy ciemnobrunatnej. Średn. brzuśca około 22 cm, otworu 13 cm. Obok skorup znajdowały się w jamie ułamki polepy. Inwentarz jamy należy prawdopodobnie do kultury amfor kulistych.

Ryc. 6. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Ułamek amfory neolitycznej z jamy D (XX), $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 6. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fragment d'une amphore néolithique de la fosse D (XX), $\frac{1}{4}$ gr. nat.

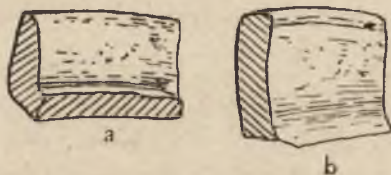
Jama E (XIX)

Jama kolista, o średnicy 1,80 m, znajdowała się na głębokości 20 cm od powierzchni boiska, wypełniona była czarną, tłustą ziemią warstwowaną, z przymieszką jaśniejszych pasm. Na głębokości 60 cm znajdowało się kilka mało charakterystycznych ułamków ceramiki trudnych do sklasyfikowania. Na dnie, położonym na głębokości 1,20 m od powierzchni, znajdowały się cztery duże kamienie polne, obok nich zachowane kości zwierzęce oraz część czaszki bydłowej z częściowo zachowanymi mózgdzeniami rogów. Od północnej krawędzi jamy opadały ukosem rdzawe, nieregularne warstwy naciekowe, a na dnie zarysowała się kolista rdzawa plama o średnicy 30 cm, złożona z koncentrycznych kół. Przynależność kulturowa jamy prawdopodobnie neolityczna (kultura amfor kulistych?).

GROBY Z WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA

Grób 3²

Na głębokości 40 cm od obecnej powierzchni boiska zarysowała się jama o wymiarach 125×150 cm, wypełniona czarną ziemią, zawierająca dwa kamienie polne, kości palone oraz ułamki grubych, chropowatych naczyń z pion-

Ryc. 7. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Skorupy z grobu ciałopalnego nr 3, $\frac{1}{2}$ w. n.

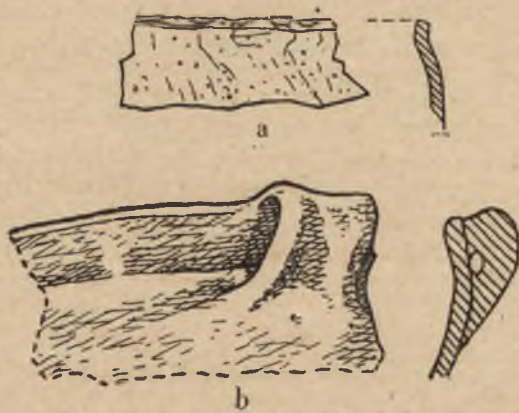
Fig. 7. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tessons provenant de la sépulture à incinération N° 3; $\frac{1}{2}$ gr. nat.

wą, zgrubiałą szyjką, barwy brunatnej (ryc. 7). Wypełnisko jamy zajmowało warstwę 30 cm głębokości. Jest to prawdopodobnie stanowisko kultury grobów kloszowych.

Grób 6

Na głębokości 15 cm znajdowały się w ciemnej ziemi szczątki klosza o chropowatej powierzchni, karbowanej krawędzi i zygzakowatym grzbiecie, uformowanym przez naprzemianległe półkoliste wycięcia krawędzi (ryc. 8a). Obok klosza znajdowały się ułamki gładzonej popielnicy oraz miski barwy brunatnej z małym uchem przy krawędzi (ryc. 8b). Wśród ułamków naczyń szczątki spalonych kości. Popielnica stała pierwotnie na misce.

² Numeracja obejmuje łącznie groby z młodziej epoki żelaza i groby ciałopalne z okresu rzymskiego.

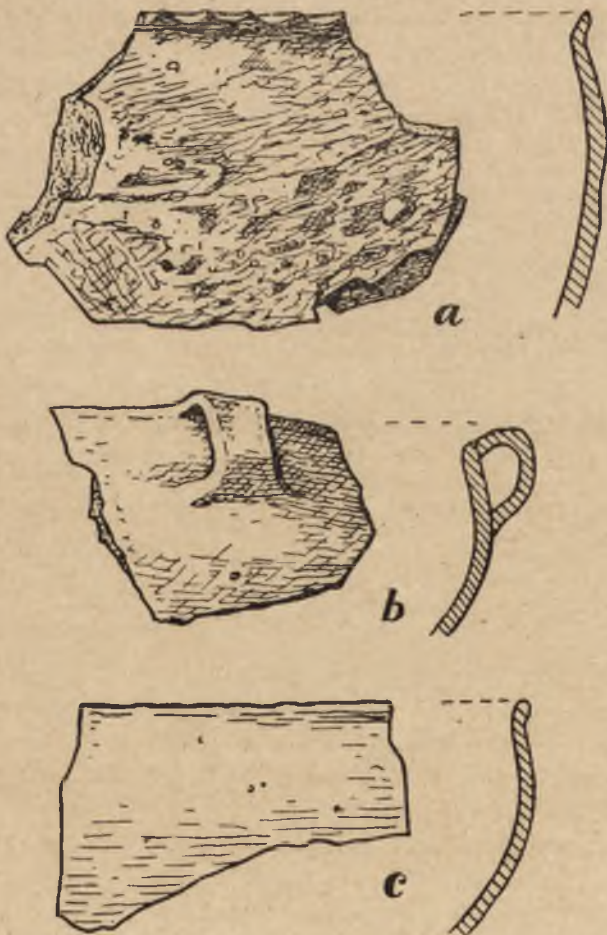

Ryc. 8. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Skorupy z grobu kloszowego nr 6: a) $\frac{1}{4}$ w. n.; b) $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 8. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tessons provenant de la sépulture sous cloche N° 6: a) $\frac{1}{4}$ gr. nat.; b) $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Grób 10

Na głębokości 40 cm znajdował się przecięty pionowo klosz dochodzący do głębokości 80 cm od powierzchni. Pierwotnie przykrywał on gła-

Ryc. 9. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Skorupy z grobu kloszowego nr 10; $\frac{1}{4}$ w. n.

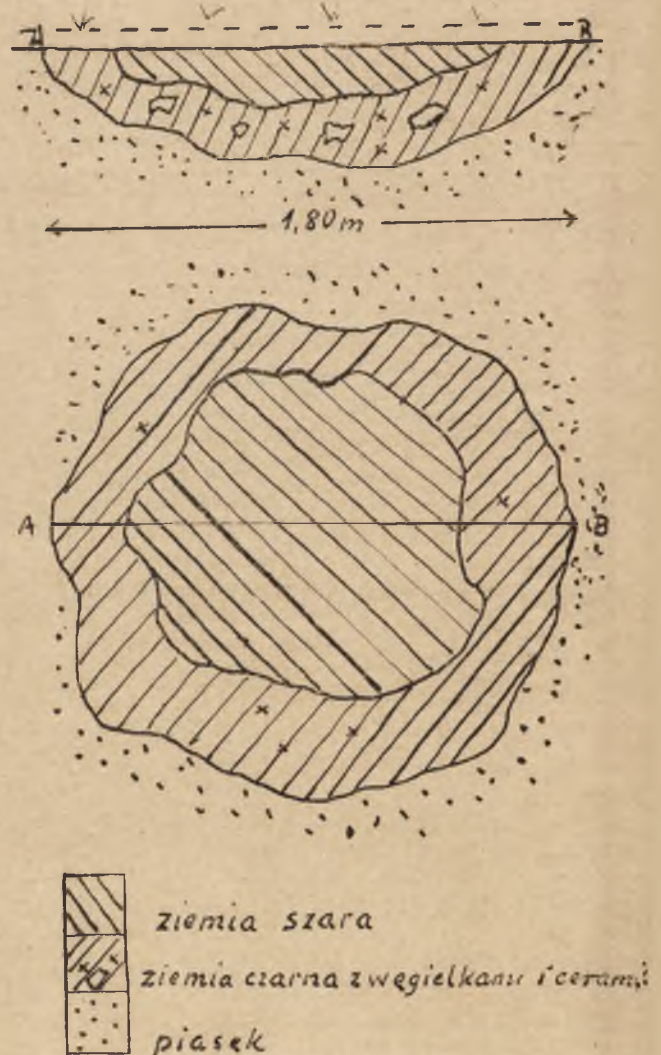
Fig. 9. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tessons provenant de la sépulture sous cloche N° 10; $\frac{1}{4}$ gr. nat.

dzoną popielnicę barwy brunatnej, ustawioną na uchatej misce oraz takąż miską przykrytą (ryc. 9b, c). Klosz o pierwotnej średnicy 34 cm, zachowany w ułamkach, ma chropowatą powierzchnię z wycinaną po brzegach krawędzią (ryc. 9a). Grób został uszkodzony na skutek późniejszego pochówka, obok bowiem znajdował się ciepłopalny grób 11 z okresu rzymskiego. Wśród ciepłopalenia grobu kloszowego znajdowało się stopione, niebieskie szkliwo z ułamkami brązowego drutu.

OBIEKTY GOSPODARCZE Z WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA, Z OKRESU PÓŻNOLATENSKIEGO I RZYMSKIEGO

Jamy i ogniska

Na zniwelowanym boisku szkolnym widoczne były liczne ciemne plamy stanowiące zarysy

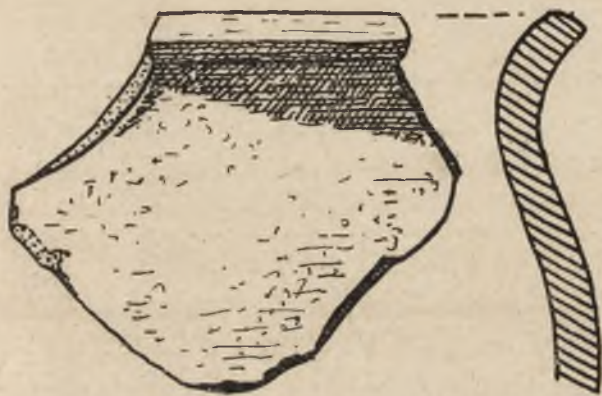
Ryc. 10. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Jama I: przekrój pionowy i rzut poziomy. Głębokość 25 cm. Skala 1 : 40.

Fig. 10. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fosse I: coupe et plan horizontal. Profondeur 25 cm. Echelle 1 : 40.

jam i ognisk; także obiekty ukazywały się na polu Stępkowskiego podczas uprawy ziemi. Znajdujący się w nich materiał zabytkowy wskazuje, że stanowisko bodzanowskie w okresie lateńskim miało charakter osadniczy.

Jama I

Na powierzchni zarysowała się jama kolista nieregularnego kształtu o średnicy około 80 cm i głębokości 45 cm, zawierająca w czarnej, po brzegach popielatej ziemi z rzadka rozrzucone ułamki naczyń oraz węgielki (ryc. 10). Ułamek naczynia baniastego o wgiętej szyjce i zaokrą-

Ryc. 11. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Skrupka z jamy I, 1/2 w. n.

Fig. 11. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tesson trouvé dans la fosse I, 1/2 gr. nat.

lonych brzegach krawędzi (rys. 11). Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Inne drobne ułamki mało charakterystyczne.

Jama II

Jama kolista o średnicy i głębokości 1 m wypełniona ciemną ziemią i węgielkami zawierała kilka ułamków brunatnych naczyń lateńskich o zgrubiałych i profilowanych krawędziach ze zwężonym uszkiem (ryc. 12a, b). Powierzchnia gładzona, barwy brunatnej.

Ryc. 12. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy II, w. n.

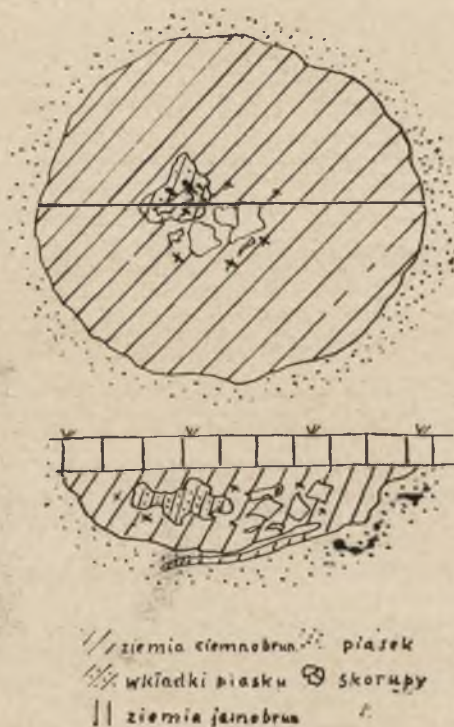
Fig. 12. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse II, gr. nat.

Jama III

Jama o średnicy 1,20 m i głębokości 40 cm wypełniona ciemną, humusową ziemią zawierała ułamki grubego, chropowatego naczynia, prawdopodobnie klosza, barwy ceglastej.

Jama IV

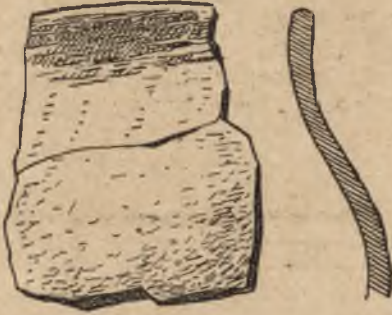
Jama o średnicy 1 m i głębokości 35 cm (ryc. 13) zawierała w ciemnej ziemi ułamki naczyń

Ryc. 13. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Jama IV. Rzut poziomy i profil. Skala 1 : 20.

Fig. 13. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fosse IV. Plan horizontal et profil. Echelle 1 : 20.

baniastych z wgiętą szyjką i taśmowym uchem. Powierzchnia gładzona, barwy brunatnej (ryc. 14).

Ryc. 14. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy IV, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 14. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse IV, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Jama V

Jama o średnicy 1,10 m i głębokości 40 cm zawierała w ciemnej ziemi kilka ułamków gładzonych naczyń.

Jama VI

Jama o średnicy 1,10 m i głębokości 40 cm zawierała w ciemnej ziemi kilka ułamków chropowatych naczyń o wgiętej szyjce i wychylonej,

Ryc. 15. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy VI, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 15. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse VI, $\frac{1}{2}$ w. n.

tępo ściętej krawędzi oraz ułamek naczyń, z wychyloną i zgrubiałą krawędzią, zdobionego pasmem ukośnych kresek o układzie kątowym (ryc. 15a, b, c). Powierzchnia gładzona, barwy brunatnej.

Jama VIII

Jama o średnicy 1,20 m i głębokości 15 cm zawierała ślady ogniska ułożonego na glinie, w postaci kilku większych polnych kamieni z ułamkami grubych skorup i węgielkami. Ułamki naczyń dobrze wypalonego o chropowatej powierzchni oraz ułamki cienkościennego,

Ryc. 16. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Skorupa z jamy VIII, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 16. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Tesson de la fosse VIII, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

czarnego i gładzonego naczyń o esowatym profilu (ryc. 16). Obok skorup znajdowały się łupane kości zwierzęce.

Jama IX

Jama o średnicy 45 cm i głębokości 20 cm zawierała resztki skupiska skorup: naczyń

Ryc. 17. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Ułamek naczyń z jamy IX, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 17. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Fragment de poterie de la fosse IX, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

grubego o obmazywanej powierzchni, naczyń baniastego z wgiętą szyjką i taśmowym uchem, barwy ceglastej (ryc. 17).

Jama X

Na przestrzeni 2,50 m² kilka rozrzuconych kamieni, wśród nich ślady paleniska, ułamki

Ryc. 18. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Ułamek i profile naczyń z jamy X, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 18. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Fragment et profils de poterie de la fosse X, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 19. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy XII: a, b) ca $\frac{2}{3}$ w. n., c-e) ca $\frac{1}{3}$ w. n.
 Fig. 19. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse XII, a, b) ca $\frac{2}{3}$ gr. nat., c-e) ca $\frac{1}{3}$ gr. nat.

kości łupanych, ułamki naczyń z profilowaną krawędzią (ryc. 18) oraz naczyń cienkościennych, dwustożkowych, o gładzonej powierzchni. Warstwa kulturowa o 20 cm grubości.

Jama XII

Na głębokości 20 cm, w ziemi popielatej barwy, na przestrzeni 4 m² leżały rozrzucone ułamki naczyń chropowatych o esowatych profilach, naczyń beczułkowatych, gładzonych, z wywiniętą, częściowo profilowaną krawędzią (ryc. 19a, c) oraz z krawędzią słabo wychyloną, poziomo ściętą, ponadto ułamki naczyń zdobionych dółkami, z przeważającym uszkiem (ryc. 19b, d, e), łupane kości zwierzęce i popiół. Głębokość skupiska 40 cm.

Jama XIII

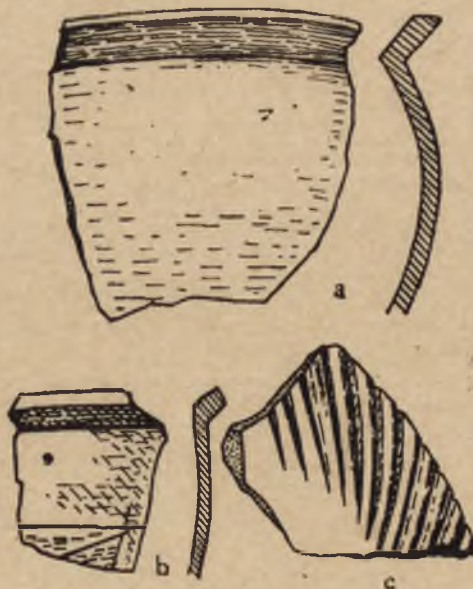
Jama o średnicy 1,20 m, płytka, nie zawierała zabytków.

Jama XIV

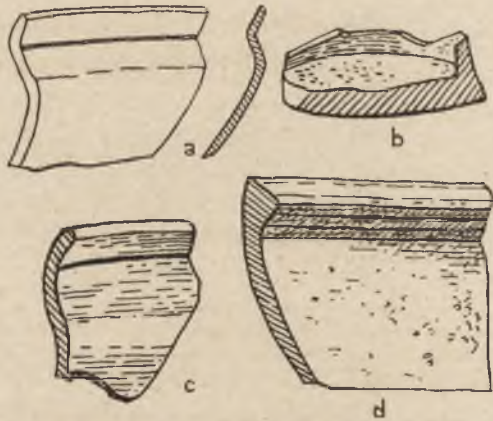
Jama o średnicy 1,10 m i głębokości 40 cm zawierała w ciemnej ziemi ułamki naczyń chropowatych o zgrubiałych krawędziach barwy brunatnej, ułamki beczułkowatych naczyń z krawędzią profilowaną, zdobionych poniżej krawędzi poziomym pasmem drobnych, ukośnych i poziomych kresek obramowanych poziomymi liniami (ryc. 20a, b), ułamki naczyń żebrowanych (ryc. 20c), polepę, łupane kości zwierzęce, ułamek jeleniego rogu, stopionego żużla żelaznego i szklawa.

Jama XV

Na głębokości 20 cm płytka jama o średnicy 80 cm i głębokości 30 cm zawierała ułamki przepalonych czarek dwustożkowych i część nóżki naczynia (ryc. 21a, b), ułamki grubszych, gładzonych naczyń o profilowanych krawędziach oraz naczyń chropowatych (ryc. 21c, d), jak gdyby resztki grobowej ceramiki.

Ryc. 20. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy XIV, $\frac{1}{2}$ w. n.
 Fig. 20. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse XIV, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

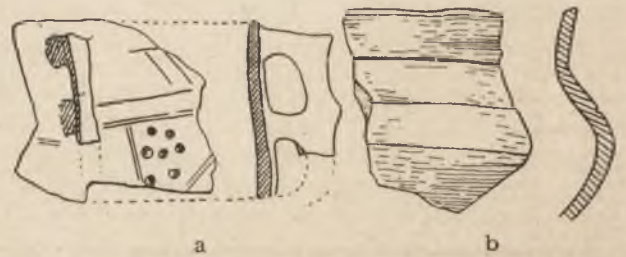

Ryc. 21. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy XV, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 21. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse XV, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Jama XVI

Jama o średnicy 1 m i głębokości 30 cm zawierała ułamki grubszych naczyń o chropowatej powierzchni, ułamki dwustożkowych czarek, z których na uwagę zasługuje ułamek naczynia o profilu esowatym, barwy popielatej z profilo-

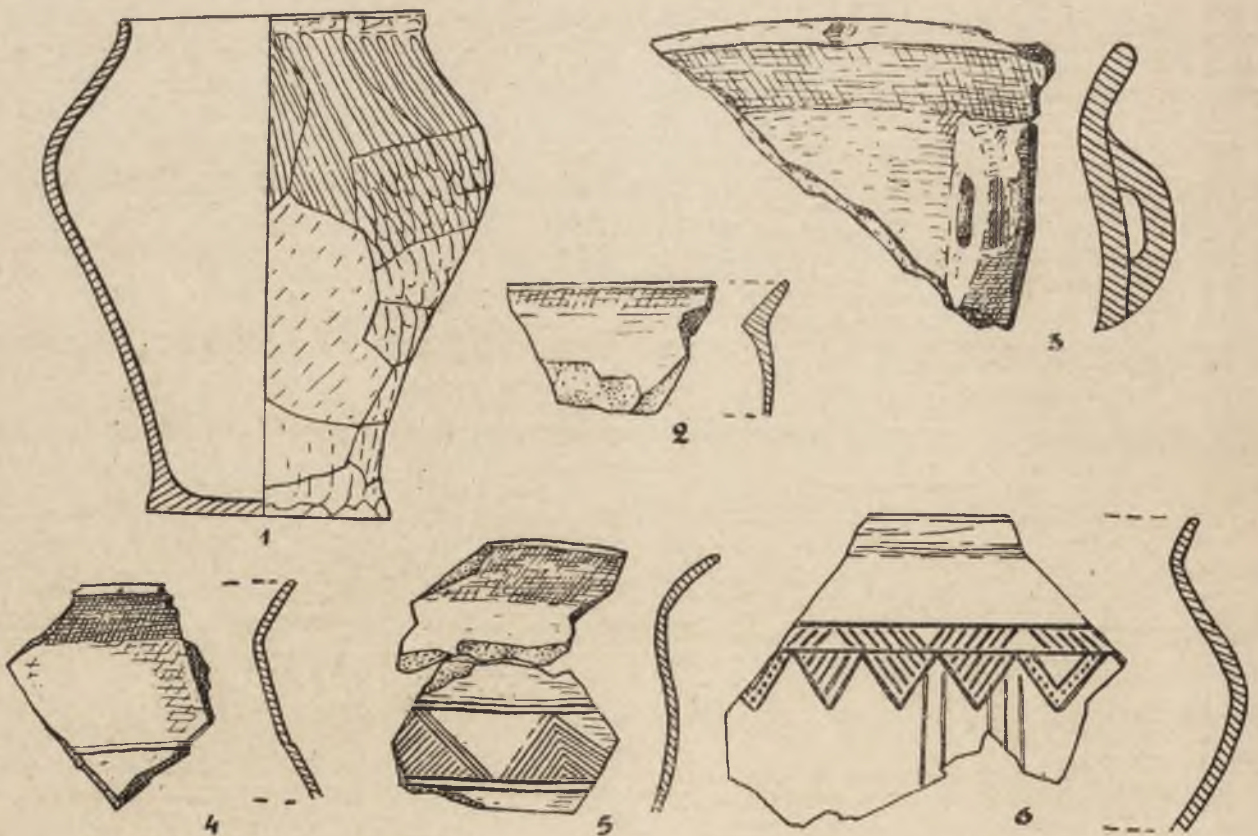
Ryc. 22. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy XVI, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 22. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse XVI, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

wanym uszkiem o dwóch otworach, jak u naczyń pruskich. Naczynie zdobione jest poziomą listwą, ujętą w dwie linie. Ponad listwą pasmo ukośnych kresek, pod nią niezgrabny trójkąt wypełniony kropkami (ryc. 22a).

Jama XVII

Pod grobem 17 zarysowała się obszerna jama o wymiarach $1,30 \times 1,80$ m kształtu owalnego, sięgająca 1,10 m głębokości. Zawierała ona ziemię brunatną z wkładkami ilastej gliny. Na spodzie ułamki naczyń o chropowatej i obmazywanej powierzchni, kawałki palonej gliny, rozrzu-

Ryc. 23. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy XVII: 1) ca $\frac{1}{6}$ w. n.; 2, 4—6) ca. $\frac{1}{3}$ w. n.; 3) ca $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 23. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse XVII, 1) en ca $\frac{1}{6}$, 2, 4—6) en ca $\frac{1}{3}$, 3) en ca $\frac{2}{3}$ gr. nat.

cone na warstwie gliny ilastej, surowej. Niżej ułamki chropowatych i gładzonych naczyń o profilowanych krawędziach, przepalone kamienie i kości zwierzęce. Z ułamków sklejo dwustożkowe naczynie zasobowe, górą wybrzuszona, z rozchylną na zewnątrz krawędzią, o powierzchni obmazywanej (ryc. 23 1). Wys. 38 cm, średn. brzośca 32,5 cm, otworu 24 cm, dna 20 cm. Drugie naczynie w ułamkach, podobnych kształtów. Ułamki głębokiej miski o powierzchni gładzonej, barwy ziemistej, o profilu esowatym (ryc. 23 2). Ułamki półkulistej miseczki z wgłębieniem pod krawędzią. Ułamki czarnego naczynia, starannie gładzonego, zdobionego ukośnie zakreskowanymi trójkątami, ułamki naczyń dwustożkowych o ostrych i zaokrąglonych profilach, zdobionych pasmami ukośnych kresek, trójkątami i pionowymi pasmami (ryc. 23 4—6). Ułamek donicowatego naczynia o rozchylną krawędzi i masywnym profilowanym uchu (ryc. 23 3).

Jama XVIII

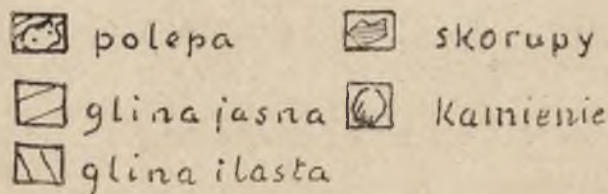
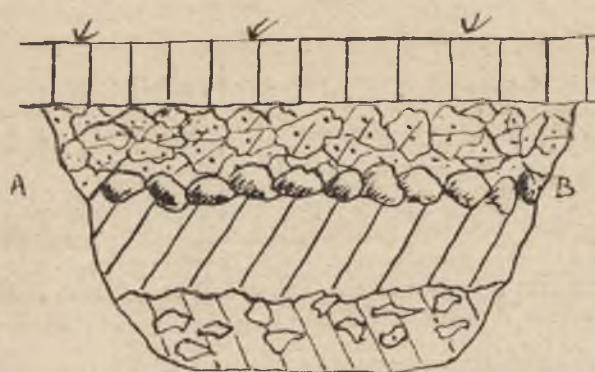
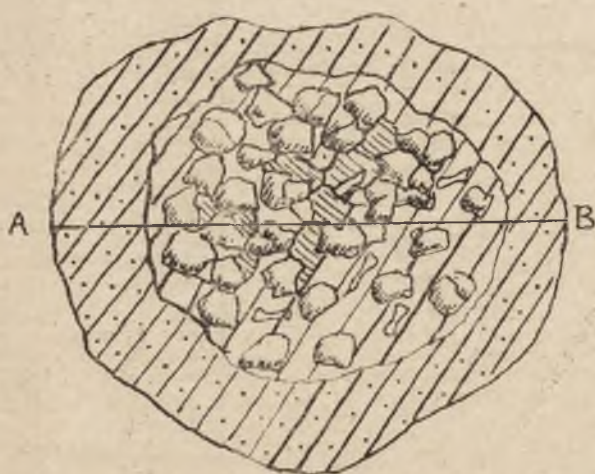
Na głębokości 20 cm zarysowała się jama o nieregularnym, kolistym kształcie, o średn. 1,60 m, pokryta z wierzchu ułamkami palonej gliny na głębokość 20 cm (ryc. 24). Pod tą polepą ukazał się krąg o średnicy 80 cm popękanych od ognia kamieni polnych zmieszanych z ułamkami naczyń i kośćmi zwierzęcymi. Palenisko kamienne spoczywało na pokładzie gliny o średn. 125 cm. Niżej zalegała warstwa surowej gliny do głębokości 50 cm, pod tą warstwą ziemia brunatna z ułamkami naczyń i kośćmi zwierzęcymi, aż do calca, znajdujące się na głębokości 80 cm. Sklejone z ułamków naczynie baniaste, jasnobrunatnej barwy o powierzchni lekko gładzonej, z rozchylną krawędzią, jest typem naczynia gospodarczego. Gлина nie zawiera domieszki tłuczonego kamienia. Wys. 25 cm, średn. brzośca 24 cm, otworu 18 cm, dna 12 cm (ryc. 25 1). Ułamki naczynia chropowatego, z domieszką tłuczonego kamienia w glinie (ryc. 25 2). Ułamki naczynia gładzonego barwy ziemistej, kształtu baniastego z wychyloną krawędzią (ryc. 25 3—5). Ułamki ciemnych gładzonych naczyń o profilowanej krawędzi. Wśród kości zwierzęcych znaleziono przedziurawioną kość skokową (ryc. 25 4).

Jama XXI

Na głębokości 45 cm, wśród czerwonej od ognia ziemi na obszarze 2×3,5 m natrafiono na skupienie kamieni polnych na przestrzeni 2 m², bez zabytków (ryc. 26).

Jama XXII

Na głębokości 15 cm znajdowało się skupisko ułamków grubego naczynia oraz skorupy gładzone i kości bydłce.

Ryc. 24. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Rzut poziomy i przekrój jamy XVIII. Skala ca 1 : 20.

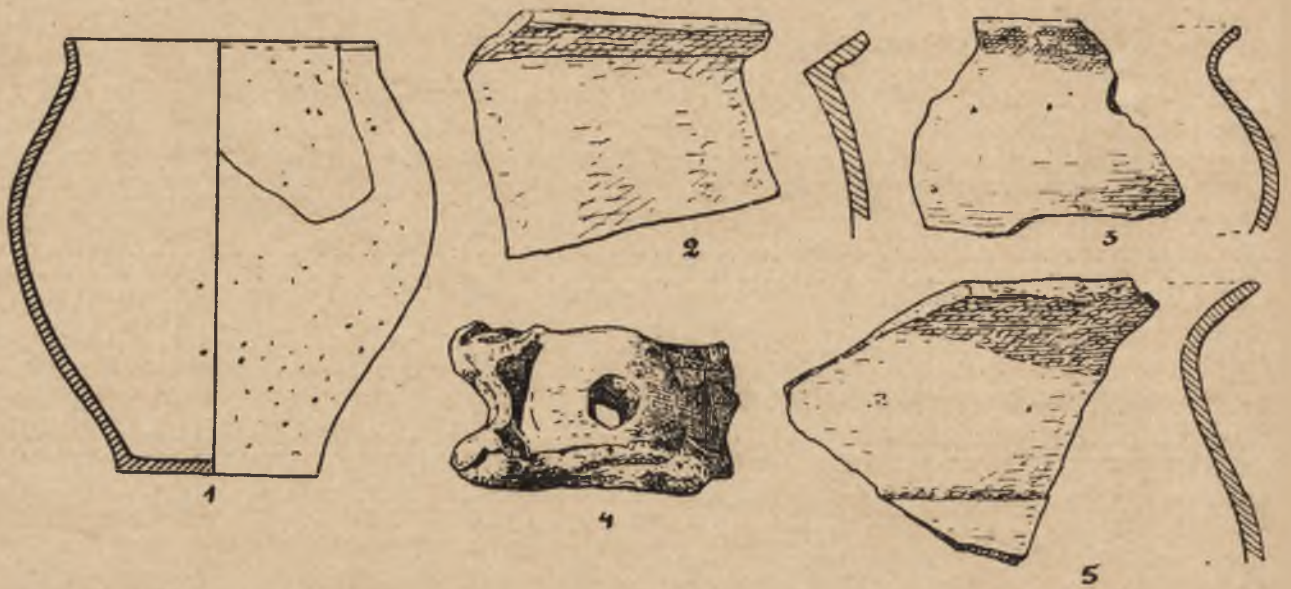
Fig. 24. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Plan horizontal et coupe de la fosse XVIII. Échelle ca 1 : 20.

Jama XXIII

Na głębokości 30 cm, w popielatej ziemi, znajdowało się skupisko ułamków naczyń o średnicy 1 m i sięgało 80 cm w głąb. Znajdowały się w jamie ułamki dwustożkowych naczyń z rozchylną krawędzią, z kolankowatymi uszkami (ryc. 27b), ułamki naczyń chropowatych oraz podstawy naczyń szarych toczonych na kole: jedno dno płaskie z wyodrębnioną podstawą, drugie płaskie z pierścieniowatym otokiem dna (ryc. 27a).

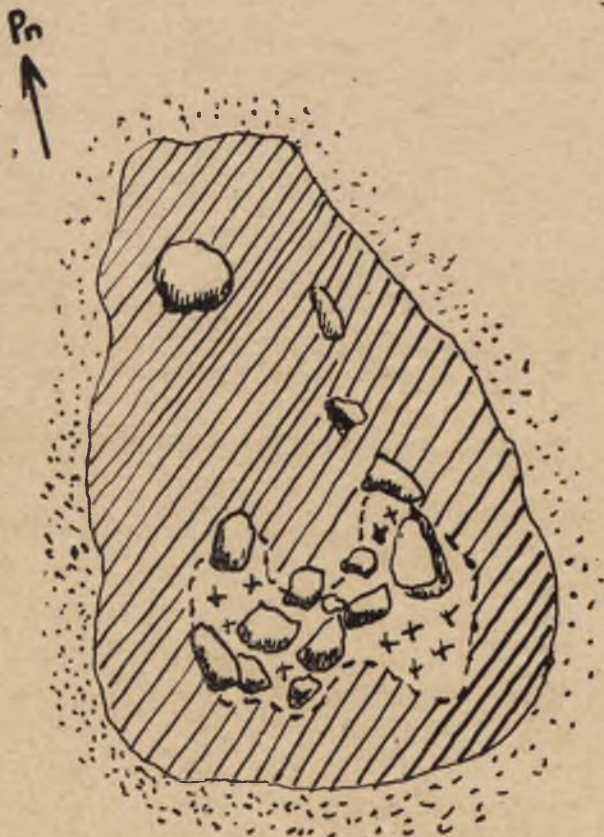
Jama XXIV

W centralnej części boiska, na północnym skłonie pagórka natrafiono na kompleks jam, zajmujących powierzchnię ok. 40 m², o nieregularnym zarysie (ryc. 28). Kolistą część za-

Ryc. 25. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość jamy XVIII: 1-3, 5) ceramika, 4) kość skokowa z otworem, 1) $\frac{1}{6}$ w. n., 2, 3, 5) $\frac{1}{3}$ w. n., 4) $\frac{2}{3}$ w. n.

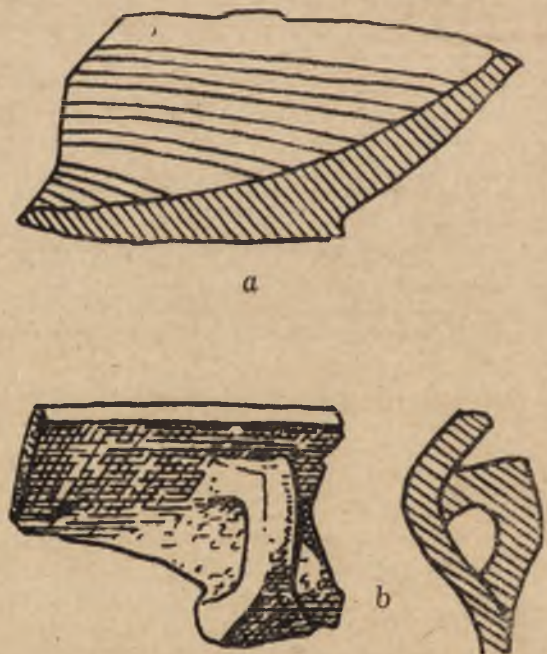
Fig. 25. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la fosse XVIII: 1-3, 5) céramique, 4) os perforé; 1) $\frac{1}{6}$ gr. nat., 2, 3, 5) $\frac{1}{3}$ gr. nat., 4) $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Jama XXI
 ▨ ziemia brunatna
 ++ węgierki na glinie

Ryc. 26. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Jama XXI (ognisko). Skala ca 1 : 30.

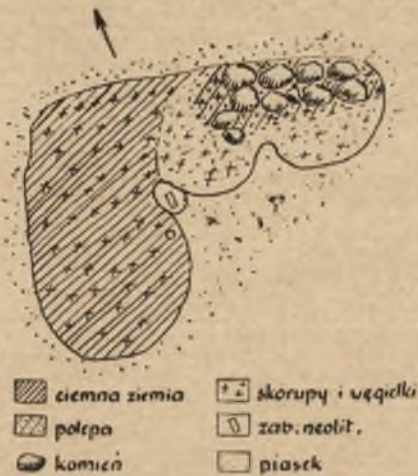
Fig. 26. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fosse XXI (foyer). Échelle ca 1 : 30.

Ryc. 27. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Ułamki naczyń z jamy XXIII, w. n.

Fig. 27. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fragments de poterie de la fosse XXIII, gr. nat.

chodnia zwęża się ku wschodowi na szerokość 2 m. Teren boiska jest obniżony w swej centralnej części do około 40 cm. Od góry popielata ziemia przechodzi nieznacznie w kolor ciemny, tworząc jednolite wypełnisko jam. Na głębokości 60 cm natrafiono na liczne ułamki czarek i naczyń na nóżkach, ułamki żelaznych przedmiotów oraz na polepę. Wśród

Ryc. 28. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Rzut poziomy jamy XXIV na głębokości 90 cm. Skala 1 : 100.
Fig. 28. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Plan horizontal de la fosse XXIV, profondeur de 90 cm. Echelle 1 : 100.

ułamków ceramiki rodzimej produkcji znajdowały się także naczynia toczone na kole, barwy siwej i czerwonej, nadto ułamek naczynia typu *terra sigillata* (tabl. II 9, 10, 12a, 12b, 25, 26) oraz naśladownictwa naczyń toczonych (tabl. II 14, 15, 16, 27). Do głębokości 70 cm zaznaczona była granica górnego wypełniska warstwą piasku, po czym zawartość się powtarza do głębokości 1,60 m, aż do calca. Północna krawędź jamy tworzy na ogół prostą linię odchylającą się lekko na wschód, krawędź południowa kolisto zagina się do wewnątrz, jak gdyby istniały dwie połączone jamy o średnicach 3,20 i 2 m. Przy ścianie północnej, na głębokości 1 m od powierzchni ułożony był podwójny szereg kamieni pełnych dużych rozmiarów. Zajmowały one przestrzeń w postaci ławy o wymiarach 60 cm × 1,80 m i ułożone były na piasku. Między nimi zalegała przepalona ziemia. Niektóre z głazów były przepalone i zwietrzałe.

Tabl. II. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zabytki z okresu rzymskiego z jamy XXIV: 1) ułamek umba żelaznego, 2) nóż żelazny, 3) żelazne okucie zamka, 4) ułamek naszyjnika z brązową obrączką, 5—6) zapinki brązowe, 7) przęślik gliniany, 8) ułamek szyjki naczynia, 9, 10, 26) ułamki naczyń toczonych na kole, 11) skorupka zdobiona kółkiem zębatym, 12a, b) ułamki *terra sigillata*, 13—15, 27—30) ułamki naczyń; 29) $\frac{1}{6}$ w. n., reszta $\frac{1}{3}$ w. n.

Tabl. II. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Trouvailles de l'époque romaine provenant de la fosse XXIV: 1) fragment de l'umbo en fer, 2) couteau en fer, 3) ferrure d'une serrure en fer, 4) fragment d'un collier avec un anneau en bronze, 5—6) fibules en bronze, 7) fusaiote en argile, 8) fragment du goulot d'un vase, 9, 10, 26) fragments de poterie tournée au tour de potier, 11) tessalon orné d'une roue dentelée, 12a, b) fragment de terre sigillée, 13—15, 27—30) fragments de poterie; 29) $\frac{1}{6}$ gr. nat., le reste $\frac{1}{3}$ gr. nat.

Przeznaczenie opisanych jam nie jest jasne: albo był to obiekt mieszkalny z przedsionkiem i paleniskiem, albo też miejsce palenia zmarłych. W obrębie jam układ warstw jest zaburzony przez wybieranie piasku, bowiem na głębokości 45 cm znajdowały się gruzы cegieł

trójkąty ukośnie zakreskowane. Wśród ułamków duży odsetek stanowią nóżki naczyń cylindryczne i przewężone, puste od wnętrza i od spodu, niekiedy na powierzchni zdobione wypukłymi listwami i ornamentem rytym (tabl. II, 15, 16, 27). Typy naczyń te same co w gro-

Ryc. 29. Bodzano, pow. aleksandrowski a-e) zawartość jamy XXV z ogniskiem, f-h)1 zawartość jamy XXVI; a-g) ułamki naczyń, h) przęślik gliniany; c, f) $\frac{1}{4}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 29. Bodzano, distr. d'Aleksandrów, a-e) contenu de la fosse XXV avec foyer, f-h) contenu de la fosse XXVI; a-g) fragments de poterie, h) fusaiole en argile, c, f) $\frac{1}{4}$ gr. nat. le reste $\frac{1}{2}$ gr. nat.

i pustaków, wskutek czego trudno zorientować się w zarysach pierwotnego obiektu.

W opisanej jamie nie znaleziono ani kości zwierzęcych, ani śladów ciałopalenia w postaci materiałów kostnych, uderza natomiast wielka ilość ułamków różnorodnych naczyń o wysokiej technice wykonania i bogactwie motywów zdobniczych: przeważa rytym ornament geometryczny w postaci pasm ukośnych kresk i karbowanych listewek, kratek, prostokątów i wątków meandrowych, jodełek i skośnych kratek. Spotyka się także ornament paznokciowy, umieszczony na brzuścach. Występuje także ornament o zmiennej rytmice (tabl. II, 8, 13, 22). Znajduje tu zastosowanie stary, łużycki motyw zdobniczy: na obwodzie brzuśca występują

bach. Większość fragmentów należy do naczyń stołowych, wstawianych do grobów jako przystawki. Być może, że są to pozostałości nie zebranych resztek stosów po spaleniu zmarłych.

Wobec zniszczenia większej części cementaryzka nie da się przeprowadzić konfrontacji inwentarza opisanej jamy z materiałem grobów ciałopalnych, z których inwentarz zazwyczaj nie daje się wykleić z braku części potłuczonych naczyń.

Z innych przedmiotów, znalezionych w jamie zasługują na uwagę: Ułamek naczynia zdobionego kółkiem zębatym o podwójnym szeregu kwadratowych ząbków (tabl. II, 11). Gliniany przęślik dwustożkowy z wklęsłymi podstawaw-

mi (tabl. II, 7) barwy popielatej. Wys. 1,5 cm, średn. 4,5 cm. Ułamki umba żelaznego z zachowanym nitem o wypukłej główce (tabl. II, 1). Okucie kasetki w kształcie prostokątnej blaszki z otworem w środku oraz z nitem w narożniku (tabl. II, 3). Dług. 7,5 cm, szer. 4 cm. Nóżyk żelazny z obustronnym wcięciem przy trzonku (tabl. II, 2). Dług. 10 cm, szer. 1,5 cm. Zapinka z białego brązu lub srebra z półkolistym kabłąkiem i prostą, klepsydrowatą nóżką zakończoną kulką (tabl. II, 6). W pobliżu główki bruzda na obwodzie. Kabłąk w przekroju okrągły, główka zakończona uszkiem, w którym tkwi część osi sprężynki, na główce pionowy kolec. Pochewka wysoka. Dług. 4,5 cm, grubość pałaka 4 mm. Część zapinki z okrągłego, brązowego drutu, z pięciokrotnym zwrotem drucika na nóżce (tabl. II, 5). Należy do typu zapinek z podwiniętą nóżką. Ułamek żelaznego naszyjnika z brązową obrączką o potrójnym żeberku (tabl. II, 4). Obrączka wykonana z blaszki o stykających się końcach. Średn. obrączki 1,5 cm, szer. 1,3 cm. Ułamki dwóch noży: 1) dług. 7,5 cm, szer. 2,5 cm, 2) dług. 7,8 cm, szer. 1,6 cm.

Jama XXV

W oddaleniu około 15 m od granicy boiska w kierunku północnym właściciel pola Franciszek Stępkowski odkrył podczas orki na głębokości 20 cm ułamki skorup, pochodzących z ogniska zbudowanego z małych, tłuczonych kamieni polnych, wśród których znajdowały się ułamki naczyń chropowatych, zdobionych dołkami paznokciowymi na powierzchni brzuśca (ryc. 29e), ułamki naczyń o esowatym profilu (ryc. 29d) i poziomo ściętej krawędzi (ryc. 29a, c), ułamki naczyń gładzonych (ryc. 29b) z rozchyloną krawędzią i kości zwierzęce. Zarysów chaty nie można było ustalić. Ognisko o średnicy 1,40 m było założone na warstwie surowej gliny.

Jama XXVI

Na zachodnim obniżeniu wzgórza, na tymże polu Stępkowskiego naruszono przez orkę ognisko, znajdujące się na głębokości 30 cm od powierzchni i zawierające polepę, ułamki grubych naczyń o esowatym profilu (ryc. 29f) oraz dwustożkowy przęślik (ryc. 29h), nadto ułamki naczyń czernionych i gładzonych z okresu rzymskiego (ryc. 29g). W obrębie siedliska znaleziono ułamek kościanej łyżwy ze śladami obróbki i wyszlifowaną podeszwą.

Ognisko I

Na głębokości 30 cm natrafiono na bruk kamienny, rozrzucony półkolisto na obszarze 1,50×1,80 m. Kamienie dość duże, popękane,

wśród nich węgielki. Na zachodniej krawędzi wału kamiennego ognisko z uławkami naczyń o zgrubiałych krawędziach, barwy brunatnej.

Ognisko II

W odległości 5 m od opisanego ogniska, na głębokości 20 cm znajdowała się grupa kamieni w ciemnej warstwie, ze śladami paleniska. Obszar zajmowany przez kamienie ma 2,80 m średnicy.

Dalszych badań na tym odcinku w roku 1954 nie prowadzono, bowiem pole przygotowano pod zasiew. W następnym roku dokończono badań, w których wyniku odkryto szereg jam, zarysy budynku oraz 8 grobów ciałopalnych z okresu rzymskiego, nadto ognisko ze śladami ziemianki kultury ceramiki wstęgowej rytej. Sprawozdanie z tych badań przesłano w końcu roku 1955 do redakcji „Wiadomości Archeologicznych“.

GROBY CIAŁOPALNE Z OKRESU LATENSKIEGO

Południowe zbocze wzgórza na głębokości od 20 do 40 cm zawierało 18 grobów ciałopalnych, w znacznej części zniszczonych. Przeważnie były to groby dziecięce, wyposażone w kubki, jak i popielnice. Groby z grubszą ceramiką zachowały się tylko w szczątkach. Spalone szczątki znajdowały się w naczynkach oraz poza nimi w jamach grobowych. Jamy o szczupłych rozmiarach od 20—40 cm średnicy poza szczątkami ciałopalenia zawierały czarną ziemię, zmieszaną z węgielkami. Niektóre groby nie zawierały spalonych kości, jedynie naczynko otoczone czarną ziemią. Groby te otaczały wieńcem od południa groby wczesnośredniowieczne, które zapewne były przyczyną zniszczenia grobów ciałopalnych na środkowej przestrzeni cmentarzyska.

Materiał zabytkowy tych grobów przedstawia się następująco:

Grób 1

Na głębokości 20 cm odkryto resztki grobu ciałopalnego z potłuczonym naczyniem barwy brunatnej, o powierzchni gładzonej, oraz ułamki naczynia chropowatego.

Grób 2

Na głębokości 30 cm jama o średnicy 30 cm i głębokości 25 cm zawierała dwa przewrócone kubki beczułkowate, wypełnione czarną ziemią z drobnymi uławkami kości.

Sklejony z uławków kubek ma kształt beczułkowaty z rozchyloną nieco, zgrubiałą krawędzią, połączoną wałkowatym uchem ze środkową częścią brzuśca (ryc. 30a). Wys. 8,2 cm, średn. brzuśca 10,5 cm, otworu 9 cm. Ułamki drugiego kubka nie dały się skleić.

Grób 3

Na głębokości 25 cm jama grobowa o 30 cm średnicy zawierała garstkę szczątków spalonych kości i dolną część beczułkowatego kubka barwy brunatnej o płaskim dnie, średn. 7 cm (ryc. 30b).

Grób 4

Na głębokości 25 cm jama o średnicy 30 cm i głębokości 20 cm zawierała w ciemnej ziemi uszkodzony kubek kształtu połowy beczułki z dużym w bok wyciągniętym uchem (ryc. 30c). Wys. 13 cm, średn. brzuśca 14,5 cm, otworu 13,5 cm, denka 8,5 cm.

Grób 5

Na głębokości 35 cm jama o średnicy 40 cm i głębokości 35 cm zawierała w ciemnej ziemi beczułkowaty kubek ze spalonymi kośćmi i węgielkami. Ucho kubka wałkowate, u górnej nasady posiada wgłębienie i guzek (ryc. 30d). Wys. 12,1 cm, średn. brzuśca 15 cm, otworu 13 cm, dna 8,6 cm. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej.

Grób 6

Na głębokości 30 cm jama o średnicy 30 cm i tyleż głębokości zawierała w ciemnej ziemi beczułkowaty kubek z wydatnym, przewężo-

nym uchem. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej (ryc. 30e). Wewnątrz szczątki spalonych kości zmieszane z ziemią. Wys. 6,8 cm, średn. brzuśca 8,8 cm, otworu 7,6 cm, dna 5,2 cm.

Grób 7

Na głębokości 35 cm w jamie o średnicy 30 cm znajdował się w ciemnej ziemi kubek barwy brunatnej, o profilu beczułkowatym (ryc. 30f). Zawierał ciemną ziemię bez spalonych kości. Wys. 8 cm, średn. brzuśca 8,5 cm, otworu 8 cm, dna 4,5 cm.

Grób 8

Na głębokości 25 cm jama grobowa o średnicy 30 cm zawierała w ciemnej ziemi ułamek kubka z dużym uchem o przekroju czworobocznym.

Grób 9

Na głębokości 25 cm w ciemnej ziemi znajdowały się ułamki kubka barwy ceglastej, z wystającym uchem (ryc. 30g). Wys. 7,5 cm, średn. brzuśca 10 cm, otworu 9 cm, dna 5,8 cm.

Grób 10

Na głębokości 35 cm jama o średnicy 30 cm zawierała w ciemnej ziemi ułamki beczułkowatego kubka, wypełnionego ciemną ziemią. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej.

Ryc. 30. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Ceramika z późnolateńskich grobów ciałopalnych: a) z grobu 2; b) z grobu 3; c) z grobu 4; d) z grobu 5; e) z grobu 6; f) z grobu 7; g) z grobu 9; h) z grobu 11; i) z grobu 12; k) z grobu 15; l) z grobu 16; m) z grobu 17; n) z grobu 18; a—d, f, g, i) w $\frac{1}{6}$ w. n.; e, h) w $\frac{1}{4}$ w. n.; j—l) w $\frac{1}{3}$ w. n.
Fig. 30. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Céramique provenant des sépultures à incinération. Période de La Tène III: a) de la tombe 2; b) de la tombe 3; c) de la tombe 4; d) de la tombe 5; e) de la tombe 6; f) de la tombe 7; g) de la tombe 9; h) de la tombe 11; i) de la tombe 12; k) de la tombe 15; l) de la tombe 16; m) de la tombe 17; n) de la tombe 18, a—d, f, g, i) en $\frac{1}{6}$ gr. nat.; e, h) en $\frac{1}{4}$ gr. nat.; j—l) en $\frac{1}{3}$ gr. nat.

Grób 11

Na głębokości 35 cm jama o średnicy 25 cm i głębokości 20 cm zawierała w ciemnej ziemi ułamki beczułkowatego kubka z dużym, przewężonym uchem (ryc. 30h). Wys. 9 cm, średn. brzuśca i otworu 10 cm, dna 6 cm.

Grób 12

Na głębokości 15 cm jama o średnicy 20 cm i głębokości 20 cm zawierała ułamki brunatnego kubka oraz spalone szczątki (ryc. 30i). Wys. 14 cm, średn. brzuśca i otworu 14 cm, dna 8 cm.

Grób 13

Na głębokości 20 cm w brunatnej ziemi znajdowały się ułamki kubka z wałkowanym uchem, barwy brunatnej.

Grób 14

Na głębokości 15 cm w ciemnej ziemi znajdowały się ułamki grubego naczynia w stanie przepalonym.

Grób 15

Na głębokości 25 cm, w jamie o średnicy 25 cm i głębokości 20 cm znajdował się wypełniony szczątkami spalonych kości beczułkowaty kubek z czworobocznym w przekroju uchem, przewężonym i silnie w bok wystającym (ryc. 30k). Powierzchnia gładzona, barwa brunatna. Wys. 7 cm, średn. brzuśca 8,6 cm, otworu 7,6 cm, dna 5 cm.

Grób 16

Na głębokości 40 cm, w jamie o średnicy 30 cm wśród ciemnej ziemi zmieszanej z przepalonymi kośćmi znajdował się beczułkowaty kubek z silnie wystającym i przewężonym uchem (ryc. 30l). Wewnątrz kubka szczątki spalonych kości zmieszane z ziemią. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Wys. 7,1 cm, średn. brzuśca 8,7 cm, otworu 7,8 cm, dna 4,8 cm.

Grób 17

Na głębokości 30 cm, w ciemnej ziemi, w jamie o średnicy około 30 cm, znajdowały się ułamki baniastego kubka, o wychylonej na zewnątrz i zgrubiałej krawędzi, barwy ceglastej (ryc. 30m).

Grób 18

Na głębokości 35 cm, w jamie o średnicy 25 cm znajdowały się ułamki beczułkowatego kubka barwy brunatnej (ryc. 30n). Ułamki zmieszane były ze spalonymi kośćmi. Sklejone naczynie ma wymiary: wys. 8,3 cm, średn. brzuśca 8,6 cm, otworu 8 cm.

Chronologia grobów ciałopalnych z okresu lateńskiego

Ceramika występująca w opisanych grobach da się podzielić na trzy grupy:

1. Kubki beczułkowate o prostej tępej krawędzi, z wałkowanym dużym uchem przytwierdzonym poniżej brzegu i na środkowej jego części. Powierzchnia gładzona, barwy brunatnej; wykonane ze schudzonej gliny (ryc. 30c, e, l).

2. Kubki brzuchate ze zgrubiałą krawędzią, wychyloną nieco na zewnątrz (ryc. 30a, m). Typ ten występuje na Pomorzu³.

3. Kubki beczułkowate szerokootworowe, z dużym uchem o przekroju czworograniastym, z wklęsłością przy górnej nasadzie (ryc. 30d, e, k).

Te trzy formy kubków występują zarówno w grobach ciałopalnych, jak i szkieletowych i mają niekiedy przewężone ucha. Datowane są na podstawie analogii z cmentarzysk pomorskich na koniec okresu lateńskiego i początek okresu rzymskiego.

GROBY SZKIELETOWE Z OKRESÓW PÓŻNOLATEŃSKIEGO I RZYMSKIEGO

Na szczytowej partii wzgórza wśród grobów wczesnośredniowiecznych natrafiono na groby szkieletowe różniące się od reszty odmiennym ułożeniem szkieletu i wyposażeniem zmarłego. Szkielety leżały w pozycji skurczonej, na prawym boku, głowami skierowane ku południowi, północnemu wschodowi lub wschodowi. Wśród grobów wczesnośredniowiecznych na odcinku I odkryto trzy groby, na boisku 6 grobów ze skurczonymi szkieletami.

Ryc. 31. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób szkieletowy 1 (późnolateński)

Fig. 31. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture à squelette 1 (période de La Tène III)

³ Analogie ze Sławna i Gdańska-Wrzeszcza w pracy: D. Bohnsack, *Die Burgunden in Ostdeutschland u. Polen*, Leipzig 1938, ryc. 39, 70, 72, 88 oraz tabl. 10, ryc. 7.

Grób 1

Na głębokości 40 cm znajdował się szkielet dorosłego osobnika leżącego na prawym boku, głową ku wschodowi. Nogi miał podkurczone, ręce przed twarzą (ryc. 31). Szkielet źle za-

tego z wywiniętą i facetowaną krawędzią (ryc. 32b). Poniżej krawędzi ornament meandrowy, ryty podwójnymi liniami zakreskowanymi. W dwóch przeciwległych przerwach ukośnie kreskowane ramy kwadratowe, a w ich

Ryc. 32. Bodzano, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu szkieletowego 1 późnolateńskiego); a) ca $\frac{1}{6}$ w. n.; b-d) ca $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 32. Bodzano, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la sépulture à squelette 1 (période de La Tène III); a) ca $\frac{1}{6}$ gr. nat., b-d) ca $\frac{1}{4}$ gr. nat.

chowany. Na lewej kości udowej leżały rdzą przeżarte żelazne szczypce rozszerzone na końcach chwytnych. Dług. 9,7 cm, szer. 3,2 cm. W okolicy lewej kości barkowej znajdował się pionowo utkwiony nóż żelazny z prostym tyłcem i wcięciem przy trzonku od strony ostrza. Dług. 14 cm, szer. 3,4 cm.

W oddaleniu 30 cm na wschód od głowy znajdowały się trzy naczynia:

a) głęboka misa stożkowata ze zgrubiałą krawędzią i wgietą szyjką (ryc. 32a), o powierzchni gładzonej, barwy brunatnej. Wys. 13 cm, średn. otworu 29 cm, denka 11 cm; b) czarne gładzone naczynie kształtu gruszkowa-

wnętrzu swastyka wypełniona nakłuciami. Dno płaskie. Wykonanie staranne; c) duży półbeczułkowaty kubek z facetowaną krawędzią i niedużym, przewężonym uszkiem (ryc. 32c). Na poziomie dolnej nasady uszka wąskie pasmo podwójnych linii, wypełnione kłutym zygakiem. Naczynie starannie gładzone z płaskim dnem. Wys. 14 cm, średn. brzuśca 15,6 cm, otworu 16,8 cm, dna około 10 cm.

Przy kości podudzia stał cylindryczny kubek o chropowatej powierzchni, z wywiniętą na zewnątrz, facetowaną krawędzią (ryc. 32d). Wys. 6 cm, średn. brzuśca 7,5 cm, otworu 10 cm, dna 8,8 cm.

Grób 2

Przy głowie szkieletu grobu wczesnośrednio-wiecznego zarysowała się obszerna jama owalna, zwężająca się ku dołowi i sięgająca 1,60 m głębokości. Na piaszczystym calcu jamy leżał skurczony szkielet (ryc. 33) zwrócony głową ku południowi, ułożony na prawym boku. Przy głowie znajdowały się trzy naczynia (ryc. 34): a) szerokootworowe, donicowate naczynie z lekką wypukłością brzuśca. Pod poziomo ściętą zgrubiałą krawędzią pozioma bruzda, niżej na

Ryc. 33. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób szkieletowy 2 (późnolateński).

Fig. 33. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture à squelette 2 (période de La Tène III).

wysokości dolnej nasady małego przewężonego uszka delikatnie ryty poziomy ornament jodełkowy (ryc. 35a). Barwa ziemista, powierzchnia gładzona. Wys. 10,3 cm, średn. brzuśca 13,3 cm, otworu 12,9 cm, dna 7,8 cm; b) beczułkowaty kubek z wałkowanym, półkolistym uchem o grubych nasadach. Powierzchnia gładzona. Wys. 11 cm, średn. brzuśca 12 cm, otworu 9,5 cm, dna 7,8 cm (ryc. 35b); c) przewrócony zgnieciony beczułkowaty kubek z przewężonym, dużym, wałkowanym uchem (ryc. 35h). Wys. 8,4 cm, średn. brzuśca 8 cm, otworu 4,5 cm, dna 4,8 cm. Pod nim leżało żelazne szydło ze zgrubiałą częścią środkową z czworograniastym

trzonkiem (ryc. 35d). Dług. 11,8 cm, grub. 0,7 cm.

W pobliżu kubków znajdowała się owalna taśma żelazna z haczykiem oraz drugi jej człon, prawdopodobnie klamra do pasa, o wymiarach 4,5×2,5 cm, przeżarta rdzą (ryc. 35e)⁴,

Ryc. 34. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Naczynia i inne przedmioty leżące przy głowie szkieletu grób 2.

Fig. 34. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Poterie et autres objets trouvés près de la tête du squelette, sépulture 2.

a także nóż żelazny z łukowatym tyłcem, przechodzącym nieznacznie w trzonek (ryc. 35g). Dług. 13 cm, szer. 2,7 cm.

Od południowej strony, w krawędzi jamy utkwiony był pionowo żelazny grot oszczepu z cylindryczną tulejką i liściowatym ostrzem, bez żeberka, z dwiema strudzinami wzdłuż osi liścia (ryc. 35c). Dług. 32 cm, szer. liścia 3,6 cm.

Naprzeciw jamy brzusznej szkieletu stało naczynie dwustożkowe, o zaokrąglonym załomie, gładzone, barwy brunatnej, wcięte pod wystającą krawędzią (ryc. 35f). Wys. 22,5 cm, średn. brzuśca 26 cm, otworu 18,5 cm, dna 13,5 cm.

Grób 3

Na głębokości 30 cm znajdowały się szczątki źle zachowanego szkieletu, leżącego w pozycji skurzonej na prawym boku, głową na północny wschód. Zachowały się jedynie: część czaszki, kręgosłup i część odnoży (ryc. 36). Wyposażenia brak.

⁴ Podobne klamry do pasa zalicza J. Kostrzewski do przedmiotów wzorowanych na klamrach celtyckich i datuje na I w. przed n. e. Analogie w pracy: Ch. Peschek, *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien*, ryc. 42, 56, 186.

Ryc. 35. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu szkieletowego 2 (późnolateńskiego). a-e, h) ok. $\frac{1}{4}$ w. n.; d, e, g) ok. $\frac{1}{2}$ w. n.; f) ok. $\frac{1}{8}$ w. n.

Fig. 35. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la sépulture à squelette 2. Période de La Tène III. a-e, h) ca $\frac{1}{4}$, d, e, g) ca $\frac{1}{2}$ gr. nat.; f) ca $\frac{1}{8}$ gr. nat.

Ryc. 36. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób szkieletowy 3 (późnolateński).

Fig. 36. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture à squelette 3 (de la période de La Tène III).

Opisane wyposażenie dwóch grobów szkieletowych wskazuje wyraźnie na późny okres lateński, z którego zapewne pochodzi — ze względu na układ szkieletu — także grób 3.

Grób 4

Na głębokości 20 cm obniżonego terenu boiska zarysowała się ciemna plama o wymiarach

Ryc. 37. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób szkieletowy 4.

Fig. 37. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture à squelette 4.

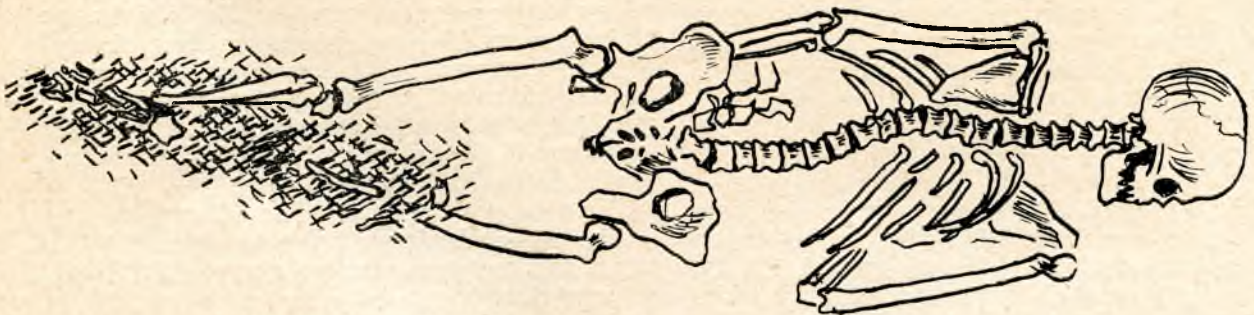
1×2,10 m, usytuowana wzdłuż osi północ—południe. Na głębokości 70 cm od powierzchni znajdował się skurczony szkielet, leżący na prawym boku, głową ku południowi (ryc. 37). Przed źle zachowaną czaszką znajdowały się ułamki zgniecionego kubka dwustożkowego o szerokim otworze, z górnym wybrzuszeniem o ostrym załamie, oraz ułamek igły brązowej. Ze szkieletu zachowała się część przedramienia, ułamek kręgosłupa oraz skrzyżowane kości podudzia.

Grób 5

Na głębokości 20 cm od obecnego poziomu zarysowała się czworoboczna plama o wymiarach 70×1,60 cm. W jamie na głębokości 80 cm znajdował się szkielet wyprostowany, zwrócony klatką piersiową do spodu, głową na południe z odchyleniem 20° na południowy zachód. Twarz była zwrócona ku zachodowi, prawa ręka zgięta i ułożona pod klatką piersiową, lewa dłoń w okolicy łona. Prawe podudzie podniesione było pod kątem prostym do góry, lewe pod kątem rozwartym tak, jak gdyby jama grobowa była za krótka (ryc. 38). Pod miednicą znajdowało się zgniecione dwustożkowe naczynie gliniane barwy szarobrunatnej, bezuche, wgięte pod krawędzią (ryc. 39). Wys. 10 cm, średn. brzuśca 13,4 cm, otworu 11,5 cm, dna 6,5 cm. Zagadkowe jest ułożenie szkieletu; pozycja nóg przemawia za przypuszczeniem, że zmarłego związano i zwłoki w czasie spuszczenia do grobu stoczyły się twarzą do spodu, rozrywając więzy. Być może, że zwłoki zmarłej kobiety wrzucono do grobu w wyniku egzekucji albo gwałtownej śmierci, jeżeli nie dać miejsca przypuszczeniu, że zmarła obudziła się z letargu. Podobne ułożenie szkieletów odkryto w południowych Niemczech, w Nieder Olm⁵.

Podczas badań ratowniczych na cmentarzysku w pobliskim Adolfinie odkryto szkielet kobiety z okresu wczesnośredniowiecznego złożony do grobu grzbietem do góry. Pochówki takie

⁵ I. Schwidetzky, *Hallstattzeitliche Skelettfunde aus Rheinhessen u. Pfalz*, „Mainzer Zeitschrift“, R. 46—47: 1951/1952, s. 7.

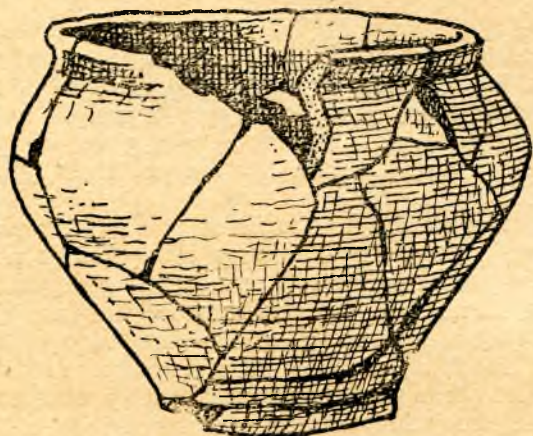
Ryc. 38. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób szkieletowy 5.

Fig. 38. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture à squelette N° 5.

stosowano według wierzeń ludowych do upiórów i czarownic.

Grób 6

Na głębokości 20 cm od obecnego poziomu zarysowała się czworoboczna jama grobowa o wymiarach 77×180 cm, leżąca na linii północ—południe z 20° odchyleniem ku południowemu wschodowi. Na głębokości 90 cm leżał na prawym boku skurczony szkielet. Przed twarzą w oddaleniu 25 cm stał kubek gliniany,

Ryc. 39. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Naczynie gliniane z grobu szkieletowego 5, 1/2 w. n.

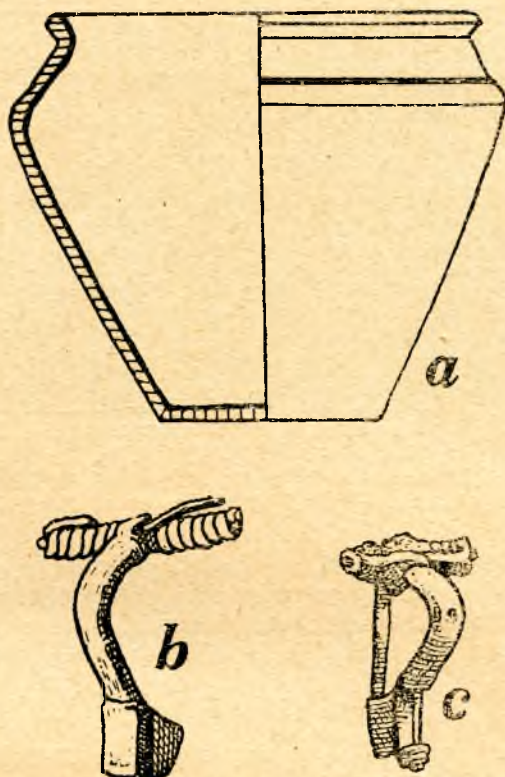
Fig. 39. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Vase en argile de la tombe No 5, 1/2 gr. nat.

dwustożkowaty, bez ucha, z wgiętą szyjką i wywiniętą krawędzią (ryc. 40a). U nasady szyjki pozioma linia ryta. Barwa ziemista. Wys. 10,4 cm, średn. brzuśca 12,5 cm, otworu 11,8 cm, dna 6 cm.

Przy lewym obojczyku oraz pod szczęką znajdowały się dwie zapinki brązowe. Zapinka z płasko-wypukłej taśmy, z półkolistym wygiętym kabląkiem oraz z wąską, prostą nóżką i pochewką. Cięciwa górna, kołca brak (ryc. 40b). Dług. 3,3 cm, szer. kabląka 0,5 cm. Zapinka druga z płasko-wypukłej taśmy, półkolisto zgięta z prostą nóżką, zakończona jest żeberkowanym zgrubieniem i kulką. Pochewka średniej wielkości. Sprężynka żelazna z górną cięciwą, której ośka jest przewleczona przez uszko główki (ryc. 40c). Długość 3 cm, szer. kabląka 0,5 cm. Obie zapinki spatynowane. Przy głowie szkieletu były ułamki noża.

Grób 7

Na głębokości 25 cm zarysowała się jama grobowa o wymiarach 90×180 cm leżąca na linii północ—południe. Na głębokości 120 cm leżał skurczony szkielet na prawym boku, skierowany głową ku południowi. Z całego szkieletu zachowała się jedynie część szczęki dolnej, przy której znajdowały się trzy zapinki

Ryc. 40. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób szkieletowy 6: a) naczynie gliniane, 1/2 w. n.; b, c) zapinki brązowe, 1/2 w. n.

Fig. 40. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture à squelette No 6: a) Vase en argile 1/2 gr. nat. b, c) fibules en bronze, 1/2 gr. nat.

brązowe, zaś w okolicy głowy brązowy pierścionek. Przy kolanie brązowa igła.

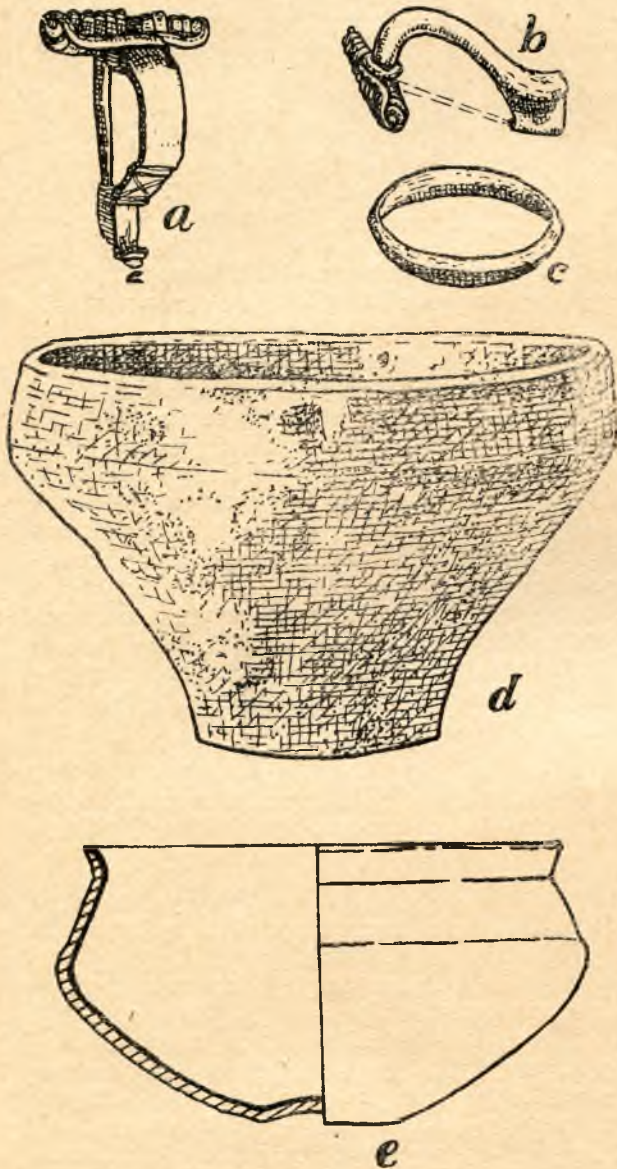
Zapinka pierwsza z płaskiej brązowej taśmy, z esowato wygiętym kabląkiem, przechodzącym w nóżkę, zakończoną poprzecznym żeberkiem i kulką (ryc. 41b). Kabląk przed przejściem w nóżkę zdobiony jest dwiema skrzyżowanymi ukośniami z obramowaniem dwóch linii poziomych. Sprężyna zlepią patyną, cięciwa górna. Dług. 3,5 cm, szer. kabląka 0,7 cm. Zapinka druga lepiej zachowana, identyczna z pierwszą. Cięciwa górna obejmuje wcięcie główki pętli i łączy się na końcach ze zwojami sprężyny, której koniec w postaci kolca przechodzi do pochewki (ryc. 41a). Wymiary równe pierwszej zapince. Zapinka trzecia z płasko-wypukłej taśmy brązowej esowato wygięta, z rozszerzonym końcem i krótką pochewką na końcu nóżki. Cięciwa obejmuje pętli wycięcie w główce i łączy się z sześciowojową sprężyną. Kołca ułamany. Wszystkie trzy zapinki należą do dwuczłonowych.

Ułamek igły brązowej, dług. 5 cm.

Pierścionek brązowy z płasko-wypukłej taśmy o daszkowatym przekroju (ryc. 41d). Średn. 2,5 cm, szer. taśmy 0,4 cm.

W północno-wschodnim narożniku jamy grobowej stały dwa naczynia, odwrócone dnami do góry.

Głęboka doniczkowata, brunatno-ziemista miska z pionową szyjką o gładzonej powierzchni (ryc. 41d). Wys. 10,2 cm, średn. otworu 16 cm, dna 6,8 cm. Miska dwustożkowa z wgłębioną, pionową szyjką i rozchyloną krawędzią,

Ryc. 41. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób szkieletowy 7: a, b) zapinki brązowe, w. n.; c) pierścionek brązowy, w. n.; d, e) naczynie gliniane, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 41. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture à squelette 7. a, b) fibules en bronze, gr. nat.; c) bague en bronze, gr. nat.; d, e) poterie $\frac{1}{2}$ gr. nat.

brzusiec kulisty z wgłębionym denkiem. Powierzchnia gładzona, barwy brunatnej. Wys. 8 cm, średn. brzuśca 15 cm, otworu 14,5 cm, dna 4 cm (ryc. 41e).

Grób 8

Na głębokości 20 cm od powierzchni zarysowała się plama grobowa o wymiarach $80 \times$

160 cm. Na głębokości 40 cm znajdowały się nikiel szczątki skurzonego szkieletu leżącego na prawym boku, zwróconego głową na południe, a twarzą na wschód. Przed twarzą i klatką piersiową stały dwa naczynia (ryc. 42). a) beczułkowaty kubek uchaty z rozszerzoną krawędzią, barwy brunatnej, pokryty na powierzchni pionowymi pasmami bruzd wykonanych grzebieniem (ryc. 43a). Ucho wałkowane, ułamane. Wys. 12 cm, średn. brzuśca 13 cm, otworu 11 cm, dna 7 cm; b) kubek w przybliżeniu dwustożkowy z wyodrębnioną podsta-

Ryc. 42. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób szkieletowy 8.

Fig. 42. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture à squelette 8.

wą, wgiętą szyjką i kolankowatym uszkiem o przekroju czworobocznym. Szyjka gładzona i podkreślona poziomą linią, brzusiec pokryty pionowymi bruzdami, pomiędzy którymi pola wypełniono ukośnymi kreskami. Wys. 13 cm, średn. brzuśca 16 cm, otworu 14 cm, dna 8,4 cm (ryc. 43b).

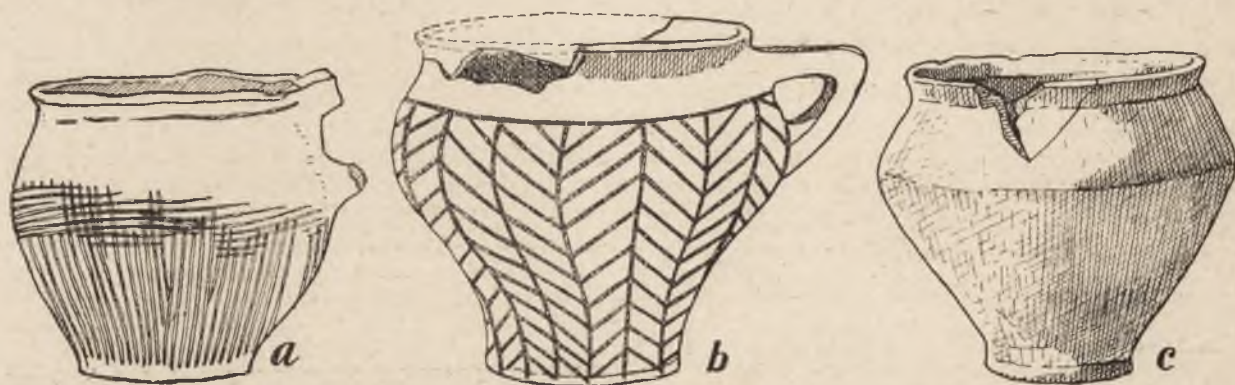
W oddaleniu 35 cm od piersi zmarłego stał dwustożkowy kubek barwy ziemistej, o powierzchni gładzonej, z załomem pod ukośnie rozchyloną krawędzią (ryc. 43c). Wys. 12,5 cm, średn. brzuśca 15 cm, otworu 12,5 cm, dna 6 cm.

Grób 9

Na głębokości 40 cm jama grobowa o zarysie owalnym, o wymiarach 55×135 cm, zawierała na głębokości 80 cm szczątki szkieletu młodocianego osobnika, ułożonego na prawym boku w pozycji skurzonej, głową na południe. Ze szkieletu zostały nikiel szczątki kości rąk i nóg. Wyposażenia nie było.

Przeгляд inwentarza grobów szkieletowych

Ceramika. W kilku grobach szkieletowych znajdowały się naczynia doniczowate o zaokrąglonym załomie brzuśca z krawędzią prostą lub wychyloną na zewnątrz, szeroko-otworowe, bez uch, o powierzchni gładzonej,

Ryc. 43. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Naczynia z grobu szkieletowego 8, ok. $\frac{1}{3}$ w. n.
Fig. 43. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Poterie de la sépulture à squelette 8, ca $\frac{1}{3}$ gr. nat.

barwy ziemistej, nie zdobione. Jest to typ naczyń występujących z końcem okresu lateńskiego, znanych z osad i cmentarzysk na terenie Wielkopolski i Kujaw, a stanowiących w początkach okresu rzymskiego formy przeżytkowe. Występują także miseczki półkuliste z wyodrębnioną szyjką i wgłębionym denkiem (ryc. 41e). Wreszcie beczułkowate kubki szeroko-kotworowe z wyciągniętym, wałkowatym lub kolankowatym uchem (ryc. 43a), z brzuścem pokrytym siatką bruzd ukośnych lub zdobionym ornamentem gałązkowym (ryc. 35a, 43b)⁶. Wykonane z chudej gliny barwy brunatnej. Do grobów wstawiano naczynka częstokroć w stanie uszkodzonym, jak wskazuje na to pucharek z uszkodzoną krawędzią lub z odbitym uchem. Uszkodzenia takie znane są z cmentarzysk kultury łużyckiej. Naczynia nie odznaczają się starannością wykonania, mają grube ścianki oraz powierzchnię mniej starannie gładzoną niż w grobach ciepłopalnych.

W trzech grobach znajdowało się po jednym naczyniu, inne miały po dwa i trzy. Dwa groby były pozbawione wyposażenia.

Zapinki. W dwóch grobach znajdowały się zapinki w liczbie 5 egzemplarzy. Wykonane z wąskiej brązowej taśmy o przekroju płasko-wypukłym lub daszkowatym, z mocno wygiętym kabłąkiem, z załomem przy nożce zakończonej żeberkiem i kulką. Pewne podobieństwo znajdujemy w zapinkach z Wymysłowa⁷ z grobów 171, 173, 185, 270, lecz bodzanowskie zapinki mają inne zakończenie nóżki w postaci kulek, a ich cięciwy pętlą obejmują główki, posiadające specjalne wcięcia i bruzdy. Pewne analogie znane są z północnej Europy⁸ datowane na przełom I i II w. n. e.

⁶ J. Kostrzewski, *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1948, s. 320.

⁷ S. Jasnosz, *Cmentarzysko w Wymysłowie*, „*Fontes Praehistorici*“, Vol. II, groby: 171, 173, 185, 270.

⁸ Por. O. Almgren, *Studien über die nordeuropäischen Fibelformen*, Leipzig 1923, tabl. 5, grupa V, seria IV, fig. 103; analogia w Wiborg-Fiskbaek, Jutlandia; obie datowane na przełom I—II w.

Opisane typy zapinek oraz naczyń pozwalają datować bodzanowskie groby szkieletowe 4—9 na połowę starszego podokresu rzymskiego.

Do wyposażenia grobów należy jeszcze ułamek igły brązowej oraz pierścionek brązowy, znalezione pod czaszką. Przedmioty te jednak nie są związane wyłącznie z tym okresem, należą bowiem też do inwentarzy grobów późniejszych okresów.

Groby szkieletowe z okresu wpływów rzymskich na Kujawach należą dotychczas do rzadkich jeszcze zjawisk, stąd określenie ich regionalnej odrębności wymaga ujawnienia dalszych odkryć i badań⁹.

Charakterystyka grobów szkieletowych z okresów późnolateńskiego i rzymskiego

Pojawienie się grobów szkieletowych na Kujawach datuje się na podstawie ich wyposażenia na koniec okresu lateńskiego. Nieboszczyków kładziono do grobu w pozycji skurczonej, przeważnie na prawym boku głowami na południe lub na wschód. Przed zmarłym składano naczynia, stawiając je przy głowie, na środku długości ciała lub przy nogach. Z drobnych przedmiotów spotyka się w grobach zapinki, igły, przęśliki, w grobach męskich w Bodzanowie spotykano klamry do pasa, szydła, a w jednym grobie znajdował się grot oszczepu. Rzadkość odkryć szkieletowych grobów omawianego okresu przypisać należy faktowi, iż jamy grobowe są niejednokrotnie dość głębokie i na powierzchni słabo widoczne.

Na podstawie dotychczasowych badań stwierdzić należy, że groby szkieletowe występują na cmentarzyskach wspólnie z grobami ciepłopalnymi o wyposażeniu nie różniącym się co do rodzaju i chronologii. Mamy zatem do czynienia z ludnością, która stosuje dwa obrządk

⁹ K. Jażdżewski, *Gocki grób z połowy II wieku i grób popielnicowy z IV w. po Chr. w Szczytnie w pow. wrocławskim*, ZOW, R. 13: 1938 z. 7/8, s. 83, ryc. 8—14.

pogrzebowe równorzędnie. Podobne zjawisko występowania grobów szkieletowych z ciepłymi zaobserwowano w Gostkowie¹⁰, pow. toruński, gdzie wśród grobów ciepłych występują współcześnie groby szkieletowe, tylko że gostkowskie groby zawierają szkielety leżące na wznak w pozycji wyprostowanej, głowami na północ i datowane są na przełom II — III w. n. e., podczas gdy groby z Bodzanowa¹¹, Adolfinia i Szczytna¹² przypadają na koniec okresu lateńskiego i starszy okres rzymski.

Różnice w układzie ciał zmarłych wynikają być może z faktu, iż na Kujawy przenikały zapożyczenia kulturowe drogą wzdłuż dolnego biegu Wisły, gdzie spotykamy groby typu gostkowskiego, natomiast zwyczaj składania zmarłych do grobów w pozycji skurczonej, zapożyczono według poglądów J. Kostrzewskiego¹³ z obrządku pogrzebowego, stosowanego przez Celtów. Gęste występowanie zabytków celtyckich na Kujawach potwierdza ten pogląd. Ożywione stosunki kulturowe z Południem w okresie późnolateńskim i wpływów rzymskich wniosły także zmiany w dziedzinie wierzeniowej.

GROBY CIAŁOPALNE Z OKRESU RZYMSKIEGO

Grób 1

Na głębokości 15 cm odkryto jamę grobową o średnicy 35 cm i głębokości 25 cm (ryc. 44), w której znajdowały się potłuczone ułamki naczyń, zmieszane ze szczątkami spalonych kości, oraz nóż.

Ułamki dwustożkowatej popielnicy o zaokrąglonym załomie i ostrym wgięciu pod krawędzią. Nasadę nie wyodrębnionej szyjki zdobią dwie poziome bruzdy. Wolna przestrzeń między nimi wypełniona jest na przemian linią zygzakowatą, ornamentem jodełkowym i ukośnymi odciskami grzebyka. Na obwodzie trzy kolankowate uszka. Na wypukłości brzuśca meander z dwóch linii, między którymi puste pasmo wypełniono szeregami dołków (ryc. 45a). Gлина bez domieszki piasku, powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Naczynie ma postać wazowatą, na pustej od wnętrza nóżce.

Ułamki dwustożkowatego kubka z kolankowatym uszkiem poniżej rozchylonej krawędzi. Zwązająca się ku górze szyjka obramowana jest

¹⁰ T. Waga, *Cmentarzysko Gostkowo-Folsung w powiecie toruńskim*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 9: 1934; B. Zielonka, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Gostkowie-Folsungu*, ZOW, R. 21: 1952 z. 6.

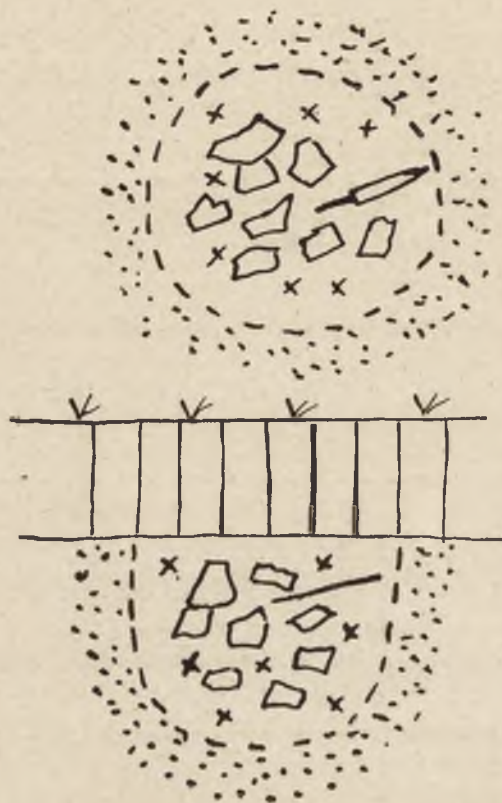
¹¹ B. Zielonka, *Cmentarzysko w Bodzanowie pow. Aleksandrów Kujawski*, ZOW, R. 21: 1953 z. 6, s. 223.

¹² K. Jażdżewski, *Gocki grób z połowy II wieku i grób popielnicowy z IV w. po Chr. w Szczytnie w pow. włocławskim*, ZOW, R. 13: 1938 z. 7/8.

¹³ Kostrzewski, *Prehistoria...*, s. 305, 309, 326.

od góry jedną bruzdą, od dołu dwiema (ryc. 45b). Powierzchnia gładzona barwy brunatnej.

Ułamki dwustożkowatej miseczki na nóżce, zdobionej na obwodzie szyjki dwiema bruzdami (ryc. 45c). Ułamki przepalone, barwy ceglastej.

Ryc. 44. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciepłopalny 1 z okresu rzymskiego.

Fig. 44. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 1 de l'époque romaine.

Nóż żelazny o równym grzbiecie, dość grubym, z obu stronnym wcięciem przy trzonku (ryc. 45d). Dług. 14 cm, szer. 2,3 cm.

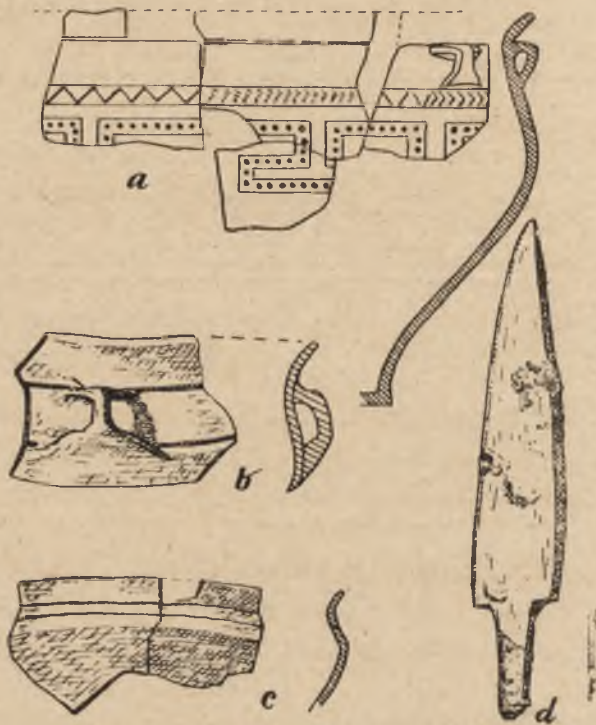
Grób 2

Na głębokości 25 cm znajdowała się jama o średnicy 35 cm, poprzerażana korzeniami pobliskiego drzewa (ryc. 46). Zawierała potłuczone naczynia, pomieszane ze spalonymi kośćmi. Od strony południowej w krawędzi tkwił pionowo wbity grot oszczepu. Na przepalonych szczątkach leżał rytualnie zgięty drugi grot oszczepu oraz nóż również zgięty. W środkowej części grobu leżało odwrócone umbo żelazne, a w nim żelazna sprzączka do pasa. Obok żelazne szydło, niżej ceramika.

Popielnica wazowata z wgiętą szyjką i zaokrąglonym brzuścem, na pustej nóżce. Szyjka obramowana dwiema bruzdami na obwodzie. Poniżej, na wypukłości brzuśca poziomy szereg wiszących trójkątów z podwójnych linii (ryc. 47a). Powierzchnia gładzona barwy brunatnej.

Wys. 10,2 cm, średnica otworu 15,2 cm, dna 5,2 cm.

Waza dwustożkowata z wyraźnym załosem brzuśca, o szerokim otworze, barwy brunatno-popielatej (ryc. 47b). Wys. 8,5 cm, średn. otworu 12 cm, brzuśca 14 cm, dna 8 cm.

Ryc. 45. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 1 z okresu rzymskiego: a-c) ułamki naczyń, d) nóż żelazny; a, c) $\frac{1}{4}$ w. n., b, d) $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 45. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la sépulture à incinération N° 1 de l'époque romaine: a-c) tessons, d) couteau en fer; a, c) $\frac{1}{4}$ gr. nat., b, d) $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Czarka dwustożkowata z wgłębieniem pod krawędzią. Szyjka obramowana dwiema bruzdami (ryc. 47c). Od wgłębionego dna biegną promieniste bruzdy do nasady szyjki. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Wys. 4,7 cm, średn. brzuśca 13,5 cm, otworu 14 cm, dna 3 cm.

Dwa płaskie dna, pochodzące z naczyń na pustej nóżce, barwy brunatnej.

Szydło żelazne, wrzecionowate, do połowy długości czworograniaste (ryc. 47d). Dług. 8,1 cm, grub. 0,4 cm.

Żelazny grot oszczepu, smukły, w przekroju daszkowaty, z żeberkiem od tulejki do końca liścia (ryc. 47f). Wewnątrz tulejki nit poprzeczny. Długość 16,5 cm, szer. ostrza 2,5 cm, średn. tulejki 1,8 cm.

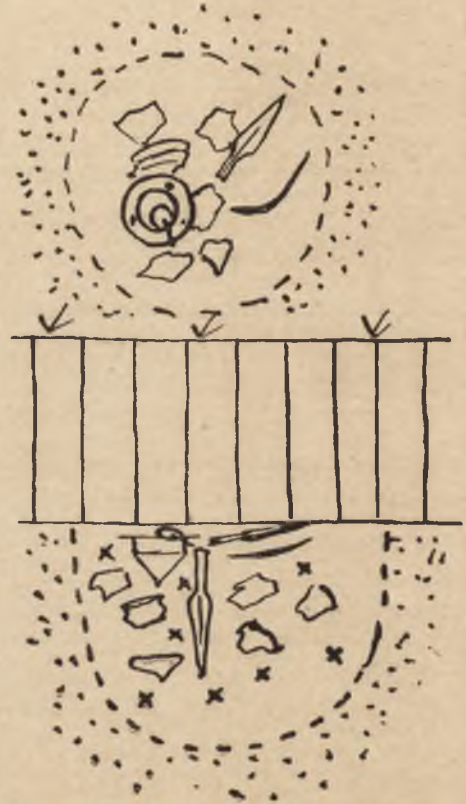
Liściowaty grot oszczepu z grubym żeberkiem i tulejką (ryc. 47e). Tulejka ułamana, ostrze na połowie długości rytualnie zgięte. Dług. 18 cm, szer. ostrza 2,9 cm, średn. tulejki 1,5 cm.

Sprzączka półkolista z płaskiej taśmy, której końce zachodzą na siebie (ryc. 47h). Wykonana z żelaza. Średn. 3 cm.

Sprzączka półkolista żelazna, z płaskiej taśmy (ryc. 47g). Średn. 4 cm.

Nóż z prostym grzbietem, obustronnie wcięty przy trzonku, zgięty rytualnie (ryc. 47k). Dług. 20 cm, szer. 2,3 cm.

Umbo stożkowate z poziomą krezą, w której tkwią trzy pojedyncze nity z półkulistymi

Ryc. 46. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 2 z okresu rzymskiego.

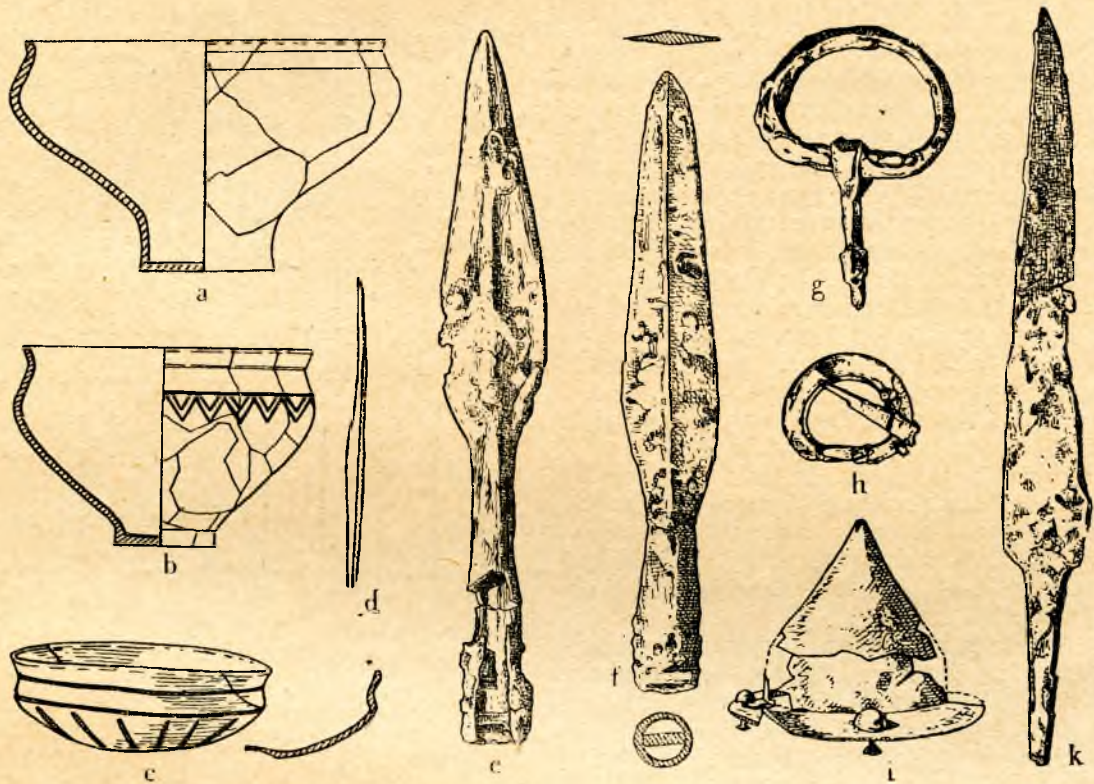
Fig. 46. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 2 de l'époque romaine.

główkami (ryc. 47i). Średn. krezy około 12 cm, średn. wgłębienia 8,5 cm, wys. 9,5 cm. W wierzchołku pionowy otwór. Zachowane w ułamkach.

Grób 4¹⁴

Na głębokości 30 cm jama grobowa (ryc. 48a) o średnicy 40 cm i głębokości 30 cm zawierała wśród spalonych kości następujące przedmioty: a) zapinkę z brązowej blachy z wąskim grzebieniem na wypukłości kabłąka, sprężyna ujęta na końcach dwoma kapturkami, cięciwa górna (ryc. 48b); nóżka uszkodzona przez ogień, kolca brak; b) okucie z dwóch prostokątnych blaszek żelaznych, łączonych na końcach dwoma nitami. Dług. 6 cm, szer. 1,6 cm; c) sprężynę od

¹⁴ Por. przyp. 2.

Ryc. 47. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałałpalnego 2 z okresu rzymskiego; b, c, i) $\frac{1}{4}$ w. n., a) $\frac{1}{6}$ w. n., d-g, h) $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 47. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 2 de l'époque romaine; b, c, i) $\frac{1}{4}$ gr. nat., a) $\frac{1}{6}$ gr. nat., d-g, h) $\frac{1}{2}$ gr. nat.

zamka kasetki, z żelaznej taśmy, zakończoną haczykowato cylindrycznym czopkiem. Drugi koniec płaski i zwężony (ryc. 48c). Całość pogięta.

Grób 5

Na głębokości 25 cm jama grobowa (ryc. 49) o średnicy 40 cm i głębokości 40 cm zawierała potłuczone naczynia i zapinkę żelazną.

Ułamki popielnicy wazowatej o ostrym załomie i wgiętej szyjce. Poniżej nasady szyjki ryty ornament z wiszących, ukośnie zakreskowanych trójkątów, a wolne między nimi miejsca zdobione są dołkami w układzie trójkątnym (ryc. 50a). Powierzchnia gładzona, barwy ziemistej. Średn. brzuśca 21 cm, otworu 20 cm.

Waza na pustej od wnętrza nóżce, z wgiętą szyjką i rozchyloną krawędzią. Szyjka obramowana liniami (ryc. 50c). Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Wys. 10,8 cm, średn. brzuśca 15 cm, otworu 17 cm, dna 6 cm.

Wazowate naczynie na pustej od spodu nóżce (ryc. 50b), z rozchyloną krawędzią i przewężoną szyjką opasaną dwiema liniami. Uszko małe, kolankowate, brzusiec pokryty pionowymi żeberkami. Powierzchnia gładzona, barwy brunatnej. Wys. 14 cm, średn. brzuśca 16 cm, otworu 16 cm, denka 6,5 cm.

Waza dwustożkowata, pogięta od ognia, na

pustej od wnętrza nóżce, z wydrębnioną szyjką, ujętą dwiema poziomymi liniami, krawędź pionowa (ryc. 50d). Powierzchnia gładzona, barwy popielatej. Wys. 10,5 cm, średn. brzuśca około 16 cm, otworu 15 cm, denka 6 cm.

Miseczka dwustożkowata z wgiętą szyjką i półkulistym brzuścem (ryc. 50f). o powierzchni gładzonej, barwy popielatej. Wys. 6 cm, średn. brzuśca 14 cm, otworu 13,2 cm.

Przepalona czarka dwustożkowata o półkulistym brzuścu i wgłębionym denku z guzkiem (ryc. 50e). Ponad załomem brzuśca biegnie pozioma bruzda. Powierzchnia gładzona, barwy popielatej. Wys. 4 cm, średn. brzuśca 8,5 cm, otworu 8,2 cm.

Przepalona, dwustożkowata płytka miseczka z ostro wciętą szyjką i małym kolankowatym uszkiem. Brzusiec ze spodnią powierzchnią całkowicie pokryty geometrycznym ornamentem: szeroki, równoramienny krzyż ukośnie zakreskowany, pola między ramionami krzyża pokryte ornamentem kątowym (ryc. 50h). Wys. 4 cm, średn. brzuśca 17,5 cm, otworu 16,5 cm.

Wśród spalonych kości znajdowała się zapinka żelazna o profilowanym, płaskim kabłąku, z grzebieniem na główce i rozszerzoną nóżką. Kabłąk po wierzchu zdobiony liniami tworzącymi trójkąt (ryc. 50g). Dług. 2,8 cm, szer. 2,2 cm.

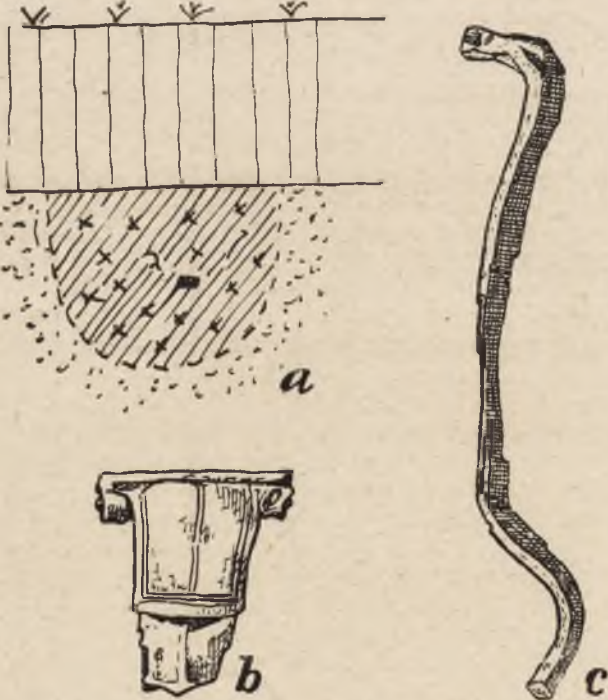
Grób 7¹⁵

Na głębokości 30 cm jama (ryc. 51) o niewyraźnych zarysach, głębokości 40 cm zawierała w czarnej ziemi potłuczone i przepalone ułamki naczyń, zmieszane ze spalonymi kośćmi (ryc. 52a—g). Są to m. in. ułamki naczyń wazowatych, na nóżkach pustych od wnętrza lub od spodu, czarek oraz miseczek dwustożkowatych z ostrymi załomami, zdobionych od spodu żebrowaniem. Spośród ułamków zdołano zrekonstruować jedynie małą miseczkę dwustożkową z zaokrąglonym spodem i wklęsłym denkiem (ryc. 52h). Wys. 2,7 cm, średn. brzuśca 8,5 cm, dna 3,3 cm.

Z rzadszych typów zasługuje na uwagę ażurowa nóżka wazowatej miseczki ku dołowi rozszerzona, od spodu pusta. W ściankach nóżki jest osiem półwałnych otworków o nierównych wymiarach, rozmieszczonych na obwodzie (ryc. 52i). Górna nasada nóżki ma poziome żeberko między dwiema bruzdami. Wys. nóżki 5 cm, średn. 9,6 cm.

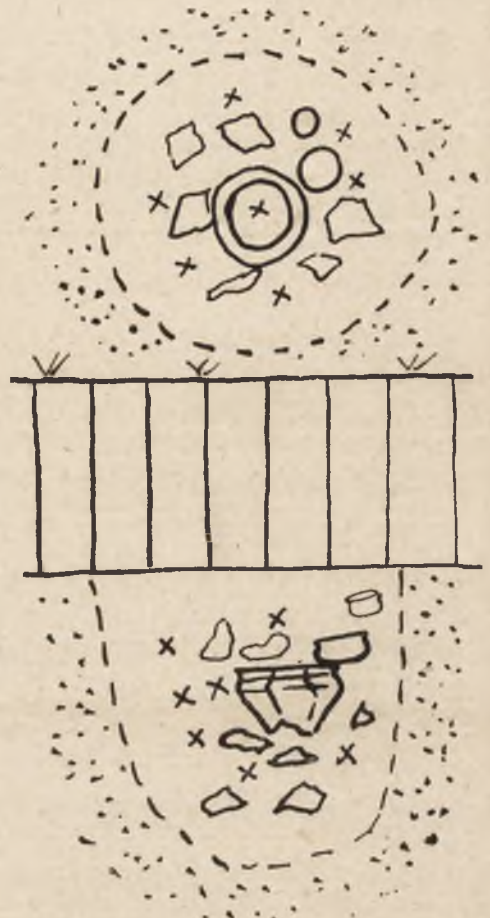
Mały kubek z baniastym brzuścem i wałkowatą krawędzią otworu z płaskim dnem, barwy siwej (ryc. 52k). Wys. 4,6 cm, średn. brzuśca 4,2 cm, otworu 3,5 cm.

Ułamki flaszki glinianej, toczonej na kole,

Ryc. 48. B o d z a n o w o, pow. aleksandrowski: a) grób ciałopalny 4 z okresu rzymskiego, b) zapinka brązowa ok. $\frac{2}{3}$ w. n. c) sprężyna zamka do kasetki ok. $\frac{2}{3}$ w. n.
Fig. 48. B o d z a n o w o, distr. d'Aleksandrów a) tombe à incinération 4 de l'époque romaine, b) fibule en bronze ca $\frac{2}{3}$ gr. nat., c) ressort d'une serrure de cassette ca $\frac{2}{3}$ gr. nat.

¹⁵ Por. przyp. 2.

Ryc. 49. B o d z a n o w o, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 5 z okresu rzymskiego.

Fig. 49. B o d z a n o w o, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération de l'époque romaine.

z taśmowym uchem zdobionym trzema pionowymi żeberkami (ryc. 52 l). Glinka barwy piaskowej. Wys. ok. 25 cm, średn. brzuśca ok. 15 cm, dna 5,8 cm, otworu szyjki 5 cm. Analogiczna flaszka znana z Lachmirowic, pow. inowrocławski.

Zdeformowany prześlik dwustożkowy o powierzchni popękanej od ognia (ryc. 52m). Wys. 2,2 cm, średn. 3,4 cm.

Prześlik dwustożkowy płaski o wgiętych podstawach, popękany od ognia. Wys. 1,3 cm, średn. 3 cm.

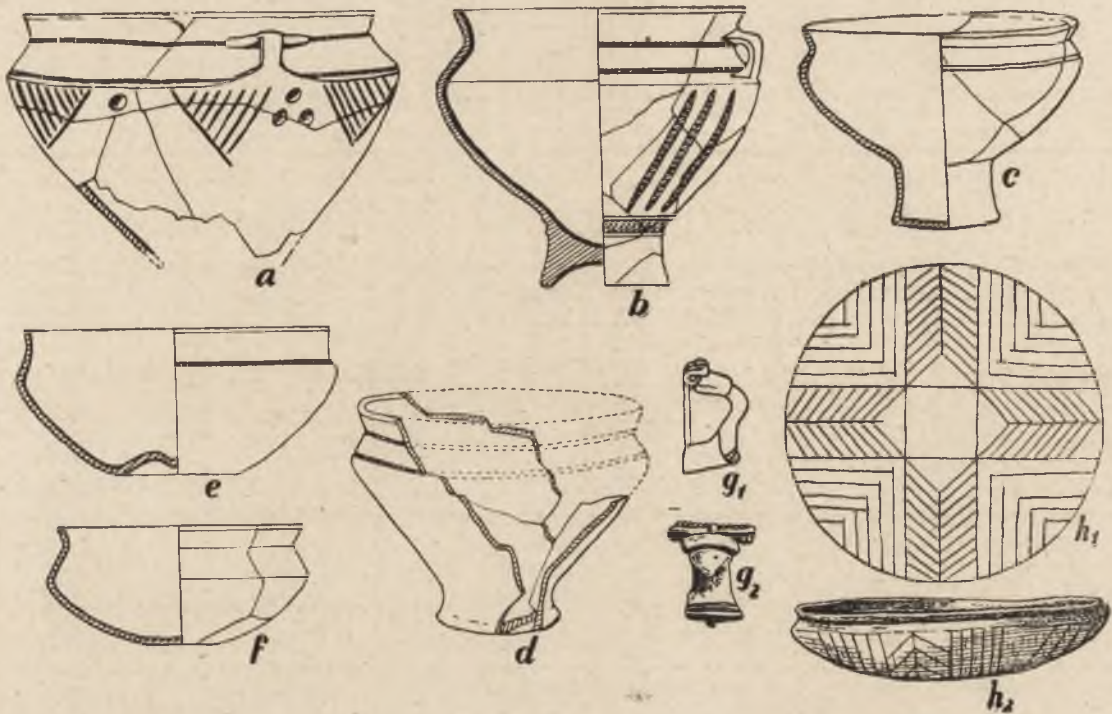
Nóż żelazny małych rozmiarów, o zwężającym się ostrzu, obustronnie wcięty przy trzonku (ryc. 52 o). Dług. 8,5 cm, szer. 1,1 cm.

Stopione szkliwo barwy białawej.

Półkolisty grzebień kościany, wykonany z trzech płytek złączonych poziomo dwoma czworograniastymi nitami żelaznymi. Ponad nasadą ząbków cztery poziome linie. Popękany od ognia i połamany (ryc. 52n). Dług. 6 cm, szer. 5 cm.

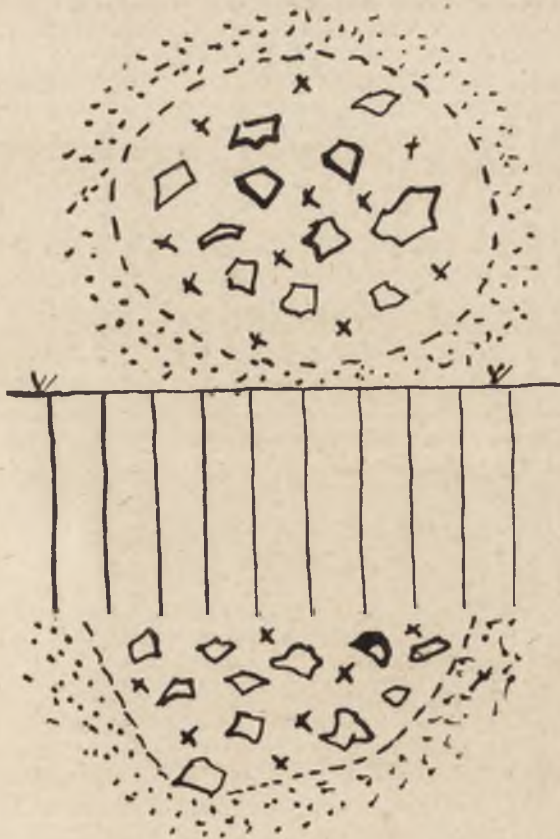
Grób 8

Na głębokości 25 cm jama o głębokości 40 cm i takież średnicy zawierała potłuczone naczy-

Ryc. 50. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 5 z okresu rzymskiego. a-c, f, d, h) $\frac{1}{4}$ w. n., e, g) w. n.

Fig. 50. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 5 de l'époque romaine. a-c, f, d, h) $\frac{1}{4}$ gr.nat., e, g) gr. nat.

Ryc. 51. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 7 z okresu rzymskiego, $\frac{1}{10}$ w. n.

Fig. 51. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 7 de l'époque romaine, $\frac{1}{10}$ gr. nat.

nia zmieszane ze spalonymi kośćmi (ryc. 53). Na wierzchu znajdowała się miseczka. Wśród inwentarza występują następujące przedmioty:

Ułamki popielnicy wazowatej z wgiętą szyjką i rozchyloną krawędzią (ryc. 54a) oddzieloną rytą poziomą linią. Nasadę szyjki zdobi obramowana dwiema liniami listwa, pokryta ornamentem jodełkowym. Na szyjce małe przewężone uszko. Dno wyodrębnione, płaskie. Naczynie gładzone, dobrze wypalone, barwy brunatnej. Wys. 15 cm, średn. brzuśca 24 cm, otworu 21 cm, dna 6,5 cm.

Ułamki brunatnego, wazowatego naczynia o wyodrębnionym dnie (ryc. 54b).

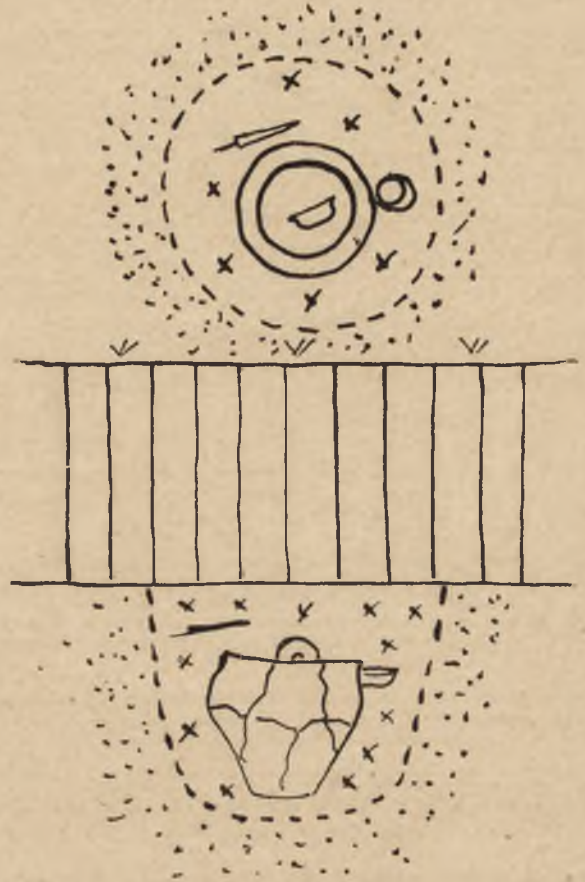
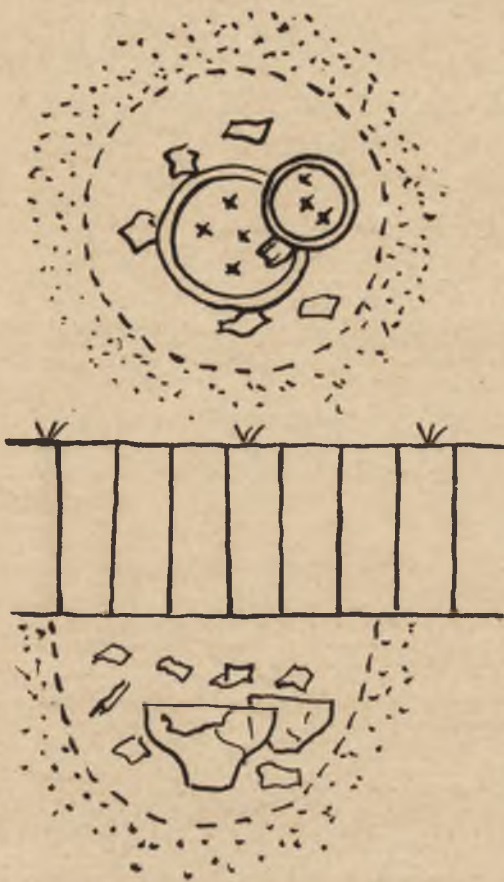
Wazowata miseczka o pionowej, nieco wgiętej szyjce (ryc. 54c₁, c₂). Załom brzuśca zdobią wiszące trójkąty, ustawione na obwodzie, wykonane zębatym, dwurzędowym kółkiem. Od wierzchołków trójkątów opadają ku dołowi pasma na przemian podwójne i potrójne, wykonane tym samym narzędziem. Naczynie potłuczone. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Wys. 8,5 cm, średn. brzuśca 16,5 cm, dna 5,5 cm.

Dwustożkowy prześlik gliniany o wklęsłych podstawach, gładki, spłaszczony (ryc. 54d) barwy brunatnej. Wys. 1,5 cm, średn. 3,9 cm.

Miseczka o rozchylonej krawędzi z zaokrąglonym brzuścem i płaskim dnem (ryc. 54e). Szyjka ujęta w dwie linie, brzusiec zdobią pionowe pasma bruzd. Powierzchnia gładzona, bar-

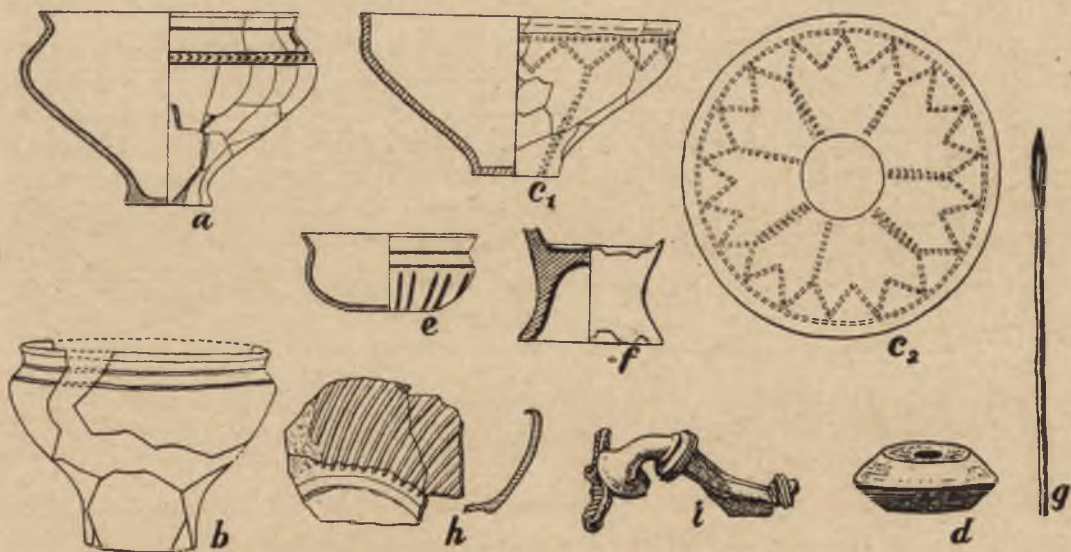

Ryc. 52. Bodzano, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 7 z okresu rzymskiego: a—l) ceramika, m) przeszłik gliniany, n) grzebień kościany, o) nóż żelazny; l) $\frac{1}{6}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n.
 Fig. 52. Bodzano, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 7 de l'époque romaine: a—l) céramique, m) fusaiole en argile, n) peigne en corne, o) couteau en fer; l) $\frac{1}{6}$ gr. nat., le reste $\frac{1}{2}$ gr. nat.

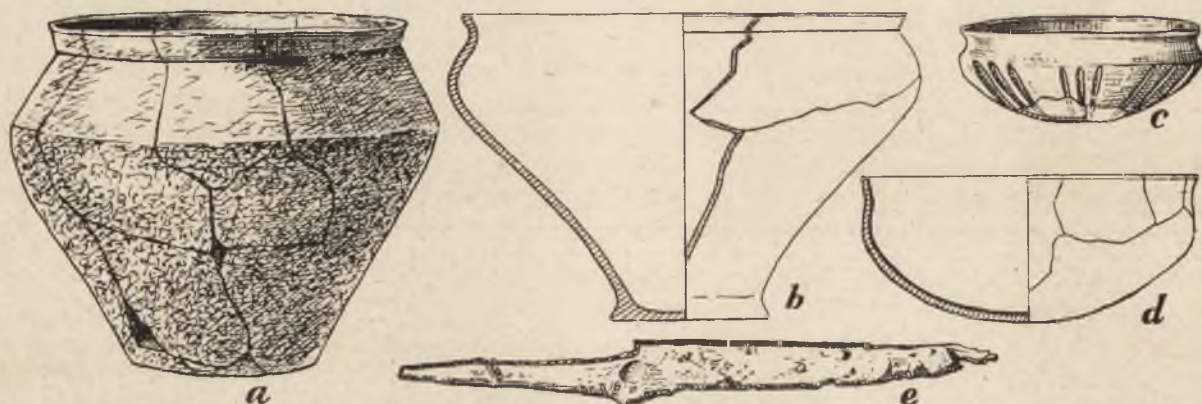

Ryc. 53. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 8 z okresu rzymskiego, skala 1 : 10.
 Fig. 53. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 8 de l'époque romaine, échelle 1 : 10.

Ryc. 55. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 9 z okresu rzymskiego, skala 1 : 10.
 Fig. 55. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 9 de l'époque romaine, échelle 1 : 10.

Ryc. 54. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 8 z okresu rzymskiego: a—c, e, f, h) ceramika, d) przęślik gliniany, g) igła brązowa, i) zapinka brązowa; a, f) 1/6 w. n., d, g) 1/2 w. n., reszta 1/4 w. n.
 Fig. 54. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 8 de l'époque romaine: a—c, e, f, h) céramique, d) fusaïole en argile, g) aiguille en bronze, i) fibule en bronze; a, f) 1/6 gr. nat., d, g) 1/2 gr. nat., le reste 1/4 gr. nat.

Ryc. 56. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu 9 z okresu rzymskiego: a—d) ceramika, e) nóż żelazny; a—c) $\frac{1}{4}$ w. n., d, e) $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 56. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 9 de l'époque romaine: a—d) céramique, e) couteau en fer; a—c) $\frac{1}{4}$ gr. nat., d, e) $\frac{1}{2}$ gr. nat.

wy brunatnej. Wys. 4,1 cm, średn. brzuśca 9,5 cm, dna 3,5 cm.

Ułamki brunatnego naczynia gładzonego z wysoką, pustą nóżką (ryc. 54f).

Igła brązowa z podłużnym uchem (ryc. 54g). Koniec ułamany. Długość, 10,3 cm, grub. 0,2 cm.

Zapinka brązowa z trąbkowatą główką (ryc. 54i), kabłąk esowato wygięty, z kołnierzem na wypukłości, złożonym z trzech żeberek, nóżka

daszkowata zakończona żeberkowaną kresą oraz kulka. Pochewka wąska, sprężyna uszkodzona. Długość, 5 cm.

Grób 9

Na głębokości 30 cm jama grobowa o średnicy 40 cm i głębokości 30 cm (ryc. 55) zawierała popielnicę ze spalonymi kośćmi, wśród których znajdowała się żelazna igła. Nad popielnicą znajdował się nóż i dwie czareczki.

Popielnica dwustożkowa z rozchyloną poziomą ściętą krawędzią. Górna powierzchnia do załomu brzuśca gładzona, reszta chropowata. Barwa szarobrunatna (ryc. 56a). Wys. 18 cm, średn. brzuśca 23,5 cm, otworu 19 cm, dna 9,8 cm.

Wazowate naczynie gładzone z wgięciem pod rozchyloną krawędzią, barwy brunatnej (ryc. 56b). Dno wyodrębnione. Wys. 20 cm, średn. brzuśca 25 cm, otworu 21 cm, dna 8 cm.

Nóż żelazny, smukły, z obustronnym wcięciem przy trzonku i z wyrobionym ostrzem (ryc. 56e). Długość, 16,2 cm, szer. 1,5 cm.

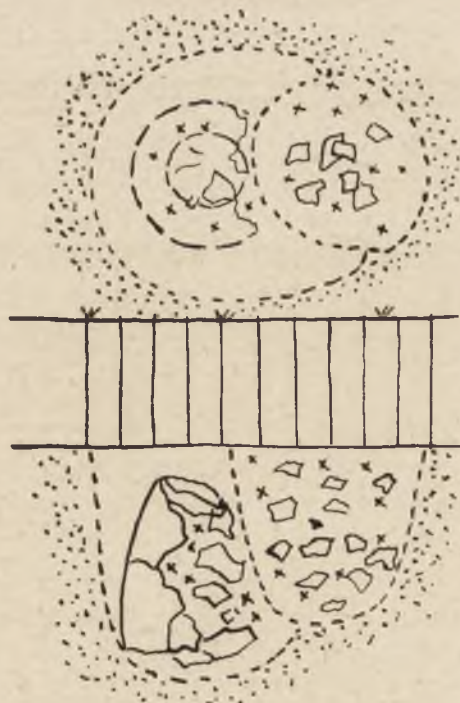
Czarka półkulista z wgiętą, pionową szyjką, gładzona, barwy ceglastej. (ryc. 56d). Wys. 4 cm, średn. 9 cm.

Miseczka dwustożkowa z wgiętą szyjką (ryc. 32c). Brzusiec pokryty pionowymi żłobkami. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej. Miseczka zachowana w ułamkach.

Igła żelazna, ułamana. Długość, 6 cm.

Grób 11¹⁶

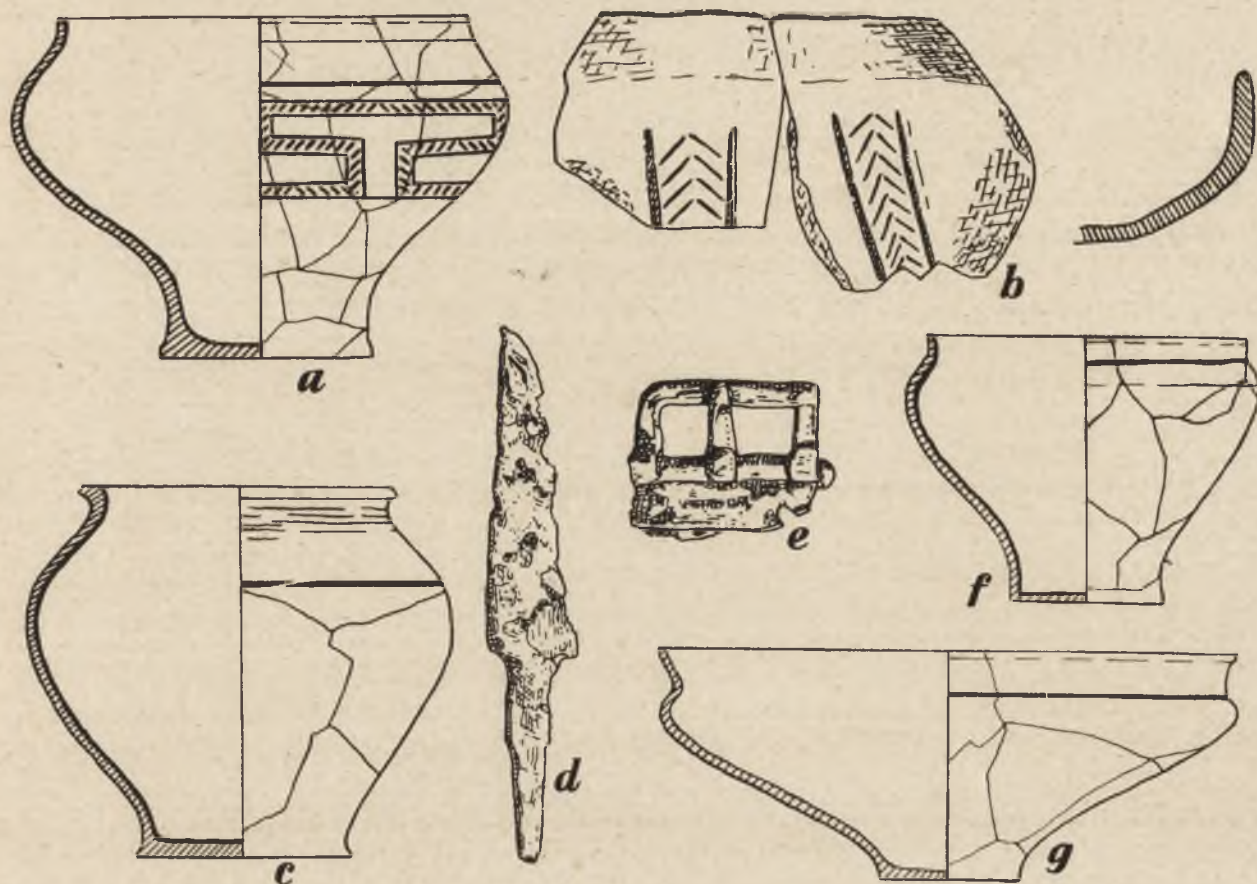
W jamę grobu 10 kloszowego wkopano inwentarz grobu ciepłopalnego. Jama o średnicy 40 cm i głębokości 35 cm zawierała potłuczone naczynie zmieszane ze spalonymi kośćmi (ryc. 57). Ułamki należą do wazowatych naczyń na nóżkach (ryc. 58c, f), do czarki z pionowym że-

Ryc. 57. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób kloszowy 10 i grób ciepłopalny 11 z okresu rzymskiego, skala 1 : 15.

Fig. 57. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Sépulture sous cloche 10 et tombe à incinération 11 de l'époque romaine, échelle 1 : 15.

¹⁶ Por. przyp. 2.

Ryc. 58. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 11 z okresu rzymskiego: a—c, f, g) ceramika, d) nóż żelazny, e) sprzączka żelazna; a, f) $\frac{1}{4}$ w. n., c) $\frac{1}{6}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 58. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 11 de l'époque romaine: a—c, f, g) céramique, d) couteau en fer, e) boucle en fer; a, f) $\frac{1}{4}$ gr. nat., c) $\frac{1}{6}$ gr. nat., le reste $\frac{1}{2}$ gr. nat.

browaniem oraz z jodełkowym ornamentem (ryc. 58b), misy z wychyloną na zewnątrz krawędzią (ryc. 58g) i dużego naczynia, zdobionego ukośnie zakreskowanym meandrem (ryc. 58a).

Nóż żelazny, krótki i szeroki, obustronnie wcięty (ryc. 58d). Długość 11 cm, szerokość 2,2 cm.

Prostokątna sprzączka żelazna z blaszanym okuciem do pasa (ryc. 58e). Rama końcami obejmuje oś otoczoną żelazną rurką wyciętą w środkowej części w celu pomieszczenia nasady kolca na osi. Okucie z podwójnej blachy, połączone dwoma nitami. Długość ramki 3,6 cm, szerokość 2 cm, szerokość okucia 1,8 cm.

Grob 12

Na głębokości 30 cm jama grobowa o średnicy 40 cm i głębokości 50 cm zawierała popielnicę wypełnioną spalonymi kośćmi, które zmieszane z węgielkami znajdowały się także w jamie (ryc. 59). W popielnicy znajdowały się ułamki czarek, poza nią placki topionego szkła oraz ułamki stopionego, brązowego naczynia.

Popielnica w przybliżeniu dwustożkowata, zaokrąglona, z pionową krawędzią oddzieloną od szyjki poziomą bruzdą (ryc. 61a). Ponad zało-

mem biegnie pozioma głęboka bruzda, od której opadają w dół ukośnie ryte pasma bruzd. Powierzchnia górą gładzona barwy brunatnej. Wysokość 23 cm, średnica brzośca 28 cm, otworu 21 cm, dna 10,5 cm.

Ułamki czarek i misek wazowatych z wyodrębnionymi szyjkami i pionowymi krawędziami (ryc. 61b). Ułamki poprzepalane, wykonane ze schudzonej gliny.

Krażkowaty, gliniany przęślik, zdeformowany przez ogień. Średnica 4,5—4,7 cm, grubość 1,7 cm.

Igła kościana z okrągłym otworem w uszku, ułamana (ryc. 61c). Długość 9,5 cm, grubość 0,4 cm.

Szklivo w dużych płaskich bryłkach, pochodzące z naczyń. Barwa zielonawa.

Półkolista sprzączka żelazna do pasa z taśmy o grubości 4 mm (ryc. 61e). Średnica 4 cm.

Ułamek brązowej szpili o profilowanej główce, z kilkoma poprzecznymi żeberkami (ryc. 61d).

Ułamek brązowej misy z rozchyloną poziomo krawędzią (ryc. 61g) oraz ułamki pałaka z płaskiej taśmy brązowej zwężającej się ku końcom.

Ułamek półkolistej, brązowej sprzączki z taśmy czworograniastej (ryc. 61f). Średnica 4,5 cm.

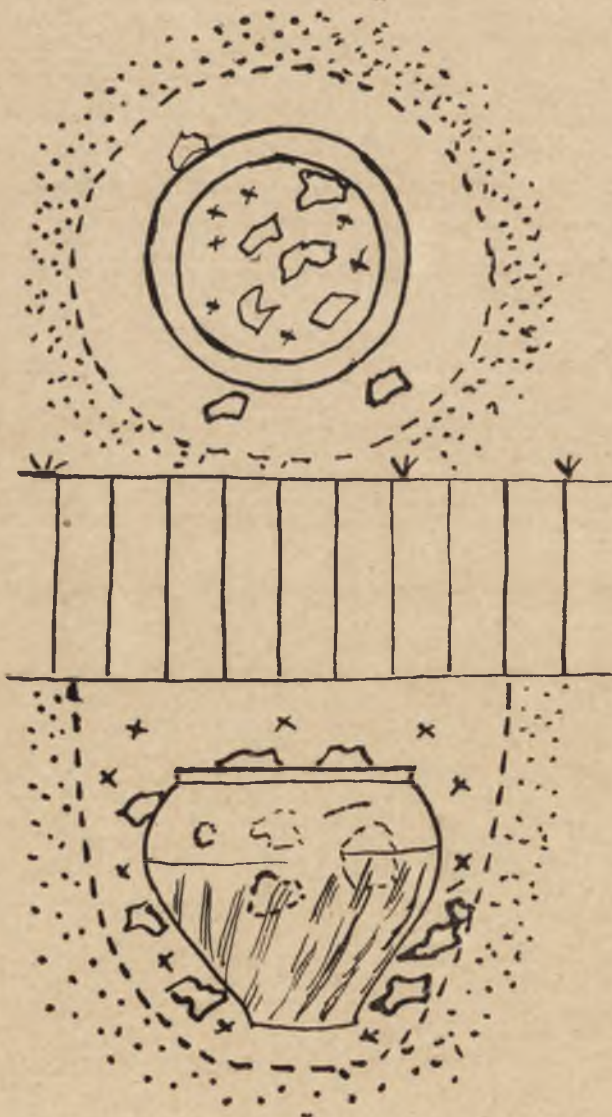
Grób 13

Na głębokości 50 cm od powierzchni znajdowała się w jamie o średnicy 50 cm i głębokości 75 cm, duża popielnica wypełniona spalonymi kośćmi oraz otoczona resztkami stosu i ułamkami naczyń (ryc. 60).

Popielnica wazowata, górą wybrzuszona, z zaokrąglonym załosem i wgłębieniem pod pionową krawędzią, z niewyraźną bruzdą poziomą na wgłębieniu (ryc. 62a). Na załosem druga pozioma bruzda, poniżej reszta brzuśca pokryta siatką ukośnych bruzd wykonanych grzebieniem. Barwa ciemnobrunatna. Wys. 24 cm, średn. brzuśca 29 cm, otworu 24 cm, dna 12 cm.

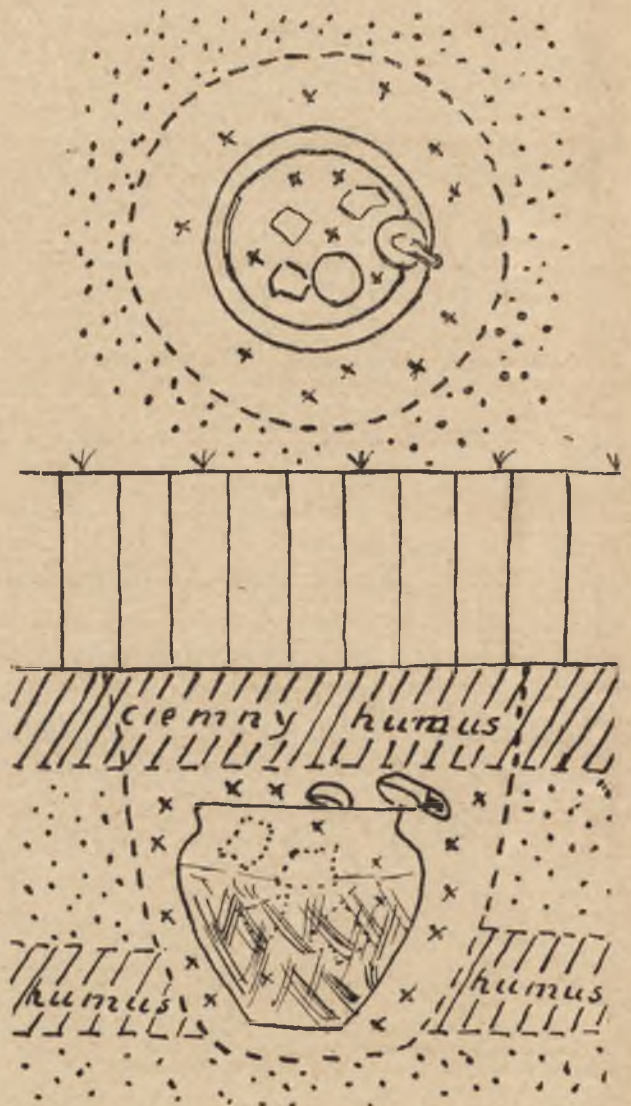
Naczynie wazowate z wyodrębnioną podstawą (ryc. 62b).

Ułamki potłuczonych i poprżepalanych naczyń na nóżkach (ryc. 62c).

Ryc. 59. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 12 z okresu rzymskiego, skala 1:20.

Fig. 59. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 12 de l'époque romaine, échelle 1:20.

Ryc. 60. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 13 z okresu rzymskiego, skala 1:20.

Fig. 60. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 13 de l'époque romaine, échelle 1:20

Półkulista miseczkka o rozchylonej krawędzi (ryc. 62d). Nasadę nie wyodrębnionej szyjki oznacza pozioma linia ryta. Dno wypukłe. Powierzchnia gładzona barwy jasnobrunatnej. Wys. 4 cm, średn. 8,5 cm.

Niski kubek niestarannie wykonany, z grubym wystającym w bok uchem (ryc. 62e). Powierzchnia popękana od ognia. Wys. 6,8 cm, średn. brzuśca 13 cm.

Krążkowaty przęślik o płaskich podstawach (ryc. 62f). Średn. 4,7 cm, grub. 1,7 cm.

Wśród spalonych kości znajdowały się ułamki noża oraz dużej zapinki brązowej z oczkami (ryc. 62g).

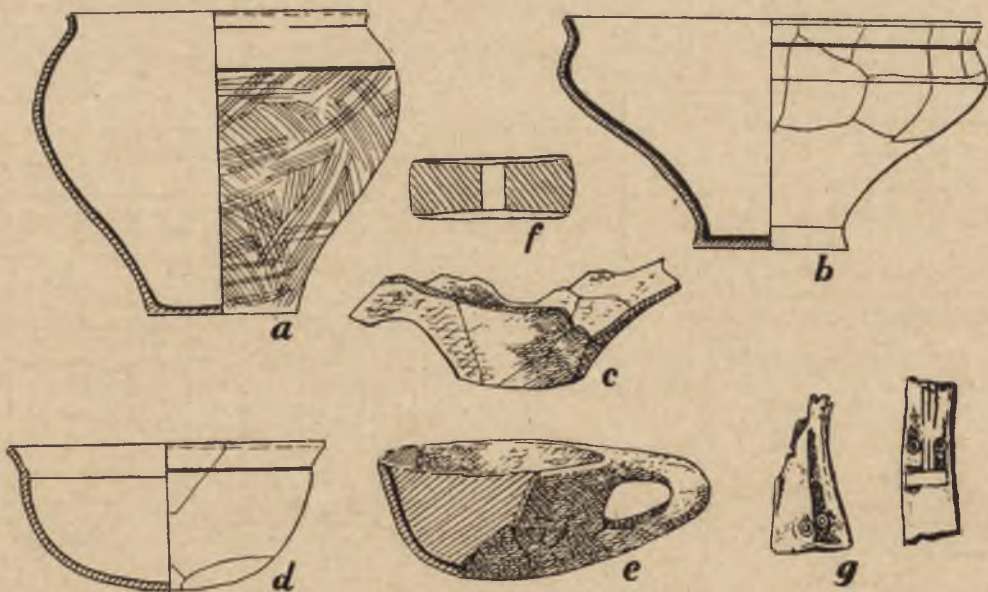
Grób 14

Na głębokości 25 cm jama o średnicy 40 cm i głębokości 35 cm (ryc. 63) zawierała spalone

Ryc. 61. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu 12 z okresu rzymskiego: a, b) ceramika, c) igła kościana, d) koniec szpili brązowej, e) sprzączka żelazna, f) sprzączka brązowa, g) ułamki naczynia brązowego; a) $\frac{1}{6}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 61. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 12 de l'époque romaine: a, b) céramique, c) aiguille en os, d) pointe d'une épingle en bronze, e) boucle en fer, f) boucle en bronze, g) fragments de vase en bronze; a) $\frac{1}{6}$ gr. nat., le reste $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 62. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 13 z okresu rzymskiego: a—e) ceramika, f) przęślik gliniany, g) zapinka brązowa; a) $\frac{1}{6}$ w. n., d, f, g) $\frac{1}{2}$ w. n., reszta $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 62. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 13 de l'époque romaine: a—e) céramique, f) fusaiöle en argile, g) fibule en bronze; a) $\frac{1}{6}$ gr. nat., d, f, g) $\frac{1}{2}$ gr. nat., le reste $\frac{1}{4}$ gr. nat.

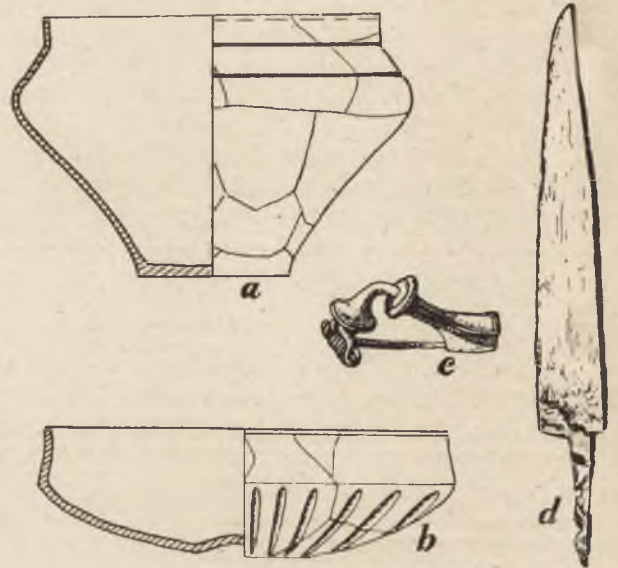
kości pomieszane z węgielkami i ułamkami naczyń, wśród których znajdowały się ułamki popielnicy wazowatej o powierzchni barwy brunatnej (ryc. 64a), oraz ułamki czarki (ryc. 64b) z załomem, pionową szyjką i spodem zdobionym promienisto-pionowymi bruzdami. Dno wklęsłe. Barwa brunatna. Wys. 3,5 cm, średn. 10 cm.

Wśród spalonych kości znajdował się nóż o grubym grzbiecie, obustronnie przy trzonku wcięty (ryc. 64d). Dług. 15 cm, szer. 1,8 cm.

Zapinka brązowa o trąbkowatej główce, z kolistym grzebieniem na kabłąku i rozszerzoną nóżką o przekroju daszkowatym (ryc. 64c). W główce znajduje się uszko, przez które prze-wleczona jest cięciwa sprężyny. Dług. 4,5 cm.

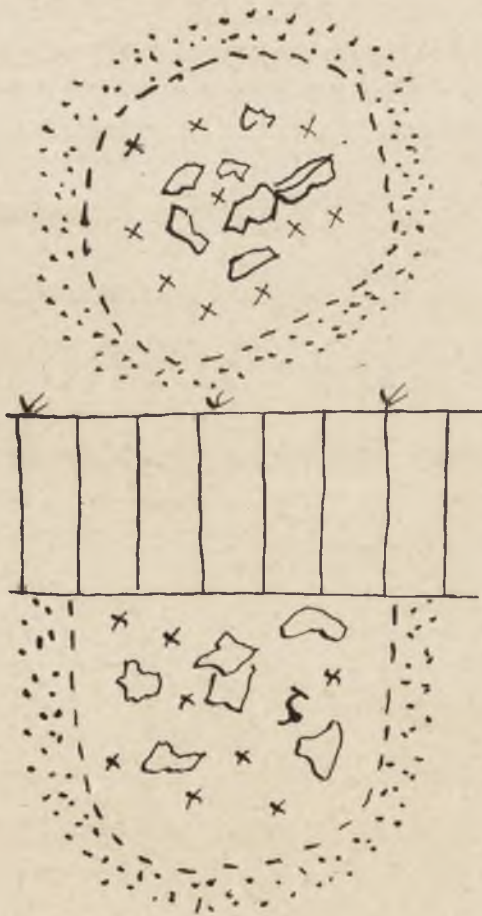
Grób 15

Na głębokości 30 cm natrafiono na resztki zniszczonego grobu (ryc. 65) z ułamkami naczyń brunatnych, na wyodrębnionych podstawach (ryc. 66). Ścianki jednego naczynia zdobione są meandrem kropkowanym i kreskowanym.

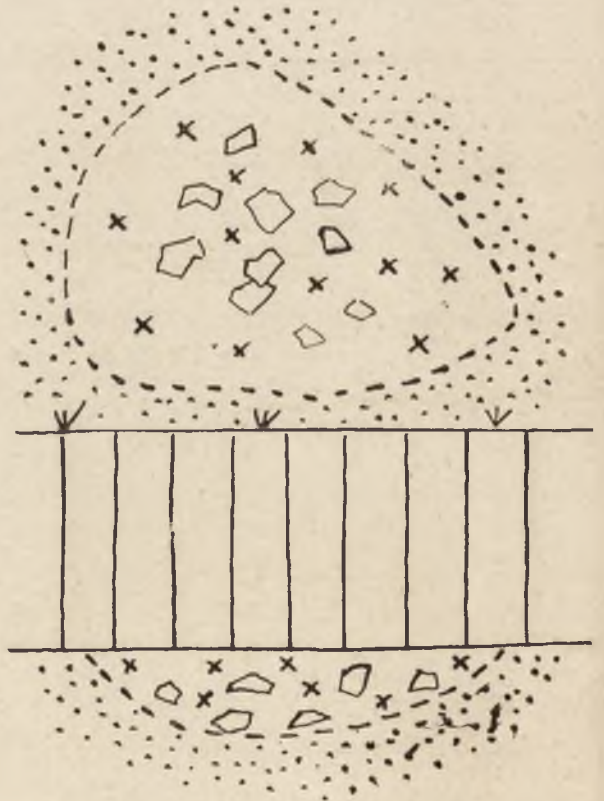
Ryc. 64. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 14 z okresu rzymskiego: a, b) ceramika, c) zapinka brązowa, d) nóż żelazny; a) $\frac{1}{4}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 64. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération de l'époque romaine: a, b) céramique, c) fibule en bronze, d) couteau en fer; a) $\frac{1}{4}$ gr. nat., le reste $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 63. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 14 z okresu rzymskiego, skala 1:10.

Fig. 63. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 14 de l'époque romaine, échelle 1:10.

Ryc. 65. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 15 z okresu rzymskiego, skala 1:10.

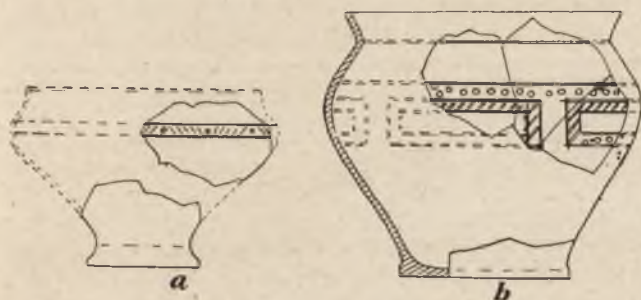
Fig. 65. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 15 de l'époque romaine, échelle 1:10.

Grób 16

Na głębokości 35 cm w jamie o średnicy 30 cm uszkodzony grób zawierał warstwę spalonych kości o grubości 25 cm (ryc. 67), zmieszanych z ułankami naczyń (ryc. 68 a-d), czarek z żebrowanym spodem (ryc. 68b) i resztkami popielnicy chropowatej, pokrytej siatką bruzd na brzuścu. Wśród spalonych kości znajdował się gliniany przęślik dwustożkowaty o wklęsłych podstawach, spęczniały od ognia i popękany (ryc. 68e). Średn 5 cm, grub. 2,4 cm.

Grób 17

W jamę XVII z okresu lateńskiego wkopano grób ciałopalny (ryc. 69) zawierający resztki potłuczonych naczyń na nóżkach (ryc. 70a), czarek z których jedna dwustożkowata, o wgiętej szyjce zdobionej u nasady listwą ukośnie kre-

Ryc. 66. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 15 z okresu rzymskiego; $\frac{1}{4}$ w. n. Fig. 66. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 15 de l'époque romaine; $\frac{1}{4}$ gr. nat.

skowaną (ryc. 70b). Spód zdobiony pionowymi pasmami bruzd, między którymi pod załomem umieszczono swastyki ryte z podwójnych linii oraz kąty wypłnione dołkami.

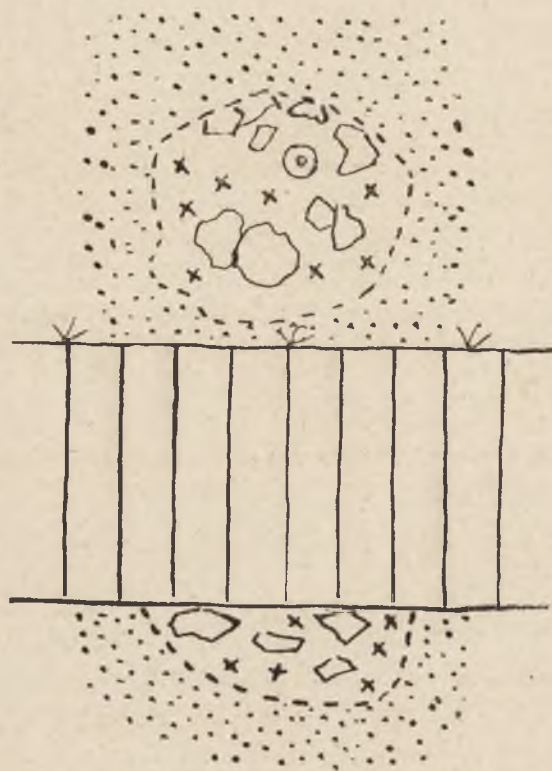
Grób 18

Zawierał resztki zniszczonego inwentarza.

Grób 19

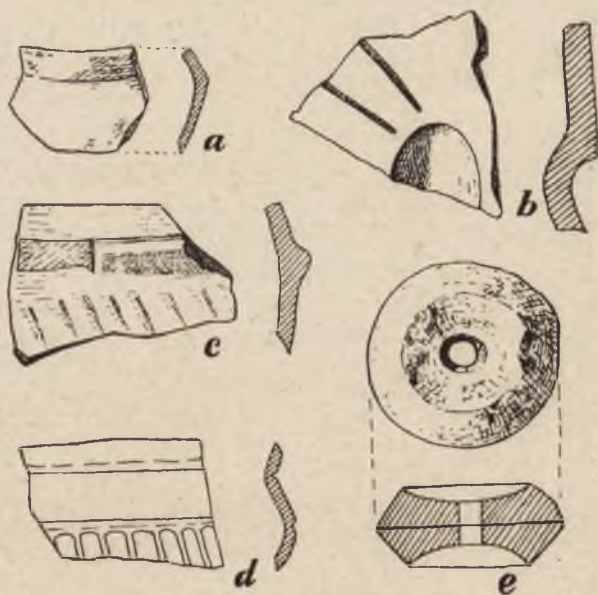
Na głębokości 40 cm jama grobowa o średnicy 40 cm i głębokości 25 cm zawierała spalone kości zmieszane z metalowymi przedmiotami, bez ceramiki (ryc. 71). We wschodniej krawędzi jamy utkwione były dwa groty oszczepów w odstępnie 10 cm. Resztę jamy zajmowały ułamki stopionego kociołka brązowego, na nich uchwyt tarczy, ułamki brązowego umbra, brązowa ostroga, okucie pochwy i dwa noże. Pod spodem leżał we dwoje zgięty szeroki miecz. Z ceramiki znajdowały się dwa kolankowate uszka gliniane.

Miecz żelazny zgięty we dwoje, źle zachowany (ryc. 72a). Klinga ma dwa równoległe, słabo wystające żeberka, tak że środkowa część na całej długości tworzy płytka, szeroką strudzinę.

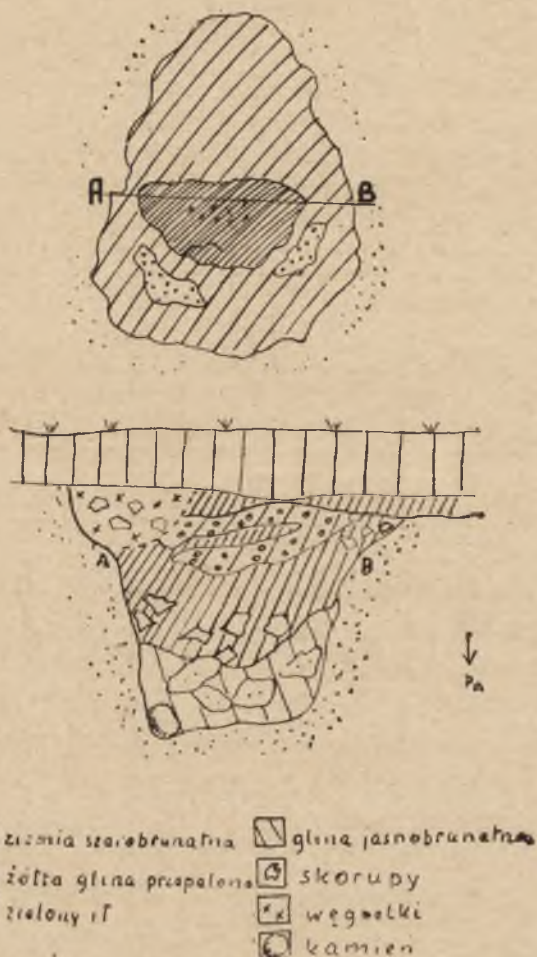

Ryc. 67. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 16 z okresu rzymskiego, skala 1:10.

Fig. 67. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 16 de l'époque romaine, échelle 1:10.

Ryc. 68. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 16 z okresu rzymskiego: a—d) ułamki naczyń glinianych, e) przęślik gliniany; $\frac{1}{2}$ w. n. Fig. 68. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 16 de l'époque romaine: a—d) fragments de poterie, e) fusaïole en argile; $\frac{1}{2}$ gr. nat.

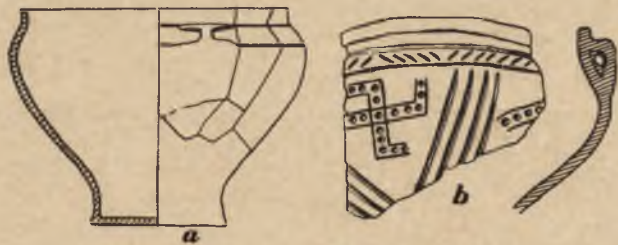
Ryc. 69. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Jama XVII i grób ciałopalny 17, skala 1 : 20.

Fig. 69. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Fosse XVII et tombe à incinération 17, échelle 1 : 20.

Rękojeść częściowo ułamana. Długość około 65 cm, szer. 6 cm.

Półkoliste okucie pochwy, wykonane z żelaznej blachy podwójnie zgiętej (ryc. 72b) z półkolistymi wykrojami. Średn. 5 cm.

Ułamki brązowego umba kształtu kopulastego (ryc. 72c) z otokiem i nitem brązowym o dwóch płaskich tarczach. Średn. 9 cm, z otokiem 13 cm.

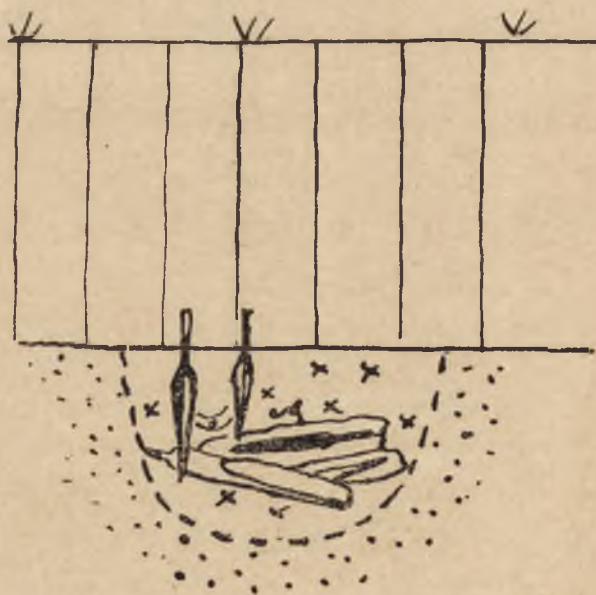
Ryc. 70. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu 17 z okresurzymskiego: a) $\frac{1}{4}$ w. n., b) $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 70. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe 17 de l'époque romaine: a) $\frac{1}{4}$ gr. nat., b) $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ułamek rynienkowatego imacza tarczy o płaskich, rozszerzonych końcach. Dług. rynienki 10 cm.

Ułamki kociołka z brązowej blachy, z rozchyloną krawędzią (ryc. 72d) oraz część grubego brązowego pałaka o średnicy 1,3 cm, ze zwężonymi końcami.

Zawieszka do miecza z żelaznej taśmy, załamana w obu końcach. Koniec węższy zwinięty w uszko (ryc. 72h). Dług. 13 cm, szer. 2,2 cm oraz 0,7 cm.

W fałdach zgniecionych szczątków kociołka znajdowała się brązowa ostroga z krótkimi, wklęsło-wypukłymi ramionami z guzkami na końcach (ryc. 72e). Duży kołec stożkowy, wewnątrz pusty, u nasady na połowie obwodu poprzecznie żeberkowany. Od nasady do wierz-

Ryc. 71. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 19 z okresu rzymskiego, skala 1 : 10.

Fig. 71. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 19 de l'époque romaine, échelle 1 : 10.

Ryc. 72. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 19 z okresu rzymskiego: a) miecz żelazny, b) okucie pochwy miecza, c) ułamki umba brązowego, d) ułamek naczynia brązowego, e) ostroga brązowa, f) grot oszczepu ze złotą i srebrną inkrustacją, g) żelazny grot oszczepu, h) żelazna zawieszka pochwy miecza, i, k) noże żelazne; a) $\frac{1}{6}$ w. n., e, d) $\frac{1}{4}$ w. n., reszta $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 72. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 19 de l'époque romaine: a) épée en fer, b) bouterolle de l'épée, c) fragments de l'umbo en bronze, d) fragment de vase en bronze, e) éperon en bronze, f) pointe de lance incrustée d'or et d'argent, g) pointe de lance en fer, h) boucle de suspension en fer de l'épée, i, k) couteaux en fer; a) $\frac{1}{6}$ gr. nat., e, d) $\frac{1}{4}$ gr. nat., le reste $\frac{1}{2}$ gr. nat.

chołka bieżąca podłużne żeberka. Boki noszą ślady szwów odlewniczych. Rozpiętość ramion 5,5 cm. Przekrój kolca u nasady owalny, o średnicy 1,4×1,9 cm, długość 3 cm.

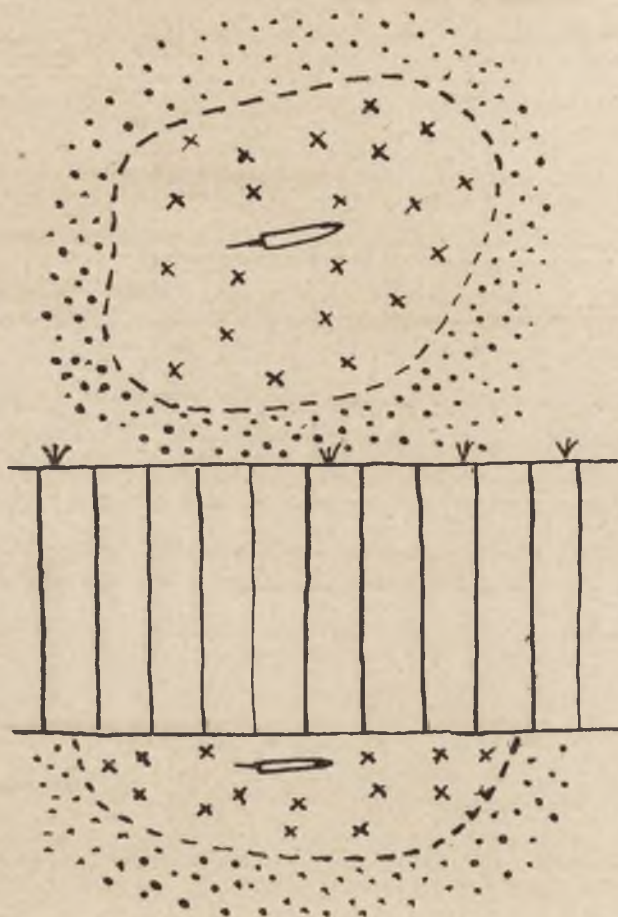
Nóż żelazny z obustronnym wcięciem przy trzonku i blaszanym okuciem przy nasadzie (ryc. 72i).

Nóż żelazny, rodzaj sztyletu, z obustronnym wcięciem przy trzonku oraz z okuciem z owalnej blaszki przy nasadzie trzonka (ryc. 72k). Długość 18,6 cm, szer. 2,3 cm.

Grot oszczepu z okrągłą tulejką i utkwionym w niej poprzecznym nitom (ryc. 72g). Ostre żeberko wystaje na długości $\frac{2}{3}$ lancetowatego liścia, po czym zanika i przechodzi w ostrze o romboidalnym przekroju. Długość 26 cm, szer. 3,8 cm, średn. tulejki 2 cm. Uszkodzony przez rdzę.

Grot oszczepu o długiej tulejce i szerokim liściu, z ostrym żeberkiem dochodzącym do końca liścia (ryc. 72f). Tulejka smukła, z poprzecznym nitom. Obie powierzchnie liścia zdobione są znakami rytymi, wypełnionymi srebrem lub złotem. Na jednej stronie u podstawy liścia po obu stronach żeberka umieszczone jest kółko z punktem, pod nim zaś trzy punkty ustawione w trójkąt. W najszerszej części liścia po lewej stronie wyrity jest znak gromu w postaci pary widełek, połączonych pionową kreską. Znak wypełniony srebrem. Między ramionami górnych widełek kółko z punktem, wypełnione złotem. Na połowie długości liścia, po obu stronach żeberka dwa kółka z trzema punktami u góry, inkrustowane srebrem. — Strona odwrotna: u podstawy liścia po obu stronach żeberka znajdują się kółka z trzema punktami od

dołu, wypełnione srebrem. Wyżej po prawej stronie kółko, a nad nim znak półksiężyca w postaci półkola zwróconego ramionami do żeberka. Po lewej stronie żeberka cztery kółka ustawione w pionowy romboid. Nad znakiem półksiężyca ślad kółka wyżartego przez rdzę. Srebro pod

Ryc. 73. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 20 z okresu rzymskiego, skala 1:10.

Fig. 73. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 20 de l'époque romaine, échelle 1:10.

wpływem ognia częściowo się wytopiło. W połowie długości liścia, po obu stronach żeberka kółko z trzema punktami u góry. Tulejka i dolna część liścia uszkodzone przez rdzę, reszta utkwiona w jałowym piasku zachowała nieuszkodzoną, spatinowaną powierzchnię. Dług. 34 cm, szer. liścia 5,3 cm, dług. tulejki 11 cm, średnica przy liściu 1,1 cm, u końca 1,8 cm.

Opisany grób różni się wybitnie swym wyposażeniem od reszty grobów.

Grób 20

Na głębokości 40 cm jama grobowa o średnicy 40 cm i głębokości 25 cm (ryc. 73) zawierała warstwę spalonych kości grubości 20 cm, a na niej nóż żelazny o obustronnym wcięciu przy trzonku. Dług. 15,5 cm, szer. 2,3 cm (ryc. 74).

Grób 21

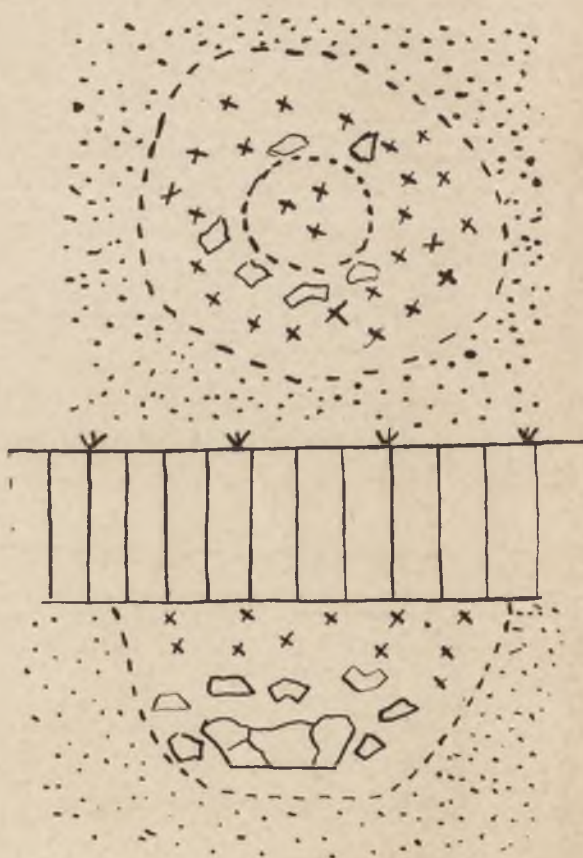
Na głębokości 20 cm znajdowały się szczątki zniszczonego grobu w jamie o średnicy 30 cm i głębokości 30 cm (ryc. 75). W warstwie spalo-

Ryc. 74. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Nóż żelazny z grobu 20, 1/2 w. n.

Fig. 74. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Couteau en fer de la tombe 20, 1/2 gr. nat.

nych kości znajdowały się szczątki czarnej, gładzonej popielnicy, zdobionej meandrem, w postaci czworobocznych, zakreskowanych ramek.

Ryc. 75. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 21 z okresu rzymskiego, skala 1:10.

Fig. 75. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 21 de l'époque romaine, échelle 1:10.

U podstawy popielnicy, wśród spalonych kości znajdowały się ułamki przezroczystego szkliwa o odcieniu zielonawym oraz ułamki stopionego w ogniu brązowego naczynia.

Grób 22

Na polu Stępkowskiego, poza obrębem boiska, właściciel pola podczas orki naruszył pługiem grób ciałopalny i część zawartości rozwlókł po polu. Na głębokości 15 cm jama o średnicy 40 cm i głębokości 40 cm zawierała (ryc. 76) potłuczone i przepalone naczynia, spalone kości, przęślik i dwa szklane paciorki. Spośród ułamków zrekonstruowano wazowate naczynie na nóżce, z wgiętą szyjką, pod którą biegnie pasmo ukośnych kresek o zmiennych kierunkach, obramowane dwiema liniami, z opadającymi ku dołowi pasmami bruzd (ryc. 77a). Wys. 15 cm, średn. brzuśca 21,5 cm, otworu 16 cm, dna 8 cm.

Półkulista czarka z wgiętą szyjką i wklęsłym denkiem, zdobiona na brzuścu czterema pasmami pionowych bruzd (ryc. 77c). Powierzchnia

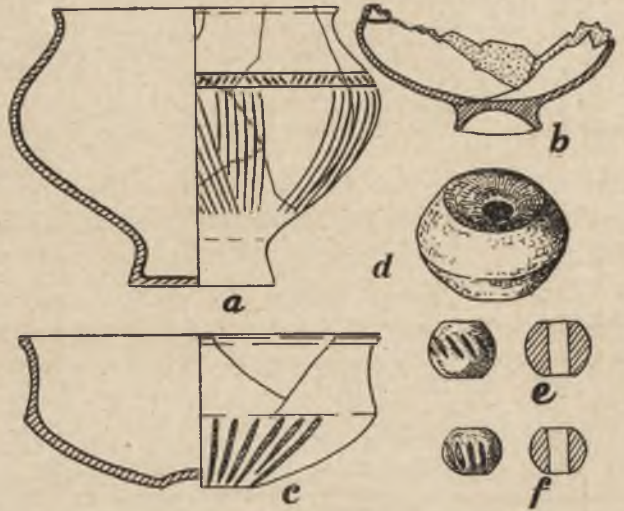
Ryc. 76. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Grób ciałopalny 22 z okresu rzymskiego, skala 1 : 10.

Fig. 76. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombe à incinération 22 de l'époque romaine, échelle 1 : 10.

gładzona, barwy brunatnej. Wys. 4,2 cm, średn. brzuśca 9,5 cm, otworu 10 cm, denka 2,5 cm.

Przęślik dwustożkowaty z lejkowatymi podstawami (ryc. 77d), barwy szarobrunatnej. Średn. 4 cm, wys. 2,7 cm.

Kulisty paciorek z zielonawego szkła z podłużnymi żeberkami (ryc. 77e). Średn. 1,6 cm, długość 1,3 cm.

Ryc. 77. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Zawartość grobu ciałopalnego 22 z okresu rzymskiego: a-c) ceramika, d) przęślik gliniany, e, f) paciorki ze szkła; a, b) 1/4 w. n., reszta 1/2 w. n.

Fig. 77. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Contenu de la tombe à incinération 22 de l'époque romaine: a-c) céramique, d) fusaïole en argile, e, f) perles en émail; a, b) 1/4 gr. nat., le reste 1/2 gr. nat.

Kulisty paciorek z zielonawego szkła z ukośnymi żeberkami (ryc. 77e). Średn. 1,8 cm, długość 1,5 cm.

Część naczynia na pustej od spodu nóżce o zaokrąglonej krawędzi (ryc. 77b). Średn. brzuśca 14 cm, dna 5 cm. Powierzchnia gładzona barwy brunatnej.

Luźne zabytki ze zniszczonych grobów

Żelazny grot oszczepu o liściu romboidalnym w przekroju, krótki z uszkodzoną tulejką (ryc. 78a). Długość 18 cm, szer. 2,9 cm.

Grot oszczepu z żeberkiem dochodzącym do połowy długości liścia, o przekroju romboidalnym (ryc. 78b). Długość 19,5 cm, szer. 3,3 cm.

Grot oszczepu o przekroju romboidalnym, z wyraźnym żeberkiem (ryc. 78c). Długość 25 cm, szer. 4,5 cm.

Grot oszczepu z owalnym, spłaszczonym liściem, bez żeberka (ryc. 78 l) tulejka lejkowata. Długość 12,5 cm, szer. 3 cm.

Mały smukły grot oszczepu ze słabo zaznaczonym żeberkiem, w przekroju romboidalny (ryc. 78m). Długość 9,5 cm, szer. 2,5 cm.

Nóż żelazny z obustronnym wcięciem przy trzonku i wypukłym grzbietem (ryc. 78d). Długość 13 cm, szer. 1,4 cm.

Ułamek nożyc (ryc. 78n). Długość 8 cm.

Nit żelazny z rozplaszczoną główką (ryc. 78 o). Długość 3 cm.

Okucia z prostokątnej blachy żelaznej z nitem o kulistej główce (ryc. 78i, p).

Ostroga żelazna ze stożkowatym kolcem zakończone guzkami na ramiączkach (ryc. 78e). Ramiona nierówne, rozpiętość 7 cm.

Ryc. 78. Bodzano, pow. aleksandrowski. Znaleźiska luźne z okresu rzymskiego: a—c, l, m) groty oszczepów żelaznych, d) nóż żelazny, e) ostroga żelazna, h) przęślik gliniany, n) ułamek nożyc, o) gwóźdź żelazny, i, p) okucia żelazne, r) nóż żelazny, s) zapinka żelazna, f, g, k, t, w) skorupy, u) ułamek cedziłda brązowego; $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 78. Bodzano, distr. d'Aleksandrów. Trouvailles isolées de l'époque romaine: a—c, l, m) pointes de lances en fer, d) couteau en fer, e) éperon en fer, h) fusaïole en argile, n) fragments de ciseaux, o) clou en fer, i, p) ferrures, r) couteau en fer, s) fibule en fer, f, g, k, t, w) tessons, u) fragment d'un couloire en bronze; $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Soczewkowaty przęślik gliniany barwy brunatnej (ryc. 78h). Średn. 2,5 cm, grub. 1,3 cm.

Ułamek noża z łukowatym tylcem (ryc. 78r). Dług. 14 cm, szer. 2 cm.

Ułamki naczyń zdobionych wypukłymi listwami z ornamentem jodełkowym, trójkątami, wypełnionymi kreskami i kropkami, z kolankowatymi uszkami (ryc. 78 f, g, k, t, w).

Zapinka żelazna, profilowana, z rodzaju trąbkowatych z trzema cylindrycznymi kołnierzami na główce, na wypukłości kabłąka oraz na nóż-

ce zakończonej kulką (ryc. 78s). Kabłąk i kołnierze poprzecznie żeberkowane. Dług. 3,8 cm.

Ułamek sitka z brązowej blachy z promiasto umieszczonymi otworkami (ryc. 78u).

Charakterystyka grobów ciałopalnych z okresu rzymskiego

Opisane groby ciałopalne na cmentarzysku bodzanowskim stanowią niewielką pozostałość niszczonego przez długie lata cmentarzyska. Ja-

my grobowe niewielkie, objętościowo dostosowane do mniej lub więcej obfitego wyposażenia zajmowały przestrzeń nie przekraczającą 50 cm średnicy, a największa ich głębokość dochodziła do 75 cm. Spośród 19 grobów ciałałpalnych, odkrytych do roku 1954 z dobrze zachowanymi popielnicami było 6 popielnicowych grobów, 9 grobów jamowych, 4 groby częściowo zachowane, względnie w szczątkach.

Spalone kości wsypywano do popielnic, a jeśli naczynia nie mieściły szczątków zmarłego, resztę wsypywano do jamy grobowej. Zawartość popielnic i jam grobowych wskazuje wyraźnie, że do grobu wsypywano nie tylko szczątki zmarłego w postaci przepalonych resztek kostnych, lecz także to wszystko, co znajdowało się na stosie: a więc ułamki potłuczonych naczyń wraz z ozdobami i narzędziami, jakie przy zmarłym się znajdowały, oraz z węgielkami i naczyniami, których nie zdołano rozbić, składano do grobu. W niektórych grobach zauważyć było można stosowanie rytualnego niszczenia przedmiotów towarzyszących zmarłemu w zaświaty: są to pocięte i połamane przedmioty metalowe, jak miecz w grobie 19 i grot oszczepu oraz nóż w grobie 2. W dwóch grobach: 2 i 19 grot oszczepów wbito pionowo w krawędź jamy grobowej. Podobny rytuał stosowano także w pochówkach z okresu lateńskiego w grobach szkieletowych nr 1 oraz 2.

Wyposażenie grobów starszego okresu rzymskiego w zależności od zasobu majątkowego zmarłych odznacza się doбором wykwintnej nieraz ceramiki o wysokiej technice wykonania i starannych motywach zdobniczych. Obok pięknych waz na nóżce występują miski, czarki, kubki i miniaturowe naczynka, a także importowane naczynia toczone, szklane i brązowe. Groby z młodszego okresu rzymskiego odznaczają się mniejszym zasobem ceramiki, a i ta odznacza się gorszą techniką wykonania i ubóstwem ornamentacji. Zjawiska te mogą być wyrazem wygasania pewnych wierzeń, dotyczących kultu zmarłych i zanikania pieczołowitości w wyposażaniu grobów.

Ceramika grobowa. Przeważną część grobów ciałałpalnych zawierała ceramikę bądź jako popielnice, bądź też jako naczynia przy-stawkowe, jednak mały tylko odsetek naczyń złożono do grobów w całości. Jamy grobowe zawierają przeważnie potłuczone i poprzepalane naczynia, niektóre mocno zdeformowane. Naczynia zachowane we fragmentach lub nadłuczone stanowią dowód, że rzucone na stos, na którym palono zmarłego, nie zostały w całości zebrane, by je złożyć z resztkami stosu w jamie grobowej. Wśród materiału ceramicznego przeważają naczynia wykonane z chudej gliny powleczone warstwą gliny ilastej i starannie na powierzchni gładzone. Wśród opisanych naczyń przeważają naczynia cienkościenne, barwy brązowej obok ziemistej, wykonane z wolnej ręki. Inne naczynia wykonane są z gliny ze sporą do-

mieszką tłuczonego kamienia, gładzone jedynie górą, brzusiec ma powierzchnię szorstką. Małe czarki i niektóre naczynia wazowate (ryc. 77) wykonano z delikatnej glinki. Groby starszego okresu mają na ogół delikatniejszą ceramikę o wykwintnych formach, bogato zdobioną, w grobach młodszych występują naczynia większe grubościennie, prawie nie zdobione (ryc. 56). Przeważają naczynia wazowate o ostrym profilu, z załomem w górnej części brzuśca, z pochyloną ku wnętrzu szyjką, podkreśloną niekiedy listwą lub wałkiem, oraz z rozchyloną krawędzią. Często pod krawędzią umieszczone jest małe, kolankowate, przewężone uszko o rozszerzonych podstawach. Motyw zdobniczy stanowi meander z zakreskowanych podwójnych linii, umieszczony pod załomem, lub podwójne pasmo zygzakowate (ryc. 47b). Na niektórych naczyniach występuje kombinacja z czworoboków wypełnionych punktami lub wypełnionych trójkątów z dołkami między nimi (ryc. 50a). Ten ostatni ornament należy do starych, lużyckich wątków. Najczęściej ornament przypada na załomie brzuśca. Pod nasadą szyjki spotykamy ornament jodełkowy na obwodzie, czasem na wypukłej listwie, lub też pasma ukośnych kresek o zmiennych kierunkach kropek czy odcisków grzebyka (grób 1). Zmienność motywów zdobniczych na tym samym naczyniu, zmienność rytmiki zdobniczej jest częstym zjawiskiem na ceramice okresu rzymskiego.

Do rzadko spotykanej na naszym terenie techniki zdobniczej należy stosowanie zębatego kółka (ceramika z grobu 8 oraz ułamek naczynia z jamy XXIV). Tego rodzaju technika wprowadzona z terenów czeskich wskazuje na stosunki kulturowe z krajami sudeckimi. Niektóre naczynia zdobione są na brzuścu pionowymi pasmami bruzd lub żeberek (ryc. 56c). Jest to naśladownictwo naczynek szklanych. Spód opisywanych naczyń silnie zwężonych przechodzi w wyodrębnioną podstawę lub przedłuża się w nóżkę. Nóżki przybierają różne profile: jedne szerokie, kształtu ściętego stożka, inne przewężone, z żeberkiem obejmującym część środkową lub przy nasadzie brzuśca (tabl. I, 14, 27). Naczynie z grobu 22 ma podstawę pierścieniową, inne naczynia mają nóżki od wnętrza lub od spodu puste. W grobie 7 znajdowały się ułamki głębokiej miski z ażurową nóżką zaopatrzoną w pionowe okienka na obwodzie. Inne naczynia o takich nóżkach mają otworki prostokątne lub owalne, jak np. fragment nóżki z Lachmirowic¹⁷. Opisane naczynia znane są z licznych stanowisk Wielkopolski, Kujaw oraz Śląska i datowane są na I i II w. n. e.

¹⁷ B. Zielonka, *Groby ludności kultury przeworskiej w Lachmirowicach*, ZOW, R. 20 : 1951 z. 7/8, ryc. 2; w czasie badań w 1955 r. w Bodzanowie wydobyto również analogiczne naczynie.

Młodszy typ szerokootworowych popielnic stanowią naczynia górą wybrzuszane, z zaokrąglonym załomem, bez wyodrębnionej szyjki, z wąską, na zewnątrz wychyloną krawędzią. Górna część naczynia jest zazwyczaj gładzona, dolna chropowata lub pokryta siatką ukośnych linii. Barwa ich ciemnobrunatna, powierzchnia bez ornamentu (ryc. 61a). Naczynia tego typu datowane są na podstawie zapinek na koniec II i początek III w. n. e. Licznie występujące w grobach naczynka przystawkowe, jak miseczki i czarki oraz kubki o półkulistym brzuścu i rozchylonej krawędzi, z denkami często wklęsłymi, zdobione są niekiedy na brzuścu żeberkowaniem (ryc. 77c). Sporadycznie też występują na małych naczynkach motywy trójkątów i swastyk (ryc. 23 5—6; 70b).

W grobie 13 znajdował się kubek donicowaty w rodzaju czerpaka z niezgrabnym, w bok wyciągniętym uchem. Ten typ naczyń wywodzi się z okresu lateńskiego i, jak w tym wypadku, używany jest jeszcze w młodszym okresie rzymskim. Godna uwagi jest miseczka z grobu 5 z półkulistym brzuścem i małym, kolankowatym uchem na ostro załamanej szyjce (ryc. 50h). Spód miseczki jest pokryty ornamentem kątowym. Ten często stosowany motyw w kulturze łużyckiej przetrwał niezmiennie do okresu rzymskiego. Inny ciekawy typ przedstawia ułamek naczynia z jamy XVI (ryc. 22a). Jest to górna część szarego naczynia, zdobionego ukośnym kreskowaniem i grupą dołków, wypełniających trójkąt. Profilowane ucho o przekroju czworobocznym ma dwa otworki. Naczynia tego rodzaju, o uchach wielootworowych, znane są z terenu Prus i występują tam jako rodzimy typ starszych okresów. Na Kujawach są one importem i świadczą o kontaktach kulturowych z terenem pruskim¹⁸. Naczynie z dwuotworowym uszkiem odkryto też w 1955 r. na odcinku II.

Z kilku jam pochodzą ułamki naczyń toczonych na kole garncarskim. Są to ułamki barwy siwej, piaskowej i koralowej, starannie gładzone i wykonane z delikatnej glinki, z pierścieniowatymi dnami. Do tego rodzaju naczyń należy także flaszka znaleziona w grobie 7 (ryc. 50 l) podobna do flaszki z Lachmirowic¹⁹. Wykonana z glinki barwy piaskowej, posiada ucho taśmowe z dwiema bruzdami wzdłuż grzbietu, wąski otwór obrzeżony pierścieniowatą krawędzią i pierścieniowate dno. Jest to drugi egzemplarz tego rodzaju z Kujaw. Ceramika toczona barwy siwej odkryta na Kujawach w Sędzinie i Poczalkowie, pow. aleksandrowski, oraz w Otłoczynie, pow. toruński, stanowi materiał zabytkowy rzadko występujący w naszej dzielnicy i dopóki nie będą odkryte na naszym terenie wytwórnice tych naczyń, uważana być musi za import z innych ośrodków, prawdopodobnie podkrakowskich. W towarzystwie ceramiki si-

wej w jamie XXIV znajdowały się ułamki typu *terra sigillata*. Datowanie ceramiki toczonej jest trudne z tego względu, że występuje ona w zespołach starszego i młodszego okresu rzymskiego.

Naczyńko miniaturowe znajdowało się w grobie 7. Jest to jajowaty kubeczek z wałkowaną krawędzią, niestarannej roboty (ryc. 52k). Naczynka tego rodzaju znane są z Lachmirowic²⁰ i Gostkowa²¹ i występują w grobach kobiecych w młodszym okresie rzymskim.

Do wyrobów glinianych znalezionych w Bodzanowie należą również prześliki. Mają one profil przeważnie dwustożkowaty z wgłębieniami w podstawach. Prześlik krążkowaty z grobu 12 stanowi przeżytek z okresu lateńskiego.

Naczynia szklane i brązowe. W grobach 7, 12 i 21 znajdowały się szczątki naczyń szklanych stopionych przez ogień. Przedstawiają one bezkształtne placki barwy bladzielonej. Największa ilość szkła, bo blisko 0,25 kg, znajdowała się w grobie 12. Ze względu na jednolitą barwę szkła wydaje się prawdopodobne, że materiał ten nie pochodzi z paciorków, lecz z naczyń importowanych. W grobach 12, 19 i 21 znajdowały się stopione i pogięte części brązowych naczyń. Najlepiej zachowały się części brązowego kociołka z grobu 19 (ryc. 72d). Wykonany był z brązowej blachy i dno miał prawdopodobnie wypukłe. Krawędź nieco zgrubiała i na szerokość 1 cm wychylona na zewnątrz. Pałak o grubości 1 cm zwęża się ku hakowato zagiętym końcom. Sądząc z długości pałaka i zachowanych części krawędzi kociołek miał około 30 cm średnicy. Najbliższą przypuszczalnie analogią do bodzanowskiego kociołka byłby kociołek typu Hemmoor²², chociaż pojemnością naczynia te się różnią. Zespół zabytków tego grobu datować można na III w. n. e.

Ze znalezisk luźnych, pochodzących ze zniszczonych grobów, wymienić należy ułamek sitka brązowego (ryc. 78u), analogicznego do sitka z Lachmirowic z młodszego okresu rzymskiego.

Noże. Narzędzia te tak liczne na cmentarzyskach okresu rzymskiego znajdowały się zarówno w grobach męskich, jak i kobiecych. Dają się wśród nich wyróżnić dwa typy: noże mniejszych rozmiarów do użytku domowego oraz noże dłuższe występujące w zespole broni. Jedne i drugie są przy trzonku wcięte obustronnie. Tylce noży domowych proste z poddartym ku końcowi ostrzem, noże „bojowe“, rodzaj sztyletów, obustronnie zwężają się ku końcowi

¹⁸ W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens*, Königsberg 1929.

¹⁹ B. Zielonka, *Kilka importów ceramicznych prow. rzymskich z Lachmirowic*, ZOW, R. 20:1951 z. 11/12, str. 187, ryc. 5.

²⁰ B. Zielonka, *Groby...*, ryc. 2.

²¹ Naczyńko takie znalazłem w grobie ciałopalnym. Dotąd nie opublikowane.

²² H. I. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg 1951, tabl. VII 63.

ostrza. Nóż o długości 20 cm z grobu 2 jest w połowie długości rytualnie zgięty, nóż z grobu 19, o długości 18,5 cm, zaopatrzony jest w skuwkę, chroniącą rękojeść przed zagłębieniem się trzonka. O specjalnej funkcji tego rodzaju noży świadczy obecność w grobie 19 drugiego noża znacznie krótszego. W grobie 2 znajdowało się szydło z czworograniastym trzonkiem.

Uzbrojenie. W grobie 19 oprócz grotów znajdował się szeroki miecz we dwoje zgięty. Egzemplarz ten należy do typu *gladiusa* o szerokiej kłindze. Zamiast żeberka widoczne jest wgłębienie wzdłuż podłużnej osi, obok którego biegną dwa słabo zaznaczone grzbiety. Jelec ukośnie przechodzi w klingę, ostrze zwięża się na długość 12 cm. Miecz należy do typu starszego z I okresu rzymskiego i ma odpowiedniki w mieczach Meklemburgii, Czech (Dobřichov-Píchora)²³, Siemianic oraz Lachmirowic²⁴.

Ponieważ inne zabytki tego grobu datowane są na młodszy okres rzymski, przeto miecz bodzanowski traktować należy jako przedmiot przytytkowy będący w dłuższym użyciu na terenie Kujaw.

Okucie pochwy miecza znalezione w grobie 19 należy do rzadkich okazów. Wykonane jest z dwóch półkolistych blaszek o trzech półkolistych wyrostkach z nitami (ryc. 72b). Podobny typ okucia występuje w Kopkach²⁵. Zawieszki do mieczy występują w towarzystwie mieczy z młodszego okresu rzymskiego (Lachmirowice)²⁶.

Na cmentarzysku bodzanowskim odkryto ogółem 9 grotów o s z c z e p ó w. Ze względu na ukształtowanie liści można je podzielić na dwie grupy odpowiadające obu okresom rzymskim. A mianowicie groty starszego okresu krótkie, o daszkowatym przekroju liścia, dochodzące do 20 cm długości, oraz groty młodsze o spłaszczonym liściu z ostrym żeberkiem oraz wąską tulejką, przekraczające długość 20 cm. Spośród grotów młodszego okresu zasługuje na uwagę rzadko na Kujawach występujący grot zdobiony. Dzięki temu, że tkwił w jałowym piasku, zachował na powierzchni patynę ogniową z małymi śladami rdzy, jedynie inkrustacje srebrne częściowo się wytopiły. Obie strony liścia są zdobione ornamentem tłoczonym, wypełnionym srebrem lub złotem. Zagadkowy znak gromu, przypominający schematycznie potraktowaną postać ludzką z wzniesionymi ramionami i rozstawionymi nogami wykonany jest z prostych kresek. Ponad ramionami umieszczono kółko z punktem w środku, wypełnione

złotem. Podobne znaki wykonane liniami krzywymi wyobrażone są na grotach z Jankowa i Lubiąza²⁷, częściej spotykany znak półksiężyca występuje na zdobionych grotach z Sobótki, pow. łęczycki, Walewic, pow. łowicki, Suszyczna na Wołyniu i z Lubiąza nad Odrą²⁸. Punkty nad kółkami ustawione w trójkąt umieszczono na grocie ze Styczowa, pow. opatowski. Spośród 15 inkrustowanych kółek dwa są wypełnione złotem, które nie uległo wytopieniu. Ponieważ tulejka wraz z częścią liścia wystawiona była na działanie kwasów humusowych, wskutek czego te części grotu są przeżarte rdzą, nie wiadomo, czy ornament nie pokrywał także części uszkodzonej powierzchni. Zdobione groty występują w młodszym okresie rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły.

Jedna ostroga, pochodząca ze znalezisk luźnych (ryc. 78e), ma łuk duży, zakończony guzkami i krótki, tępy kołec stożkowaty. Ostrogi tego typu występują na przełomie II i III w.²⁹ Druga ostroga z grobu 19, wykonana z brązu, z krótkimi ramionami, zakończonymi guzkami i mająca stożkowaty, pusty kołec żeberkowany, ma ramiona w przekroju daszkowate (ryc. 72e). Analogiczna ostroga o innym nieco ukształtowaniu powierzchni kolca i przekroju pochodzi z Wymysłowa³⁰. Bodzanowską ostrogę wraz z resztą inwentarza grobu datuje się na młodszy okres rzymski.

W grobie 2 znajdowało się stożkowate u m b o z cylindrycznym kołnierzem i wąskim otokiem z pojedynczymi nitami o półkolistych małych główkach, z tarczками z odwrotnej strony na końcach nitów. Typ ten zalicza M. Jahn do II w. n. e.³¹

W grobie 19 znajdowały się ułamki brązowego umba kopulastego. Według Jahna jest to forma rzymska³². W ułamku otoku tkwi mały nit brązowy z płaską główką. Rzadki ten typ nie jest mi znany z naszej literatury. Jedyne i m a c z z grobu 19 należy do typu rynienkowatego i występuje z uzbrojeniem w grobach młodszego okresu rzymskiego.

Zapinki. Przedmioty te, ułatwiające ustalenie chronologii, wystąpiły w grobach ciałopalnych w 6 egzemplarzach, dwie zapinki znaleziono luźno. Zapinki z grobów 4, 5, 8, 12, 13, 14 dadzą się podzielić na kilka grup różniących się formą i chronologią.

Ułamki zapinki z oczkami należą do grobu 13 i przez Almgrena zaliczane są do III grupy³³. Typ ten, rozpowszechniony na Pomorzu, wystę-

²⁷ A. Nadolski, *Kilka uwag o inkrustowanych grotach*, „Slavia Antiqua“, t. 2: 1949—1950.

²⁸ Nadolski, *op. cit.*

²⁹ W. La Baume, *Urgeschichte der Ostgermanen*, Gdańsk 1934, s. 133, tabl. 64.

³⁰ Jasnosz, *op. cit.*, ryc. 157, 20.

³¹ Jahn, *op. cit.*, s. 183.

³² Jahn, *op. cit.*, s. 176, przyp. 1.

³³ Por. Almgren, *op. cit.*, tabl. V, ryc. 103.

²³ M. Jahn, *Die Bewaffnung der Germanen*, Würzburg 1916, ryc. 105, 145.

²⁴ B. Zielonka, *op. cit.*, ryc. 3.

²⁵ R. Jamka, *Cmentarzysko w Kopkach*, „Przegl. Archeol.“, t. 5, s. 38, ryc. 16.

²⁶ B. Zielonka, *Cmentarzysko z okr. ces. rzym. w Lachmirowicach*, „Przegl. Archeol.“, t. 9: 1953, ryc. 12, 18.

puje najliczniej w II w. i prawdopodobnie trwa w następnym okresie, bowiem znajdował się w naczyniu z młodszego okresu. Do tej grupy zaliczyć należy zapinkę z grobu 4, o szerokim kabłąku, z dwoma kapturkami i cylindryczną tulejką na sprężynie.

Następną grupę silnie profilowanych zapinek tworzą zapinki o trąbkowatych główkach z grobów 8 i 14 oraz znaleziona luźno w 1950 r. (ryc. 78s). Odnaczają się one rozszerzoną główką i kołnierząmi na kabłąkach. Sprężynka nawinięta na osi przymocowana jest do czoła główki za pomocą cięciwy. Wykonane są z żelaza i brązu. Typ ten, zaliczony przez Almgrena do IV grupy, datowany jest na połowę starszego okresu rzymskiego, ok. 100 r. n. e. Inną odmianą profilowanych zapinek jest zapinka z grobu 5 wykonana z brązu z masywnym, daszkowatym w przekroju kabłąkiem i poprzecznym grzebieniem na główce. Sprężyna przymocowana jest do główki za pomocą haczyka. Rozpowszechniona na Pomorzu występuje według Almgrena w końcu starszego i na początku młodszego okresu rzymskiego. W naszym wypadku należy ona do połowy starszego okresu. Do ostatniej wreszcie grupy należą dwie luźno znalezione łukowato wygięte zapinki o okrągłym przekroju kabłąka. Należą one do typu zapinek z podwiniętą nóżką, zaliczonego przez Almgrena do VI grupy³⁴. Datowane są na późny okres rzymski i rozpowszechnione na północnych terenach Polski. Liczne analogie znane są z Lachmirowic³⁵, Konina³⁶, Wymysłowa³⁷.

Sprzączki do pasa. Znaleziono je w grobach w 4 egzemplarzach. Sprzączka z grobu 2 z płaskiej taśmy, półkulista, druga z tegoż grobu wykonana z czworograniastego drutu, trzecia sprzączka z grobu 11 ma podobny kształt. Tego typu sprzączki występują w I—III w. Innym typem jest sprzączka z grobu 12, dwuczłonowa. Prostokątna rama obejmuje końce osi jak zawias. Te typy znane są z cmentarzysk w Lachmirowicach, Wymysłowie, Koninie.

Szpile i igły. Igły występują zarówno w grobach ciałopalnych, jak i w szkieletowych. Wykonane z brązu lub żelaza mają podłużne uszka. Wchodzą w skład inwentarza grobowego w obu okresach.

Ciekawym egzemplarzem jest kościana igła z grobu 12. Spłaszczony i szeroki koniec zaopatrzonej jest w okrągłe uszko. Jak z tego faktu wynika, kościane narzędzia są w pełnym użyciu od czasu neolitu. Do brązowej szpili profilowanej z grobu 12 znana jest analogia z Wymy-

słowa (grób 270)³⁸ oraz z Niezychowa, pow. wyrzyski³⁹.

Paciorki. Ozdoby wykonane ze szkła uległy w przeważającej części stopieniu. Jedynie w grobie 22 zachowały się dwa szklane paciorki kuliste, żebrowane, zielonawej barwy. Należą do zespołu z końca starszego okresu.

Grzebienie. W grobie 7 wśród spalonych kości znajdowały się ułamki kościanego grzebienia kształtu półkolistego, złożonego z trzech płytek, spojonych nitami. Grzebienie tego rodzaju występują w starszym okresie rzymskim na cmentarzyskach kujawskich, pomorskich i śląskich.

Inne przedmioty. Z grobu 4 pochodzi sprężyna do zamka kasetki oraz okucie żelazne z dwóch prostokątnych blaszek spojonych nitami. Są to okucia przedmiotów drewnianych, jak kasetki do kosztowności, czy pudełka, występujące często na cmentarzyskach ciałopalnych, w grobach kobiecych. Do luźno znalezionych przedmiotów należy ułamek nożyc, typu dzisiejszych nożyc owczarskich.

Uwagi ogólne

Stanowisko bodzanowskie należy do rzadkich obiektów, do których człowiek, od neolitu począwszy, przywiązywał szczególną wagę. Wzgórze to na przestrzeni dziejów przybiera charakter osady, to znów służy jako miejsce wiecznego spoczynku zmarłych. Po okresie neolitu, zaznaczonym kilku jamami z ceramiką i narzędziami, następuje przerwa w osadnictwie, trwająca do końcowego okresu halsztackiego. Począwszy od wczesnego okresu lateńskiego wzrasta nasilenie działalności człowieka, wyrażające się bogactwem wyposażenia grobów i licznymi śladami osadnictwa. W dziedzinie gospodarstwa daje się śledzić rozwój wytwórczości: w rolnictwie i hodowli, w rzemiośle domowym wyrażonym bogactwem form ceramicznych i wysoką techniką, w hutnictwie poświadczonym obszerną osadą produkcyjną z dymarkami i plackami surowca żelaza, oraz w wymianie handlowej. Obecność na stanowisku bodzanowskim ceramiki nadbałtyckiej i wyrobów metalowych północnoeuropejskich z jednej a występowanie importów prowincjonalno-rzymskich oraz wyrobów z terenów czeskich i nadłabskich z drugiej strony świadczą dobitnie o ożywionych stosunkach ludności ówczesnych Kujaw z dalekimi ośrodkami wytwórczymi, skąd nabywa ona nie tylko przedmioty kultury materialnej, ale przejmując, zwłaszcza z południowego zachodu, także nowe treści wierzeniowe, stosując je w zmienionych formach pochówków (jamowych i szkieletowych).

³⁴ Almgren, l. c., tabl. VI.

³⁵ Zielonka, *Groby...*, ZOW, R. 20:1951 z. 7/8, ryc. 8.

³⁶ Por. Kostrzewski, *Cmentarzysko w Koninie*, „Przegl. Archeol.”, t. 7, R. 23:1947 z. 2, s. 192 n.

³⁷ Por. Jasnosz, op. cit., s. 265.

³⁸ Jasnosz, op. cit., ryc. 268, 6.

³⁹ Chr. Hostmann, *Der Urnenfriedhof bei Darzau in der Prov. Hannover, Brandenburg 1874*; J. Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań 1923, s. 172.

Aczkolwiek ludność ówczesna przyswaja sobie i naśladuje nowe elementy kulturowe, stosuje jednak nadal uświęcone tradycją dawne formy kuzyckie w rzemiośle, szczególnie w ceramice i zdobnictwie, oraz nadal utrzymuje obrządek ciałopalny z towarzyszącym mu obfitym wyposażeniem grobów i rytualnym niszczeniem darów grobowych. Z nastaniem młodszego okresu rzymskiego zanika pochówek szkieletowy na rzecz dominującego odtąd obrządku ciałopalnego. Osadnictwo posuwa się niemal do obrębu cmentarzyska, jak świadczą o tym ślady chat z zabytkami młodszego okresu. Rozwojowi życia gospodarczego sprzyja urodzajność czarnoziemów kujawskich i bliskość Bachorzy, skracającej drogi wodne między Zgłowiączką a Gopłem. Wytwórczość metalurgiczna ma warunki rozwoju i wpływa na pulsowanie wymiany handlowej; obfitość rudy łąkowej pozwalała na rozwój intensywnej produkcji przedmiotów żelaznych, a odwiedziny obcych kupców i pośredników na tym trakcie nie mogły zostać bez wpływu na konsolidację plemienną, realizowaną być może przy pomocy oręża. Tu, podobnie jak nad Gopłem, groby z bronią świadczą o istnieniu drużyn wojowników.

Ożywione stosunki kulturalne znajdują swój wyraz w ustaleniu zewnętrznych form kultury materialnej w ceramice, narzędziach pracy i przedmiotach zbytku. Cmentarzyska na terenie ziem polskich między Odrą i Wisłą wykazują jednolite formy inwentarzy, przemawiające za wielkim procesem stabilizacji kulturowej, która mogła się dokonywać na podłożu ustalonego ustroju społecznego, gospodarczego i kulturalnego starożytnych Wenedów.

Z uwagi na szczupłość materiału archeologicznego na tak poważnie zniszczonym stanowisku nie udało się stwierdzić wyraźnego powiązania okresu rzymskiego z okresem wczesnośredniowiecznym, chociaż obecność warstw ziemi przesyconych zawartością popiołów między grobami wczesnośredniowiecznymi, ceramiki grobowej, wreszcie samo używanie cmentarzyska naprowadza na wniosek, że aż do czasów średniowiecznych istniała tu ta sama ludność, utrzymująca dawne tradycje, związana z ziemią i miejscami kultu, przekazująca dorobek kulturalny dawnych pokoleń aż do powstania naszej państwowości.

GROBY SZKIELETOWE Z OKRESU WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO

Na przestrzeni 400 m² odkryto ogółem 29 grobów wczesnośredniowiecznych. Zmarli spoczywali na głębokości od 25 do 40 cm. Szkielety noszą ślady naruszenia przez pogłębioną orkę i kopanie piasku, w większości źle zachowane, w stanie rozpadu. Konserwacji kości nie sprzyjała jałowa, piaszczysta ziemia.

Zmarli leżą z reguły na wznak, w pozycji wyprostowanej, z rękami wyciągniętymi wzdłuż

ciała. Dłonie złożone najczęściej na łonie. Głowy skierowane na zachód z małymi odchyleniami na południowy lub północny zachód. Jeden tylko zmarły (grób 1) pochowany był głową na wschód. Śladów trumien nie zauważono. W rozmieszczeniu grobów nie można było zauważyć jakiegoś regularnego układu z wyjątkiem czterech zmarłych, leżących w jednym rzędzie obok siebie, należących prawdopodobnie do jednej rodziny (groby 6—9). Jeden szkielet obstawiony był małymi polnymi kamieniami, inny (ustna informacja właściciela pola), zniszczony przed wojną, miał obstawę z dużych polnych kamieni, na które natrafiono podczas prac wykopaliskowych. W jednym grobie przy głowie zmarłego znajdował się kamień, inny grób zawierał ułamki naczyń obtaczanego, jeszcze inny zaznaczony był prawdopodobnie słupkiem, którego szczątki zachowały się w ziemi.

W męskich grobach przy szkieletach znajdowały się noże. Groby kobiece wyposażone były, w miarę zamożności zmarłych, w kabłączki skroniowe i w paciorki. Wreszcie jeden z grobów zawierał drewniane wiaderko, obite żelazną blachą, w pobliżu innego znaleziono młotek kowalski. Na ogólną ilość 29 zachowanych grobów 11 grobów należało do zmarłych w wieku dziecięcym lub młodocianym.

Przegląd poszczególnych grobów przedstawia się następująco:

Grób 1

Na głębokości 30 cm znajdował się szkielet w czarnej ziemi, położony na wznak, głową na wschód. Zachowały się tylko odnóża, reszta zniszczona przy wybieraniu piasku. Szkielet nie datowany, chociaż układ jego przemawia za zaliczeniem go do wczesnośredniowiecznych.

Grób 2

Na piaszczystym podłożu, na głębokości 25 cm leżał na wznak wyprostowany szkielet, zwrócony głową na zachód. Ręce wyprostowane wzdłuż ciała, brak stóp i dłoni. Przy lewym biodrze nożyk, dług. 9 cm, szer. 1 cm. Długość szkieletu 172 cm.

Grób 3

Na głębokości 25 cm odkryto szkielet ułożony na wznak, głową na zachód, ręce wyprostowane wzdłuż ciała. Przy lewym udzie nożyk, dług. 6 cm, szer. 2 cm. Długość szkieletu 193 cm.

Grób 4

Na głębokości 60 cm zachowały się szczątki szkieletu zwróconego głową na zachód. W pobliżu nóg stało wiadro drewniane obite żelazną blachą oraz 5 obręczami z drutu pokrytego blachą. Kształt cylindryczny. Przy wiaderku znajdowały się ułamki pałaka (ryc. 79). Średnica wiaderka 15 cm, wys. 16 cm. W grobie były również ułamki naczyń glinianego.

Ryc. 79. Bodzano, pow. aleksandrowski. Wiadro drewniane obite żelazną blachą i 5 żelaznymi obręczami z grobu wczesnośredniowiecznego 4, 1/4 w. n.
Fig. 79. Bodzano, distr. d'Aleksandrów. Seau en bois recouvert de tôle de fer et cerclé de 5 cercles provenant de la tombe 4, du haut moyen âge, 1/4 gr. nat.

Grób 5

Na głębokości 30 cm leżał szkielet dorosłego osobnika źle zachowany. Głowa zwrócona na zachód, ręce ułożone wzdłuż ciała. Przy prawym udzie szczątka nożyka. Dług. szkieletu 170 cm.

Grób 6

Na głębokości 30 cm odkryto szkielet dorosłego osobnika, leżący na wznak, głową na zachód, ręce na łonie. Czaszka zgnieciona, stóp brak. Dług. 174 cm.

Grób 7

Na głębokości 30 cm leżał szkielet dziecięcy, głową na zachód, twarzą na północ. Ręce wyciągnięte wzdłuż wyprostowanego szkieletu. Czaszka zgnieciona. Dług. szkieletu 1 m.

Grób 8

Na głębokości 30 cm odsłonięto szkielet dziecięcy, w pozycji wyprostowanej, na wznak, głową na zachód, twarzą na południe. Czaszka zgnieciona. Kończyny w stanie szczątkowym. Wewnątrz czaszki, na prawej skroni kabłączek skroniowy z cienkiego, brązowego drutu. Koniec rozplaszczony i zgięty w esowate uszko (ryc. 81a). Średnica 3,8 cm, grubość drutu 2 mm. Długość szkieletu 97 cm.

Grób 9

Na głębokości 40 cm leżał wyprostowany szkielet dorosłego człowieka, na wznak, zwrócony głową na zachód, z rękami wzdłuż ciała. Kończyny w stanie szczątkowym, twarz zgnieciona. Zmarły leżał na rdzawym piasku obstawiony od strony północnej dwoma, a od południa czterema kamieniami. Dług. szkieletu 155 cm.

Grób 10

Na głębokości 30 cm leżał szkielet dziecięcy dług. 72 cm, w stanie szczątkowym. Wśród kości

zgniecionej czaszki znajdował się kolisty kabłączek skroniowy, wykonany z cienkiego drutu brązowego. Jeden koniec esowato zwinięty w uszko. Średn. 3,5 cm, grub. drutu 2 mm. W okolicy szyi znajdowały się paciorki cylindryczne, wykonane z ciemnej masy z jasnymi zygzakami oraz szklane paciorki barwy piaskowej i zielonej, lejkowate, drobne, ogółem 150 sztuk (ryc. 81b). Wymiary paciorków większych, inkrustowanych od 1,9 cm długości, wymiary mniejszych, szklanych od 3 do 5 mm.

Grób 12⁴⁰

Na głębokości 30 cm odkryto szczątki szkieletu dziecięcego, leżące w nieładzie.

Grób 13

Na głębokości 30 cm leżał szkielet dorosłego człowieka, w pozycji wyprostowanej, na wznak, z rękami wyciągniętymi wzdłuż ciała. Pod szkieletem była warstwa ciemnej ziemi grubości 5 cm. Dług. szkieletu 172 cm.

Grób 14

Na głębokości 30 cm odsłonięto zgnieciony szkielet, leżący głową na zachód, z małym odchyleniem na południe. Czaszka zgnieciona, ramiona w szczątkach. Dług. szkieletu 113 cm.

Grób 15

Na głębokości 40 cm znajdował się dobrze zachowany szkielet dorosłego osobnika, wyprostowany, leżący na wznak, głową na zachód, twarzą na południe. Prawa ręka leżała na łonie, lewa wzdłuż ciała (80a). Pod kością miednicową po lewej stronie leżał ułamek nożyka. Dług. szkieletu 164 cm.

Grób 16

Na głębokości 30 cm znajdowały się szczątki szkieletu dziecka.

Grób 17

Na głębokości 30 cm znajdowały się szczątki szkieletu dziecka.

Grób 18

Na głębokości 30 cm leżał dobrze zachowany, wyprostowany szkielet kobiety, zwrócony głową na zachód, twarzą ku wschodowi. Dług. 147 cm. Po prawej stronie czaszki, w okolicy ucha leżały dwa kabłączki otwarte, kształtu owalnego, wykonane z brązowego drutu. Jeden koniec rozklepany i zwinięty w esowate uszko. Wymiary kabłączków: 1) średn. 6,3 cm, grub. drutu 2 mm, 2) średn. 6 cm, grub. drutu 2 mm. Pod prawą stroną dolnej szczęki znajdowały się kawałki kory brzozej.

Grób 19

Na głębokości 30 cm leżał wyprostowany szkielet, zwrócony głową na zachód. Ręce wyprostowane wzdłuż ciała. Dług. szkieletu 174 cm.

⁴⁰ Grób nr 11 = grób późnolatański nr 1.

a

b

c

d

Ryc. 80. Bodzanowo, pow. aleksandrowski. Groby szkieletowe wczesnośredniowieczne: a) grób 15, b) grób 25, c) grób 26, d) grób 28.

Fig. 80. Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów. Tombes à squelettes du haut moyen âge: a) tombe 15, b) tombe 25, c) tombe 26, d) tombe 28.

Grób 20

Na głębokości 25 cm leżał wyprostowany szkielet zwrócony głową na zachód, twarzą ku północy. Ręce wyprostowane wzdłuż ciała; żle zachowane. Długość 179 cm.

Grób 21

Na głębokości 30 cm leżał szkielet młodocianego osobnika w pozycji wyprostowanej, zwrócony głową na zachód, twarzą na południe. Ręce były wyciągnięte wzdłuż ciała. Długość szkieletu 106 cm.

Przy zgniecionej czaszce znajdowały się dwa otwarte kablączki skroniowe dużych rozmiarów, wykonane z cienkiego drutu brązowego, kształtu owalnego z esowatymi uszkami na jednym końcu, oba równych wymiarów (ryc. 81c). Średnica 6,5 mm, grubość drutu 2 mm.

W okolicy dolnej szczęki znajdowały się 3 szklane, beczułkowate paciorki i dwa także paciorki bursztynowe (ryc. 81d). Wymiary szklanych paciorków: 8×8 mm, bursztynowych — 8×5 mm.

Grób 22

Na głębokości 25 cm leżał szkielet dziecięcy w postaci kupki żle zachowanych kości.

Grób 23

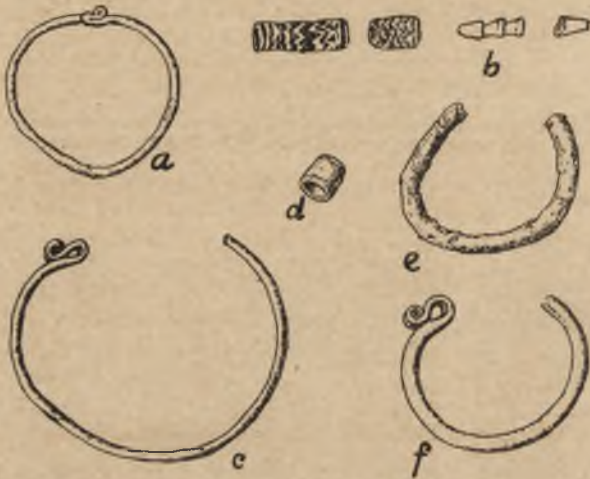
Na głębokości 30 cm leżał wyprostowany, żle zachowany szkielet dorosłego osobnika, skierowany głową na zachód. Długość szkieletu 170 cm.

Grób 24

Na głębokości 30 cm leżał szkielet dorosłego osobnika w pozycji wyprostowanej, z rękami wzdłuż ciała, głową na zachód, twarzą ku pół-

nocy. Po prawej stronie czaszki za uchem znajdowały się dwa kabłączki skroniowe średniej wielkości, wykonane z grubego drutu brązowego, kształtu owalnego, z esowatymi zakończeniami (ryc. 81f). Wymiary: 1) średn. 4,4 cm, grub. drutu 3 mm, 2) średn. 3,7 cm, grub. drutu 3 mm.

Po lewej stronie czaszki znajdował się owalny kabłączek z grubego cynowego drutu, otwarty, o obu zatępionych końcach (ryc. 81e). Średn. 3,7 cm, grub. drutu 3 mm.

Ryc. 81. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Kabłączki skroniowe i paciorki: a) z grobu 8, b) z grobu 10, c, d) z grobu 21, e, f) z grobu 24, a, c, f) z brązu, b) ze szkliwa i szkła, d) z bursztynu, e) z cyny; ok. $\frac{2}{3}$ w. n.
Fig. 81. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Arceaux temporaux et perles: a) du tombeau 8, b) du tombeau 10, c, d) du tombeau 21, e, f) du tombeau 24, a, c, f) en bronze, b) en émail et en verre, d) en ambre, e) en étain; ca $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Grób 25

Na głębokości 30 cm leżał wyprostowany szkielet zwrócony głową na zachód, twarzą na południe (ryc. 80b). Ręce były wyciągnięte wzdłuż ciała, dłonie spoczywały na łonie. Kości źle zachowane. Długość 168 cm.

Grób 26

Na głębokości 30 cm odsłonięto wyprostowany szkielet (ryc. 80c) zwrócony głową na zachód, twarzą na południe, o długości 177 cm. Przy lewym biodrze znajdował się nóż długości 9 cm, szer. 1,2 cm.

Grób 28⁴¹

Na głębokości 30 cm leżał wyprostowany szkielet dorosłego osobnika na wznak z dłońmi na łonie (ryc. 80d). Na prawej stronie kości miednicowej leżał nóż zwrócony ostrzem ku klatce piersiowej, dług. 11 cm, szer. 1,2 cm. Kości twarzowe zniszczone. Długość szkieletu 168 cm. W oddaleniu 50 cm na zachód od głowy znajdowały się ułamki naczynia toczzonego na kole garncarskim, o esowatym profilu i wywiniętej krawędzi, barwy ceglastej.

⁴¹ Grób nr 27 = grób późnolateński nr 3.

Grób 30⁴²

Na głębokości 30 cm znajdowały się resztki szkieletu dziecięcego.

Grób 31

Na obniżonym terenie boiska szkolnego w sąsiedztwie opisanych grobów zarysowała się plama czworoboczna o wymiarach 75×210 cm, zawierająca jamę grobową ze szkieletem wyprostowanym ułożonym na wznak, leżącym na głębokości 30 cm, czyli 1,30 m od powierzchni ziemi przed niwelacją. Głowa była zwrócona na zachód z odchyleniem 20° ku północy. Ręce wyciągnięte wzdłuż ciała, dłonie na łonie. Kości na ogół dobrze zachowane, jedynie kości stóp i prawego przedramienia uległy rozpadowi. Bez wyposażenia.

Grób 32

Również na terenie boiska na głębokości 25 cm obniżonego terenu boiska czarna plama o wymiarach 90×210 cm zawierała wyprostowany szkielet, leżący na wznak, głową skierowany ku zachodowi, z dłońmi na łonie. Długość 168 cm.

Podczas niwelacji boiska zniszczono co najmniej 10 szkieletów, a kości złożono w południowo-wschodnim narożniku boiska. Ze zniszczonych na boisku grobów pochodzi naczynie dwustożkowate o zaokrąglonym załomie brzuszka i pionowej, cylindrycznej szyjce, toczone na ko-

Ryc. 82. Bodzianowo, pow. aleksandrowski. Krzesiwo żelazne znalezione w grobie zniszczonym, ok. $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 82. Bodzianowo, distr. d'Aleksandrów. Briquet en fer trouvé dans une tombe dévastée, ca $\frac{1}{2}$ gr. nat.

le, zdobione pod nasadą szyjki poziomym szeregiem ukośnych nacięć. Poniżej pasmo poziomych żłobków o trzech zwojach, biegnących spiralnie w dół. Barwa ciemnoceglasta, wypał dobry. Wys. 13 cm, średn. brzuszka 13 cm, otworu 10,5 cm, dna 9 cm. Dno wklęsłe. Naczynie to według informacji robotników miało stać przy głowie zmarłego. Ze zniszczonego grobu pochodzi również ramowe krzesiwo (ryc. 82) o wymiarach: długość 13,7 cm, szer. 3,7 cm.

Przegląd inwentarza grobów szkieletowych z okresu wczesnośredniowiecznego

W obrębie grobów szkieletowych znajdowały się ułamki naczyń toczonych, należących prawdopodobnie do wyposażenia grobów. Ze zniszczonych grobów pochodzi nawet jedno całe na-

⁴² Grób nr 29 = grób późnolateński nr 2.

czynie. Obecność ceramiki w grobach stwierdzono także na Pomorzu⁴³, co by należało uważać za przeżytek dawniejszego obrządku pogrzebowego. Forma naczyń i technika wykonania kwalifikują je do IV—V typu Łęgi z czasu 900—1050. W Kruszwicy podczas badań powojennych odkryto tego typu naczynie, datowane przez Jakimowicza na wiek XII⁴⁴.

Kabłączki skroniowe. Ozdoby te znajdowały się w grobach żeńskich: 8, 20, 21, w ilości 8 egzempl. Dadzą się one podzielić na trzy typy. Pierwszy typ stanowią kabłączki ze stykającymi się końcami wykonane z cienkiego drutu, z jednym końcem rozklepanym i zwiniętym w uszko. Drugi typ stanowią kabłączki średniej wielkości, otwarte, wykonane z grubego drutu, z końcem rozklepanym i zwiniętym w uszko. Gruby kabłączek cynowy o tępych końcach wraz z opisanymi kabłączkami zalicza Łęga do starszych typów i datuje je na czas między 900 a 1200 r.⁴⁵ Ostatni typ stanowią kabłączki dużego formatu, wykonane z cienkiego drutu, owalne i otwarte, z końcem rozklepanym i zwiniętym w esowate uszko. Zaliczane są one do końcowego okresu XII w.⁴⁶

Paciorki. W grobach dziecięcych natrafiono na paciorki wykonane z emaliowej masy, szkła i bursztynu. Paciorki szklane z grobu 10 wykonane z zielonawego surowca mają kształt lejków i muszelek z wałkowatymi brzegami (ryc. 81b), na ogół bardzo drobne i nierówne, nie przekraczające średnicy 4 mm. Wśród nich był jeden paciorek kulisty z zielonawego szkła oraz 7 egzemplarzy paciorków cylindrycznych, wykonanych z białawej masy z zygzakowatymi pasmami barwy czarnej. Nadto w grobie 21 znajdowało się 5 paciorków beczułkowatych ze szkła i bursztynu. Pochodzenie szklanych paciorków nie jest jasne: mogły być importowane z dalszych terenów Słowiańszczyzny, np. z Kijowa, mogły też być wykonane w pobliskiej Kruszwicy, gdzie w 1953 r. odkryto piec do wytapiania szkła. Paciorki bursztynowe wykonano zapewne na miejscu z surowca występującego na Kujawach. Paciorki z masy są zapewne importem wschodnim⁴⁷.

Noże. W grobach męskich znaleziono 6 noży. Są one bardzo zniszczone. Trzonki mają albo

obustronnie wcięte, albo przechodzące w ostrze bez wyraźnej granicy. Wyposażenie w noże należy do pospolitych zjawisk w grobach wczesnośredniowiecznych. Pochewek nie było, natomiast dały się zauważyć szczątki drewnianych oprawek trzonków.

W grobach 2, 3 i 15 noże znajdowały się przy lewych biodrach, wyjątek stanowi szkielet z grobu 28, przy którym nóż znajdował się po prawej stronie w okolicy miednicy.

Z innych szczegółów godnych uwagi wymienić należy fakt znalezienia kory brzozonej w okolicy szczęki szkieletu z grobu 18. Być może, że zmarłej kobiecie podłożono pod głowę kawałki kory brzozonej podobnie jak obecnie jeszcze podkłada się zmarłemu poduszkę z wiórów drzewnych.

Krzesiwo. Luźno znalezione krzesiwo ma swe odpowiedniki w Kruszwicy, Kałdusie, pow. chełmiński, oraz w Grębocinie, pow. toruński, i należy do pospolitych typów na naszym terenie.

Na podstawie opisanych typów zabytków cmentarzysko bodzanowskie można datować na przeł. XI i XII w.

W okresie międzywojennym stał tam krzyż drewniany, usunięty przez okupantów, przestawiany przez mieszkańców Bodzanowa od niepamiętnych czasów na tym pagórku z miejsca na miejsce. Czy cmentarzysko było związane z budowlą sakralną nie wiadomo; najbliższy kościół znajduje się w odległości 4 km, lecz silna tradycja zachowała w pamięci to osobliwe miejsce zmarłych na przestrzeni długich wieków. O ciągłości osadnictwa na tym miejscu muszą świadczyć także i starsze pochówki, sięgające okresu halsztackiego. Zagadkowe place z popielatą ziemią między grobami wczesnośredniowiecznymi nasuwają przypuszczenie, że między okresem rzymskim a wczesnośredniowiecznym istniał tam obrządek ciałopalny. Pobrano próbki tych popielisk w celu przeprowadzenia analizy.

Na marginesie tych uwag dodam, że Bachorza jeszcze w XIII w. określana była jako *fluvius*⁴⁸. Na urodzajnych ziemiach obu jej brzegów osadnictwo od epoki brązu poprzez późniejsze okresy pozostawiło liczne ślady od Brześcia Kujawskiego po Kruszwicę. Stanowisko bodzanowskie w szczególny sposób potwierdza ciągłość osadnictwa na tym terenie od okresu halsztackiego po czasy obecne.

⁴⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 1: 1880; dokument z 1297 r. *Kod. dyplom.*, Rzysszew IV—142. Bachorza.

⁴³ W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu*, Toruń 1931, s. 375.

⁴⁴ Łęga, *op. cit.*, s. 85, 103, 104.

⁴⁵ Łęga, *op. cit.*, s. 132.

⁴⁶ Łęga, *op. cit.*, s. 117, 121, 122.

⁴⁷ Łęga, *op. cit.*, s. 178, 181.

Le cimetière de Bodzanowo, distr. d'Aleksandrów

Résumé

La station archéologique de Bodzanowo, découverte sur une petite moraine aux environs du village, appartient à la catégorie des stations

à cultures multiples, habitées par l'homme dès le néolithique. Fortement ruinée par des travaux de nivellement et l'exploitation du sable,

cette station avait dû être soumise à des explorations de sauvetage surtout, opérées durant les campagnes de fouilles 1953 et 1954. On réussit à mettre au jour des fonds de cabanes néolithiques ayant servi aux populations des civilisations de la céramique rubanée, des amphores sphériques et des coupes en entonnoir; les prospections archéologiques livrèrent également quelques trouvailles typiques pour le premier âge du fer. Les traces d'un habitat de la période de La Tène I constatées simultanément avec des sépultures à incinération sous cloche, prêtent à cette station le caractère d'une nécropole dont l'usage s'attarde jusque dans le haut moyen âge. Le résultat des fouilles fut assez important, puisqu'elles livrèrent 18 sépultures à incinération de la période de La Tène III, 9 tombes à squelette de la même période et de la période romaine (Ier et IIe s. après J.-C.), 19 sépultures à incinération de la période romaine (Ier—IIIème s. après J.-C.), ainsi que 29 tombes à squelette du haut moyen âge appartenant à la période jusqu'au XIIe siècle inclusivement. Le cimetière touche de tout près à un établissement de la période romaine tardive qui avait fourni un matériel manifestant déjà une affinité avec celui du haut moyen âge. Grâce à sa situation au bord de la Bachorza, rivière autrefois navigable entre les voies fluviales de la Vistule et du lac de Gopło et grâce aux fameux sols fertiles de la Kouïavie, la station de Bodzanowo possédait les conditions les meilleures pour y favoriser non seulement un habitat permanent, mais également un développement économique et culturel rapide. Nous en avons la preuve surtout au cours de la période des influences romaines lorsque nous observons un développement de la production incomparablement plus intense par rapport aux périodes précédentes. Cela se manifeste par des fours de potier et des fours à fondre le minerai découverts dans son voisinage proche; les offrandes funéraires elles-mêmes, très riches en bronzes, en

poterie et en verreries importés fournissent simultanément le témoignage de contacts commerciaux avec le Sud. Nous constatons enfin certains éléments typologiques qui semblent avoir été adoptés des territoires avoisinants du nord-est p. ex. la forme des anses à plusieurs orifices du type baltique oriental.

Dans le domaine des croyances certaines différences deviennent également visibles; à côté du rite à incinération typique en forme de sépultures à urne ou en fosses sans urne avec les cendres du bûcher aménagées selon la vieille tradition kouïavienne remontant à la phase plus récente de l'âge du bronze, commence à se manifester pendant la période de La Tène III l'usage pratiqué en Silésie d'inhumer les squelettes dans une position recourbée. L'une des tombes qui contenait un squelette retourné la face contre terre constitue une variante rituelle de la sépulture d'un criminel. Ce genre de tombes se rencontre ici et là également au cours de la période du haut moyen âge transposant le vieux rituel d'opprobre pour la sépulture des sorcières. Sur une pointe de lance à ornements incrustés nous constatons le signe de la foudre, un symbole adopté de l'orbite des civilisations méditerranéennes. Ce sont là des phénomènes qui reflètent une vraie mosaïque des influences et des procès au rythme accéléré qui se dérouleront dans la culture sociale des anciens Vénètes à l'époque des grands mouvements migratifs violant les frontières de l'Empire romain dès les premiers siècles de notre ère.

La présence de tombes à squelette du haut moyen âge sur le lieu même d'une nécropole à tradition ancienne forme une nouvelle contribution très intéressante à la question de continuité de l'habitat dans la région entre la Vistule et le lac de Gopło.

Un second cimetière du haut moyen âge fut découvert à Bodzanów à une distance d'un demi-kilomètre environ du cimetière dont nous avons donné la caractéristique plus haut.